

STUDIER I SENANTIK TEXTIL KONST¹

NÅGRA TEKNISKA PROBLEM

AV

VIVI SYLWAN

Under 18:de århundradets senare del och hela det 19:de har Egyptens historia och arkeologi varit föremål för vetenskapliga forskningar, och grävningarna i Egyptens på minnen rika jord har bragt i dagen ett storartat material för studiet av detta land, dess utveckling och betydelse i gamla världen ända bort i förhistorisk tid. Genom den grekiska kulturens inflytande under

ptolomäernas välde blev ju Egypten och särskilt Alexandria en av medelpunkterna för den vetenskapliga odlingen under de århundraden, som ligga närmast före och efter början av vår tideräkning. Att konsten och i synnerhet konstindustrin även kunnat glädja sig åt en omfattande utveckling under den sjunkande antiken och den kristna tidens första skeden bekräftas av de forskningar och utgrävningar, som företagits under 1800-talets sista decennier och början av 1900-talet. Dessa grävningar ha givit ett sällsynt rikt och mångsidigt resultat, som gjort det möjligt för oss att följa, hur det till egyptisk mark överflyttade arvet efter antiken under Byzans' inflytande når en viss blomstring för att sedan övergå till den av mysticism och formlöshet präglade tidiga kristna konsten, samt huru denna i sin ordning omgestaltas av araberna. Den textila konsten i landen kring det östra medelhafsbacken har genom dessa gravfynd blivit belyst på ett sätt, som ej varit möjligt utan dem. En del tekniska problem, som även beröra antiken, ha med framgång kunnat studeras. Så har en del stilhistoriska frågor, särskilt beträffande de hellenistiska, byzantiska och persiska riktningarna under denna tid be-

¹ Den tidigare för dessa textilier använda benämningen »koptisk» är av vetenskapsmännen utdömd såsom varande vilseledande, då endast en del av dem ha för den koptiska konsten kännetecknande särmerken. »Egyptisk» torde ej heller vara användbart, då mönstren till sin karaktär förnämligast äro hellenistiska och byzantiska med egyptiska, persiska, arabiska och andra inslag. »Senantik» i anslutning till O. v. Falke, direktör vid Berlins Gewerbemuseum, m. fl. torde väl vara den bästa kollektiva benämning som står en till buds. Kopter kallades de kristna infödda egypterna och med koptisk konst menas i allmänhet den kristna egyptiska konsten under 3—900-talen. Strzygowski intar en avvikande ståndpunkt (Koptische Kunst, Catalogue Générale des Antiquités Egyptiennes du Musée du Caire. Vol. XII.). Han betecknar som koptisk den stilblandning — först märkbar inom konstindustrin — som uppstår genom att den egyptiska konstnären, egyptiskt skolad, egyptiskt seende och kännande, uppstår och bearbetar grekiska och syriskt-hellenistiska förebilder. Och han anser denna konstrikning redan utbildad under de första århundradena av vår tideräkning och sålunda en utvecklade konst vid den tidpunkt då den kristna religionen blir statsreligion i det romerska riket. — Utan att våga avgöra om Strzygowskis ställning är den riktiga har jag använt benämningen »koptisk» närmast i anslutning till denna. D. v. s. ej som en specifikt kristen konst utan närmare som en egyptiskt färgad, senantik sådan.

handlats och besvarats av O. v. Falke i hans standardverk över sidenväveriets historia.¹

Att det textila material, som genom dessa fynd står forskaren till buds, är så rikt beror väsentligen av gravarnas belägenhet och begravningssättet. Nilens kända egenskaper att vid vissa årstider stiga och översvämma Nildalen, föranledde egypterna att ej minst av hygieniska skäl förlägga sina gravplatser till ökengränsen. Ökensanden, som så småningom övertäckt gravarna, har haft underbart konserverande egenskaper. De döda ligga ofta fullständigt bevarade så, som de en gång nedsänktes i jorden. Det gammal-egyptiska begravningssättet, med sina om än i talrika bindor inlindade mumier, erbjuder dock endast få i konstnärligt hänseende betydande textilier. Det är tack vare det i 2:dra århundrade e. Kr. under Antonius Pius införda sättet att begrava de döda, som den väsentligen ur antiken i Egypten framsprungna dekorativa textilkonsten kommit till eftervärlden. Visserligen fortlever den gamla mumificeringen jämsides med den nya funerala formen, men den senare har tydligen vunnit allt mera insteg under de därpå följande århundradena. Den döde, balsamerad eller ej, ikläddes sina bästa kläder, fastbands å en bräda, omsveptes med ett täcke eller likkläde och nedsänktes direkt i jorden. Dock förekommo för förnämligare döda även murade gravar. En bricka med namnet och några föremål, som tydde på den dödes verksamhet i livet, följde honom i graven.² Efter vad man kunnat

finna brukades ej skilda gravplatser för hedningar och kristna. Även de olika nationernas döda ligga ofta sida vid sida. Detta kan ock delvis bero på att hedniska gravplatser tagits i bruk av kristna. Möjligen kan denna sammanblandning ha givit anledning till namnet »koptisk», då antagligen vid de första grävningarna kristna symboler påträffats, och gravarna därför antagits vara använda endast av de s. k. kopterna.

De mest kända gravfälten ligga vid Sakhara, i provinsen el Fayum, vid Akhmim i övre Egypten, grekernas Panopolis och egypternas Chemmis, känt redan i forntiden för sina utmärkta linnevävnader, samt vid den av kejsar Hadrianus omkr. 122 e. Kr. anlagda staden Antinopolis, mera känd under namnet Antinoë, ett av den hellenistiska kulturens förnämsta centra i Egypten, med en sidentillverkning som jämte Alexandrias stod på höjdpunkten av dåtida textil konstutövning.³

De första framgrävningarna av textilier företogs i början av 1880-talet på föranstaltande av orientalisten, wienerprofessorn J. Karabaceck, av hans landsman och vän, köpmannen Theodor Graf, ungefär samtidigt med utgrävningar av ett 1877 i provinsen el Fayum funnit papyrusarkiv. Den första större till Europa förda samling är också den av Graf till Wien hembragta, som nu finnes i K. K. Österreichisches Museum für Kunst und Industrie.² Efter dessa grävningar följde under loppet av de följande åren en hel rad nya. Bland andra var kanonikus F. Bock, Aachen, en ivrig samlare och har fört massor av dessa textilier till Europa. [Den i Röhsska Konstslojdmuseet i Göteborg befintliga samlingen är till största delen ett urval ur hans.] Men såväl ovannämnda som

¹ O. v. Falke: *Kunstgeschichte der Seidenweberi* (Wasmuth, Berlin 1913), Bd. I. Afd. III, IV.

² R. Forrer: *Die Graeber und Textilfunde von Achmim-Panopolis* (Strassburg 1891, icke i handel), s. 11.

Carl M. Kaufmann: *Ein altchristliches Pompei* (Kirchheim, Mainz 1902), s. 59.

Al. Gayet: *L'exploration des nécropoles de la montagne d'Antinoë*. (Annales du Musée Guimet, Tome trentième, troisième partie. Éditeur, E. Leroux, Paris 1902.)

¹ O. v. Falke: a. a. s. 31—36.

² *Mittheilungen des k. k. Oesterreich. Museums*, Nr. 211, Jahrg. XVII.

J. Karabaceck: *Der Katalog der Theodor Crafschen Funde in Egypten* s. 394 o. f.

de flesta av dessa grävningar ha skett utan vetenskaplig ledning. Fellaher, beduiner och araber ha utfört dem och även sedermera delvis fört fynden ut i marknaden. Därför följas dessa ytterst sällan av några notiser, i varje fall ej av tillförlitliga sådana, och den stora mängd textilier från egyptiska gravar, som finnas i Europas mera betydande museer, ha kommit dit i oordnade hopar och till stötsta delen i fragmentariskt tillstånd, då grävorna i allmänhet endast tillvaratagit de dekorativa delarna. Därför finnas blott ett fåtal fullständiga dräkter och andra föremål.¹ R. Forrers grävningar vid Akhmim² tyckas, efter hans fyndbeskrivningar att döma, dock vara omsorgsfullare utförda. De enda vetenskapligt ledda, som även omfatta textilfynd, synas vara fransmannen Gayets vid Antinoë under flera perioder — med början 1896 in på 1900-talet — företagna utgrävningar. Fynden från dessa finnas dels i Musée Guimet, Paris, dels i Musée historique des tissus, Lyon, och det vetenskapliga resultatet har Gayet framlagt i en del arbeten.³ På grund av att de religionsvetenskapliga synpunkterna för författaren varit mest betydande, och att hans kunskaper på det vävnadstekniska området äro ganska ringa, ha hans uppgifter, som beröra textilteknik och ej äro åtföljda av avbildningar, intet eller föga värde, Däremot äro hans beskrivningar av stort

¹ Kulturhistoriska Museet i Lund har under 1919 erhållit en del hela tunikor och sedan detta nedskrevs har jag varit i tillfälle att undersöka dessa. Denna undersökning har ej givit något direkt nytt utan fastmer bekräftat de förut gjorda iakttagelserna. De ovan nämnda tunikorna äro dels vävda i ett stycke — även så långa som 123 cm., bredden å vävstolarna för dylika måste varit minst 2.50 mtr —, dels i tre delar: en övre med ärmarna i ett och två nedre — fram och baksidor — som sedan tillsyts till den övre. I båda fallen äro tunikorna hopsyddas längs sidorna och längs ärmarnas undersida.

² R. Forrer: a. a. Och Römische und Byzantinische Seiden Textilien (Strassburg 1891, icke i Bokh.).

³ Al. Gayet: L'Art coptes. (Leroux, Paris 1902), Les Phantomes d'Antioné, m. fl.

kulturellt intresse och han har ägnat särskilt stor uppmärksamhet åt det buddistiska inflytandet på skilda områden av egyptisk kultur.

Förutom Gayet ha de förutnämnda forskarna Karabaceck och Forrer jämte österrikaren Riegl, fransmannen Gerspach m. fl. beskrivit, historiskt bearbetat, katalogiserat och avbildat olika samlingar.¹ O. v. Falke har i sitt förut omnämnda arbete ur typ-historisk synpunkt i detalj behandlat och daterat de senantika sidentygera samt i stort sett även övriga vävnader av högre konstnärlig rang.²

Beträffande dateringen föreligga något olika uppfattningar. Det skulle föra för långt att här närmare ingå på detta spörsmål, men några antydningar torde dock vara lämpliga. Redan tidigare under 1800-talet ha enstaka fynd av dessa textilier gjorts, vilka då kanske med någon tvekan, hänförts till pharaonsk tid. Emellertid fastslog Karabaceck deras senantika ursprung och satte tiden till omkring 2—800-talen, som också visat sig vara i huvudsak riktigt. Falke, som är mycket försiktig, förlägger vid sin på stor lärdom byggda datering de tidigaste vävnaderna — dessa anser han dessutom endast vara ett fåtal — till 5:te århundradet e. Kr. Han räknar 6:te årh. ännu till blomstringsperioden av denna antikt influerade textiltillverkning, som under byzantinskt och koptinskt inflytande går en

¹ Förut nämnda arbeten jämte

J. Karabaceck: Die Theodor Graf'schen Funde in Egypten, föredrag i k. k. Österreich. Museum, Mars 1883.

A. Riegl: Die aegyptische Textildunde im k. k. Österreich. Museum. (Waldheim, Wien 1889.)

Gerspach: Les tapisseries coptes (Maison Quantin, Paris).

Dreger: Künstl. Entwicklung der Weberei und Stickerie. (Hof- und Staattdruckerei, Wien 1904.)

Isabella Errera: Catalogue des Etoffes (Bruxelles 1907).

Cox: Essais de classement des tissus coptes m. fl.

² O. v. Falke: a. a. s. 13 o. f.

oemotsäglig dekadens tillmötes, för att under arabernas regemente dels nästan försvinna, dels uppgå i en av islamitisk anda och formkänsla väsentligen behärskad konst. Forrer däremot, som en av representanterna för den andra ytterligheten, förlägger de tidigaste fynden till 1:sta årh. e. Kr.¹ Under det att Forrer grundar sina antaganden på de äldsta motivens släktskap med antiken och frånvaron av kristna symboler såväl bland fynden som å textilierna, tar Falke som utgångspunkt för sin uppfattning förnämligast teckningens och formernas försämring, vilken ovedersäglingen är i hög grad tillfinnandes i det stora flertalet figurala och även ornamentala framställningar. Avståndet från en del av de ursprungliga förebilderna, de antika vasmmålningarna är ganska stort. Falke påvisar visserligen hemslöjdens formförstörande inverkan vid efterbildning, men tyckes ej taga i betraktade den menliga inverkan som en stegrad produktion medför. En sådan har säkerligen gjort sig gällande då den rikt ornerade tunikan, den romerska »tunica — clavata», under kejsartidens första skeden endast burens av senatorer, riddare och deras gelikar, på 300-talet under kejsar Diocletianus blir allmänt mod och var mans egendom. Under 3- och 400-talen kan man väl få anse att denna hellenistisk influerade produktion fick en ganska stor omfattning, fram till 900-talet torde den ännu vara behärskad av byzantinska, persiska och koptiska inflytanden. Fynd från 10—1100-talen visa däremot avgjort arabisk karaktär. Angående stilriktningarna bära de tidigaste textilierna den hellenistiska konstens prägel ej blott till motiv och form, utan även beträffande färgställning. Den tvåfärgade skalan, brunt och svart i olika toner, purpur eller purpur-

¹ Forrer: Die Graeber und Textilfunde von Achmim-Panopolis, s. 26.

imiterade, tillsammans med vitt (gulvitt) är rådande. När polychroma tillsatser finnas äro de klara och mjuka. Motiven äro i stor utsträckning antika, såväl figurala som ornamentala, och även sedan de förlorat den ursprungliga framställningens livfullhet och lineskönhet samt sjunkit ned till en endast ytan fyllande dekor av en ganska undermålig halt, spårar man dock deras ursprung. Efter den hellenistiska perioden följer den byzantinska med betydligt rikare färgskala, där formen i stor utsträckning lämnat de antika traditionerna, och där östromersk och persisk influens har övertaget. Vid sidan om denna utvecklar sig den verkligt koptiska tillverkningen med kristna symboler inblandade i decorationen och med en i allmänhet tämligen oskolad form och färgkänsla. På vissa håll spåras även buddistiska inslag. Dessa olika riktningar gripa emellertid så in i varandra, att ett bestämt särskiljande av de olika periodernas produktion torde vara hart när omöjligt. Islams insats är, tyckes mig, mera ett nytt moment, pekande mot en kommande stilbildning än en avslutning av senantika formtraditioner.

Ehuru, som ovan nämnts, i förhållande till massan av fragment endast ett fåtal hela dräkter eller andra textila föremål bevarats, har det dock varit möjligt att med tillhjälp av dessa, den samtida litteraturen och det bildmaterial, den dåvarande konsten och konsthantverket erbjuda, tillfredsställande bestämma användningssättet för det stora flertalet av dessa olika prydnader. Det är den romerska dräkten och den romerska modet som härska i Egypten under såväl kejsartiden som århundradena närmast efter. Någon variation inträder möjligen då landet vid det romerska rikets delning kommer under Byzans, men grunddragen förbli dock desamma. De samtida mo-

saikerna i Rom och Ravenna ge bland annat en god föreställning om såväl rikare som enklare dräkter och även om andra textila föremål.¹ Dräktens olika plagg äro ej många, men mångfalden i prydnadsformer, färgen och stoffet ge en rikedom och varitation i utseendet, som väckte uppseende och föranledde förmaningar mot lyxen. De viktigaste plaggen voro togan, pallan, stolan och framför alla tunikan. Togan, det manliga ytterplagget, är i allmänhet försedd med fyrkantiga och runda orneringar samt bårder, pallan, dess kvinnliga motsvarighet har ofta strömonster över hela ytan. Stolan, såväl över- som underdräkt för kvinnor, är vanligen prydd med en eller flera vertikala bårder, men även med horisontala ränder. Tunikan, den romerska ärmlösa eller med korta ärmar försedda och den byzantinska med långa ärmar »tunica manicata», är i fråga om användandet det allmännaste plagget och företer en stor omväxling i dekorationen. De vanligaste prydnaderna bestå i två vertikala, över axlarna fram och bak gående bårder, bårder runt hals och ärmar, runda eller kantiga former fram och bak i knähöjd, å bröstet samt å axlarna. Hur många av dessa former, som under skilda perioder innefattades under benämningen »clavus» (bård, bräm) torde ej vara fullt utrett. Dit hör i varje fall de purpurfärgade, som rangtecken använda vertikalt gående bårderna, som givit namn åt den av senatorer och riddare burna »tunica lati» eller »angusti clavia» (med bred eller smal bård). Ett flertal andra benämningar på de dekorativa formerna ha genom litteraturen gått till eftervärlden. Bland andra förekomma orbicula, tabula, gammata-formade (grekiska

bokstafen gamma), och till den tidiga kejsartiden kan man hänföra paragaudae (invävda bårder eller tyg med invävda bårder), scutulæ (rutor eller rutigt vävda kläder) och versicoloria (brokigt mönstrade kläder)² Om alla dessa typer användes intextæ (invävda). Under Diocletiani regering bortfaller så betydelsen av clavus som rangmärke och med den växande lyxen blir den rikt prydda tunikan allmänt mod.

Hela denna textila prydnadskonst som från Egyptens gravar kommer oss till mötes, har på få undantag när begagnat vävnadstekniken för sina olika ändamål. Broderiet är mera sällan använt. Detta torde huvudsakligen bero på de starka traditioner vävnadskonsten sedan gammalt ägde i Egypten. Den hart när otroliga skicklighet, som förräder sig i en stor del av denna produktion förutsätter en lång skolning på området. Det var visserligen egentligen den egyptiska linnetillverkningen som gjorde Egyptens vävnader berömda under antiken, men Martialii bekanta yttrande »Victa est pectine niliaci jam babylonis acus» tyder även på att Egypten under den romerska republikens sista dagar i dekorativ textilkonst, tack vare sina vävnader, överflyglat de högt ansedda från Västasien kommande brokiga mattorna och täckena, som i Grekland buro tillnamnet »babilonica». Efter vad man kan sluta sig till av Egyptens grav- och tempelbilder ägde det gamla Nil-landet även en förnämlig textil dekorativ konst, och några gravfynd från pharaonsk tid bestyrka detta. Till dessa fynd, som i viss mån äro föregångare till de senantika med dem besläktade vävnaderna, skall jag återkomma i ett senare sammanhang.

Bland de för de senantika vävnaderna använda tillverkningsätten finnas såväl enkla som mera komplicerade slag av skaftväv-

¹ Joseph Wilpert: Die Römischen Mosaiken und Malereien der Kirchlichen Bauten, IV—XIII Jarh.

A. Colasanti: L'Art byzantine en Italie (Eggimann, Paris och Tuminelli, Milano).

Båda ha goda dräktavbildningar särskilt av byzantinska moder.

² För översättningen av de latinska benämningarna har jag att tacka Överbibliotekarien L. Wählin.

nader representerade, så ock nästan alla våra s. k. konstvävnadsslag. Därtill komma från vår synpunkt några av orientalisk karaktär. Sidenvävnaderna: de i kypertartade bindingar utförda mönstrade sidentygerna från Alexandria, Antinoë m. fl. orter, lika som de koptiska sidenvävnaderna i liknande utförandesätt, har jag tyvärr ej varit i tillfälle att studera, varför de ej komma att beröras i denna undersökning. Vad beträffar de övriga skottade eller i bottentyget inplockade, mönstrade vävnaderna, motsvarande våra upphämta, dukagång etc. har jag endast varit i tillfälle att undersöka några exemplar, tillräckligt många för att påvisa släktskapen med våra vävsätt, men ej många nog för att generalisera de olika typerna. Röhsska Konstslöjdmuseets samling, under vilkens katalogisering mina iakttagelser äro gjorda, äger utom en serie teknikprov, huvudsakligen i gobelängteknik utförda orneringar. Det är dessa, deras teknik och förhållande till bottentyget, som äro det egentliga föremålet för denna studie.

Tekniken i dessa senantika »gobelänger» har mer eller mindre sakkunnigt behandlats av de vetenskapsmän som syslat i ämnet.¹ Falke behandlar i sitt ovannämnda arbete densamma helt flyktigt, Forrer och Karabaceck anse den vara en blandad vävnads- och broderiteknik, Riegl har alldeles riktigt uppfattat den som en ren vävnadsteknik, men alla dessa fyra ha den felaktiga uppfattningen, att i de fall, då orneringen är invävd i bottentyget, detta skulle skett sedan bottentyget färdigvävt i därför utlämnade

¹ Falke: a. a. s. 12.

Forrer: a. a. s. 13—16.

Karabaceck: Katalog der Th. Graf'schen Funde etc. Nr. 76, 81.

Riegl: a. a. s. XIV. — Gerspach: a. a. IV. s. 6.

Laura Start: Coptic clothes; Halifax Museum, 1915. Arbetsmetoderna i de senantika vävnaderna äro av författarinnan i stort sett missuppfattade, då hon anser dem företrädesvis broderade, men analysen av teknikens utseende å färdigt föremål är riktig.

varptrådar. Den ende — vars undersökningar jag läst — som ej gjort detta mistag, är fransmannen Gerspach. Han har låtit undersöka vävnaderna vid les Gobelins och omnämner sina undersökningar endast i korthet, men dock tillräckligt för att man kan förstå, att hans iakttagelser äro riktiga. Att det någon gång skulle förekommit att å raka bårder där inslaget utlämnats mönster inträtts liksom i våra hålsömmar, är naturligtvis ej alldeles uteslutet, men detta torde vara svårt att påvisa och kan i varje fall ej anses som normgivande. På täcken eller draperier, där sådana ränder utan inslag förekomma, tror jag, att dessa antingen avsiktligt äro lämnade som någon slags prydnad, eller ock att de varit avsedda för någon slags spets-söm.

En mycket grundlig undersökning är företagen av ingenjören Aug. Braulik, direktör för vävskolan i Neulitschein, som i sin bok »Altägyptische Gewebe» framlagt resultatet av denna undersökning jämte sina hypoteser och försök till rekonstruktioner av de gammal-egyptiska vävnadssätten. Han sysselsätter sig emellertid endast med skaffvävnader, de tyska »Gewebe», men lämnar alldeles å sido de tyska s. k. »Wirkereien» under vilken rubrik gobelängerna faller.² Om hans rekonstruktioner av de mekaniska problemen äro riktiga vågar jag ej inlåta mig på att bedömma, de förefalla dock ganska troliga. Hans undersökningar av mumiebindorna från 6:te dynastien till linne-

² Att kalla tekniken i de senantika gobelängartade vävnaderna med de variationer i förfaringsättet, som där förekomma, för gobeläng är kanske ej alldeles riktigt, i synnerhet om man tar det franska ordet som typiskt för benämningen. Det tyska »Wirkerei» är mångsidigare och täcker begreppet bättre, men då vårt svenska språkbruk upptagit det franska ordet torde det vara bäst att fortfarande bibehålla detsamma. Att fastslå någon bestämd grundprincip för det egyptiska sättet utöver själva snärjandet i motsats till skottandet är omöjligt, då vävaren i de i Egypten tillverkade gobelängerna använt alla möjliga sätt, man kan nästan säga knep, för att nå sitt mål.

tygerna från koptiska gravar; från omkr. 3000 f. Kr. till omkr. 500 e. Kr., ha dock givit ett bestämt resultat, det nämligen, att kontinuiteten i den textila tillverkningen under denna tidrymd aldrig avbrutits, ett resultat som är av synnerligen stort intresse för den antika vävnadskonstens historia.

Innan jag går att redogöra för det tekniska utförandet, torde några få ord om materialet vara på sin plats. Detta är för bottenytiget i de flesta fall linne, dock förekommer även halv och helylle, mera sällan bomull, för mönstervävnaden ylle och linne, någon gång silke. Kvaliteten på linet är ytterst varierande, från det grövsta till det finaste, det som gått under namnet »byssos» och givit upphov till benämningar som *ventus textilis* (vävd luft) och *linea nebula* (linne dimma). Det är långfibrigt och har ofta en nästan silkelik glans. Ullgarnet är även det ganska varierande såväl till kvaliteten som finlek, det är i allmänhet också ganska glansigt. Beträffande spinningen är även den skiftande. Linet är i allmänhet lösare spunnet än ullen. Varpen är för de släta bottenytigen i regel otvinnad likaså inslaget. Tvinnad varp förekommer i en del gobelänger (se s. 139). Inslaget är också i allmänhet otvinnat i mönstervävnaderna, dock förekommer tvinnat garn, där mönstereffekten vinner därpå. Att närmare ingå på en analys av såväl materialet som dess behandling har för de här framlagda tekniska undersökningarna ingen eller ringa betydelse, varför den ovan gjorda orienteringen torde vara tillfyllest. Då inga i silke eller bomull utförda vävnader varit medtagna, lämnar jag dessa material alldeles å sido.

I tekniskt hänseende dela sig ordningarna i förhållande till bottenytiget i två stora huvudgrupper: de som äro vävda för sig, avsedda att sättas på det färdigarbetade, ofta delvis färdigvävda plagget och de som

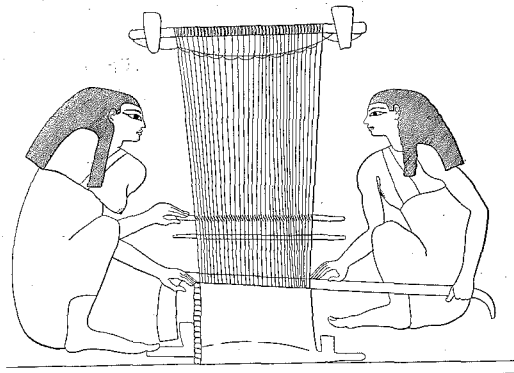

FIG. 1. VÄVSTOL. BENNI-HASSAN, EGYPTEN OMKR. 2500 FÖRE KR. EFTER CHAMPOLLION.

äro invävda i bottenytiget. I båda dessa fall äro de i de ovan omnämnda pharaonska vävnaderna använda förfaringssätten av intresse, varför jag först skall lämna en redogörelse för dessa.

De egyptiska vävstolarna voro, som man av de egyptiska monumenten länge vetat, liksom våra av två huvudtyper, vertikala och horisontala. Den äldsta kända, den från Beni-Hassan, av såväl Champollion, Rossellini som Lepsius avbildade (fig. 1¹) har varit något omstridd, då den är avbildad vertikalt. Braulik som upptagit Champollions framställning är jämte Maspero och Erman² av den åsikten att den är horisontal, vilken nog torde vara den riktiga.³ Jämte denna, från det mittersta riket finnes

¹ Rossellini: *Monumente de l'Egitto e della Nubia*, II, pl. XII.

Champollion: *Monuments de l'Egypte et de la Nubie*, Tome IV, pl. CCCLXXI (bis).

Lepsius: *Denkmähler*, II, 126.

² Aug. Braulik: *Altägyptische Gewebe* (Arnold Bergsträsser, Stuttgart 1900), s. 12—25, 29—33.

Erman: *Ägypten und ägyptisches Leben im Altertum*, I, s. 595.

³ J. Garstang: *The Burial Customs of ancient Egypt*. Vid sina grävningar vid Beni-Hassan åren 1902, 1903—04 fann Garstang bland annat i gravar från mittersta riket en modell av en horisontal vävstol med två på huk sittande kvinnor. Den är visserligen ofullständig, men dock tillräckligt tydlig för att visa den otvetydiga likheten med den primitiva vävstolen från Beni-Hassan.

från det nyare riket (omkr. 1600 f. Kr.) å ett grafmonument i Thebes en upprättstående vävstol avbildad.¹ Den är dock ej så tydligt återgiven, att man av bilden kan göra sig någon fullt klar föreställning om densamma. Det som dock framgår är, att denna vävstol varit mera komplicerad än den från Beni-Hassan och att den haft större möjligheter för tekniska anordningar. Båda skilja sig från den kända gammalgrekiska, då denna har hängande varp, under det att de kända egyptiska ha två bommar — en varp och en vävtbom. Då varptyngder även påträffats i de egyptiska gravarna är det antagligt att vävstolar av gammalgrekisk typ använts i Egypten. Vävandet sker i de egyptiska nedifrån och uppåt, vilket stämmer med Herodotos yttrande »för övrigt väva de (grekerna) i det de föra inslaget uppåt, andra såsom egypterna i det att de slå övet (ränningen) nedåt.»² I vad mån övriga anordningar funnits för att underlätta arbetet är troligen svårt att utrona, dock torde åtminstone vid början av vår tidräkning något redskap motsvarande käppen (spröte, skälblad m. fl. svenska benämningar) för upphämta varit använd vid liknande vävslag. Att den egyptiska vävkammen ansetts för ett verktyg av rang framgår av Martialis ovan anförda yttrande.³ Å bild-

¹ Wilkinson: Manners and Customs of the anc. Egypt. (John Murray, 1878), I, s. 171, Fig. 387, Vävstol från Tebes.

² För översättningen av de grekiska benämningarna har jag att tacka Professor Otto Lagercrantz.

³ Kammen, såsom den i allmänhet är känd, är en ensidig kam med korta tänder och handtag. Garstang har i sitt ovannämnda arbete även avbildningar (s. 134, fig. 132) av ett par vävskedar av vanlig typ, funna i närheten av omn. vävstolsmodell och antagligen från samma tid oaktat ej några andra fynd funnos tillsammans med dem. Möjligen kan framtida undersökningar klara upp om de verkligen äro från den tiden. I de hieroglyfer som finnas å Benni-Hassan — avbildningen har den som betecknar ordet väv mycken likhet med en vävsked. Den uttalas »maerr», är ursprungligen beteckningen för Egyptens kanalbyggnader och har sedan överflyttats även till andra saker, däribland väva. (För denna notis har jag att tacka Borgmästare Trana.)

framställningarna från det förkristna Egypten äro de vita kläderna förhärskande och mönstrade stoffer förekomma mest å bilder av främmande folkslag samt för andra textila föremål än kläder. De från de olika pharaonska dynastierna bevarade vävnaderna äro ock egentligen de släta eller fransade mumiebindorna, men dock finnas några dekora-

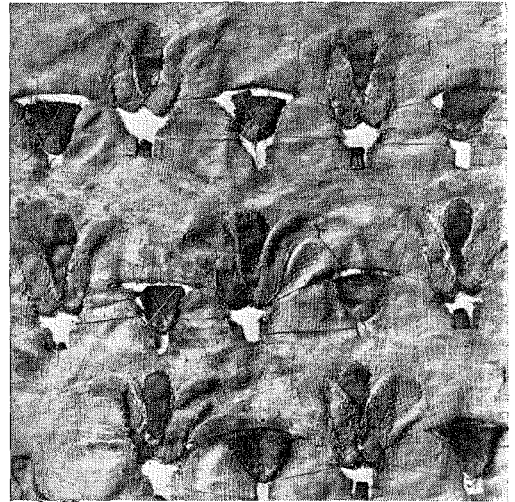

FIG. 2. VÄVNAD I GOBELIN AV LINNE; FRÅN THOUT MÔSIS IV:S GRAV, OMKR. ÅR 1400 FÖRE KR.

tiva vävnader från dessa tider. De förnämsta och desslikes säkerligen äldsta äro de, som funnos i en 1903 upptäckt grav, tillhörande Thoutmôsis IV, en av den 18:de dynastiens pharaoner.¹ De äro således från tiden omkr. 1400 f. Kr. och äro säkerligen de äldsta konstnärligt utförda vävnader som finnas bevarade. Av dessa helt i linne tillverkade fragment av kläder äro tre vävda i gobeläng, den fjärde i vanlig lärft med snärjda rosetter. Av de tre förstnämnda ha de två som de-

¹ Howard Carter and Percy Newberry: The Tombe of Thoutmosis IV, s. 143—144, Nr. 46526—46529. Catalogue général du Musée du Caire, Vol. XV. Archib. Constable & Co. Westminster, 1904.

Fragmenten äro beskrivna av W. G. Thomson och utförda i färgtryck.

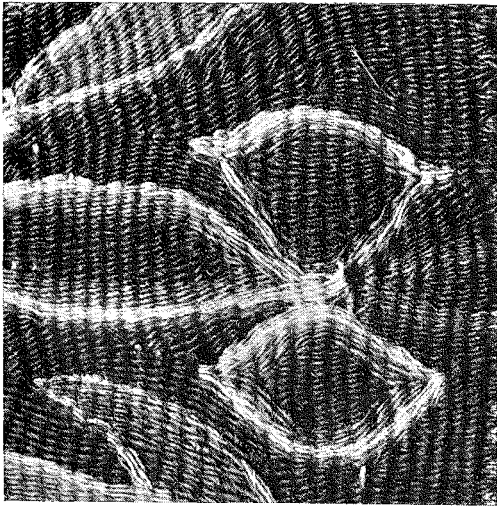

FIG. 3. FRÅN ÅKDYNA, VÄVD I GOBELÄNG; SKÅNE 1700-TALET. R. K. M. 23—17.

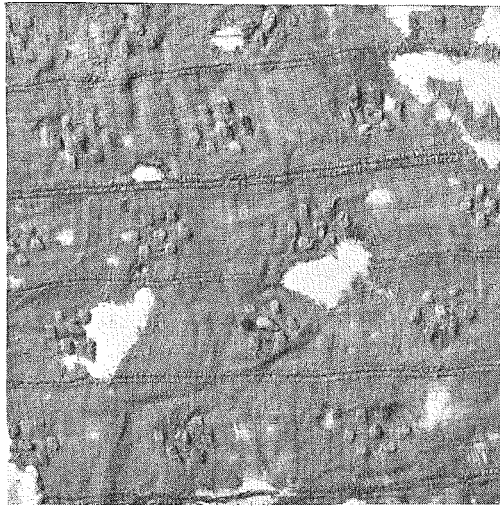

FIG. 4. VÄVNAD, LINNE; SOM FIG. 2, OMKR. 1400 FÖRE KR.

koration endast hieroglyfer, invävda i färger på vit (gulnad) botten, den tredje, även den på vit (gulnad) botten, har utom Amenhothep II:s namnskiffer och en del hieroglyfer, även två bårder och ett ytmönster av lotus och papyrus (fig. 2).¹ Den här använda gobelängtekniken står mycket nära våra svenska allmogegobelängers, likaså även skicklighetsgraden, om än den egyptiska vävnaden är väsentligt finare (fig. 3). Särskilt att bemärka beträffande vävnadssättet, såvitt man kan se av fotografi, är följande: vävnaden är ganska rynkig, möjligen arbetad å hängande varp; bak- och framsida lika (enligt Kairokatalogen); varannan varptråd tyckes finare, troligen beroende på vävkammen; botten mellan figurerna i allmänhet vävd i ett sammanhang, dock förekomma avbrott; inslaget följer ofta mönstrets form; sammanställningen av i varpens riktning gående konturer har skett dels på ett kelimartat sätt, dels som å våra skånska flamskvävnader;

i vad mån sammansyningar förekomma kan jag av fotografien ej utröna. Blått och rött äro huvudfärgerna, dessutom ingår brunt, gult, svart och grönt. Den fjärde vävnaden, fig. 4² är vanlig lärft och randad. Ränderna äro 18 mm. breda lärftsränder omväxlande med två i närmast efter varandra liggande skäl inslagna flertrådiga linnetrådar. Vävnaden består av 14 sådana ränder. I de tio finnas små rosettliknande figurer i svagt rött och grönt. Varje rosett består av sju små blad ställda så $\cdot \cdot \cdot \cdot$. Då jag endast haft en fotografi till mitt förfogande och ej varit i tillfälle att undersöka vävnaden och sålunda ej sett dess baksida, kan jag ej med bestämdhet uttala mig om tillvägagångssättet. Varje litet blad är otvivelaktigt gjort med nål som en hålsömsstapel, de upptaga en bredd av någon gång tre, men oftast 4—6 varptrådar, de under densamma gående inslagen tyckas variera mellan ett och högst fyra. En del inslagstrådar äro undanträngda

¹ Howard Carter and Percy Newberry: a. a. Nr. 46526, del av dräkt som tillhört Amenhothep II.

10—195453.

² H. Carter and P. Newberry: a. a. Nr. 46529, del av klädnad. Beskrivningen efter W. Thomson.

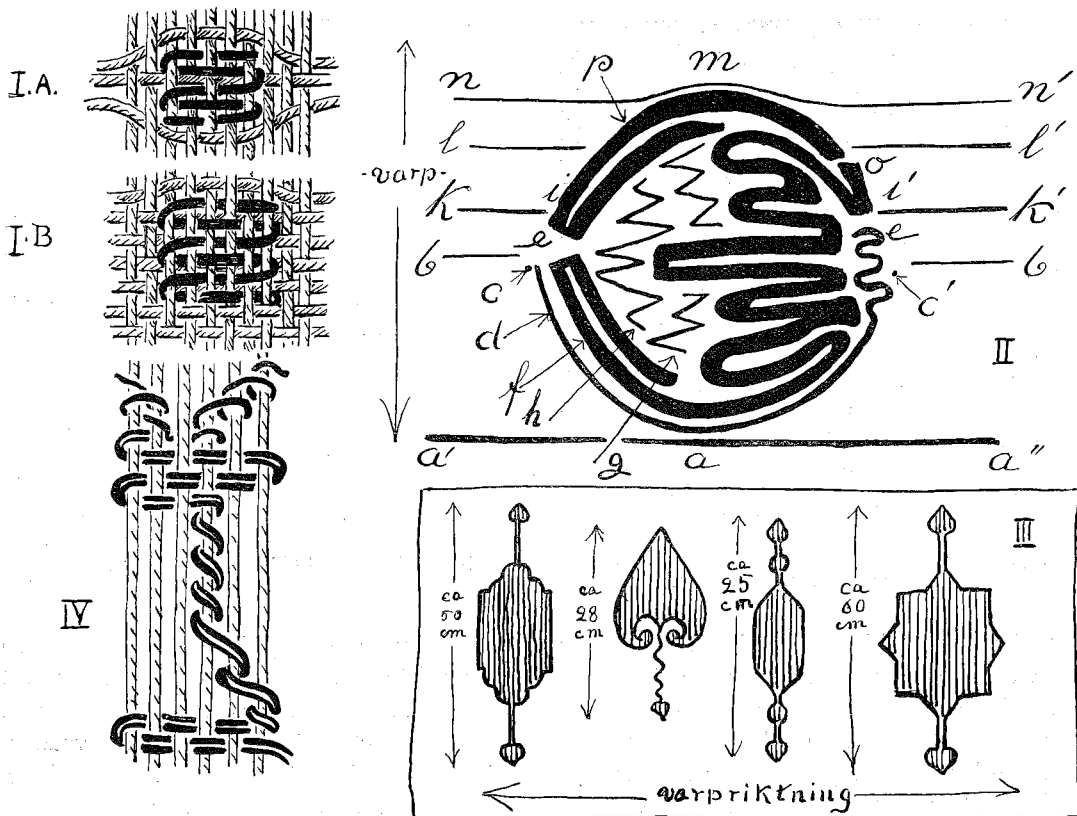

FIG. 5. I A. UTFÖRANDE AV BLAD Å ROSETT (FIG. 4) I DET FÄRDIGVÄVDA TYGET.

I B. SCHEMA FÖR UTFÖRANDE AV BLAD Å ROSETT (FIG. 4), INVÄVT I BOTTENTYGET ELLER INSNÄRJT I UTLÄMNANDE VARPTRÅDAR.

II. SCHEMA FÖR BLADETS UTFÖFANDE Å FIG. 8; SE FIG. 9.

III. FORMER Å ENSTAKA INVÄVDA Fyllnader.

IV. SCHEMA FÖR LINNETRÅDENS SNÄRJNING I GOBELÄNGVÄVNADER MED LINIEMÖNSTER.

på båda sidor om bladet, andra åter endast åt ena hållet. Då endast en inslagstråd går under bladet och det upptager 5 varptrådar, är inträdningen i det färdigvävda tyget en tämligen enkel sak (fig. 5. I. A). Men när stapeln upptager 6 varptrådar i bredd med 4 inslag under densamma, kan den knappast ligga så fri på botten tyget, som den synes göra på fotografien, utan att vara helt sydd d. v. s. att även de för stapelns förfärdigande använda i varpens riktning gående trådarna äro inträdda i tyget. I annat fall

skulle antingen varptrådar för ändamålet lämnats fria vid tygets tillverkning eller ock bladet utförts i sammanhang med tygets vävning. Visserligen befinna sig några i samma rad liggande rosetter på samma inslagstrådar och skulle därför antagas kunna vara invävda på samma gång som botten tyget, men ojämnheten i rosettbladens utförande tyder dock på att dessa äro sydda. Stapeln eller det lilla bladet är beträffande teknikens karaktär förr att hänföra till vävnad än till sömnad och kunde här mycket

väl varit invävd på samma gång som tyget i anslutning till den senantika metoden. Är alltså den metod, som vi återfinna i de senantika vävnaderna, ej använd här, anser jag dock att uppslaget till densamma ligger dolt i denna vävnad. Vid en jämförelse med det senare av mig beskrivna, senantika strömmönstret kan det knappast bliva någon tvekan om att den i detta använda tekniken utvecklats sig ur det tillvägagångssätt som brukats i den faraonska vävnaden, (fig. 5 I B).¹

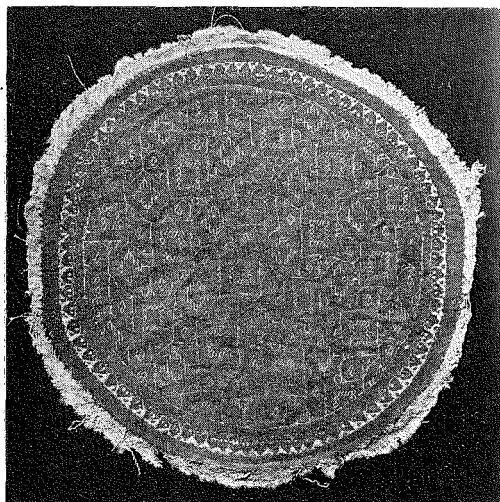

FIG. 6. ORBICULA, VÄVD I GOBELÄNG FÖR INFÄLLNING I TYG. EGYPTEN 400—800. R. K. M. 617—14.²

Av de båda förutnämnda huvudgrupperna inom gobelängorneringarna, de, som äro vävda för sig och påsydda, och de, som äro invävda i tyget, vill jag först behandla den förra gruppen. — Till förekommande av missförstånd får jag påpeka, att en stor del av de påsydda orneringarna härstamma från andra, utslitna plagg, där de varit invävda, varför de ju naturligtvis höra till den senare gruppen.

Beträffande vävnadsanordningarna för den första gruppen, torde de tämligen nära motsvara vår varpanordning i haute lisse för föremål, vävda i gobeläng, alltså troligen en stående vävstol med två bommar. Varpen i dessa vävnader är, om av linne, tvinnad, om av ylle, tvinnad eller hårt snodd. Vävnadens rätsida har antagligen varit vänd mot vävaren. Inslaget går dels vinkelrätt mot varpen, dels efter detaljernas former, alltså i stort sett tämligen lika den faraonska vävnaden, (fig. 2). Utanför mönstret äro dessa gobelängfyllnader omgivna av en, även den i gobelängvävnad utförd stadig kant, avsedd att tjäna som fäste vid fastsyningen (fig. 6). Detta kan ske dels genom att sy orneringen utanpå tyget, dels genom att falla den in i detsamma. Det kan ibland, beträffande de påsydda prydnaderna, vara svårt nog att avgöra till vilken grupp man skall hänföra dem, då det ej alltid är så lätt att undersöka stadkanterna; går detta är saken klar, åtminstone i fråga om fyllnader med böjda konturer. Fyrkantiga med ytterkonturerna i varp och inslagsriktning erbjuda ytterligare svårigheter, då de i varp-riktning gående stadkanterna även i invävda sådana vanligen äro fria. Finnes ej så mycket kvar av inslaget under eller över mönstret, att detta kan avgöra saken, återstår endast att undersöka, om varpen är tvinnad eller ej. Därmed torde det viktigaste beträffande vävnadsanordningarna för denna grupp vara onämmt.

Den andra gruppen, de i bottentyget invävda orneringarna, är utan tvivel den intressantaste. Där kan man åtminstone i vissa hänseenden spåra några av vävarens metoder. Raka bårder och fyrkanter, med kanterna i varp- eller inslagsriktning, ge visserligen i detta hänseende föga i utbyte. Det som där egentligen är att iakttaga är att stadkanterna dels äro snärjda till botten-

¹ Å en av tunikorna, tillhörande Kult. Hist. M. Lund, finnas sådana staplar invävda i orneringen.

² R. K. M. = RÖHSSKA KONSTSLÖJDMUSEET, Göteborg.

tyget, vare sig detta har en jämnlöpande stadkant eller att botteninslaget, såsom vid mindre figurer, ligger under mönstret, dels fastvävda vid bottentygets stadkant på ett kelimartat sätt med långa mellanrum; därvid är att märka att bottentyget i de allra flesta fall är vävt i vanlig lärft, dock förekommer även rips. Mönstervarpen består oftast av två eller flera av bottentygets varptrådar, sammantagna till varpsträngar. Skulle därvid den ursprungliga varpen visat sig vara för tät, avskiljdes mot baksidan lämpligt antal trådar med ungefär jämna mellanrum. Sådana överflödiga varptrådar hänga ogenerat på baksidan. Detta anordnande av mönstervarpen sker, då bottentyget är av linne, vanligen genom insläende eller insnärjande fram och åter i olika skäl av en eller flera linnetrådar. Vid raka bårder förekommer att två och två i samma skäl liggande varptrådar förenas till en varpsträng, varvid en korsning av de bredvid varandra liggande varptrådarna uppstår, som ger den börjande bårdkanten stadga. Beträffande varpens och inslagets ställning i de för kläder avsedda vävnaderna torde regeln, åtminstone i tunikan och stolan, vara, att vid användningen varpen kommer i horisontalt och inslaget i vertikalt läge d. v. s. motsatt mot dess läge i vävstolen. Helt naturligt skulle en ytterligare analys av varpens och inslagets förhållande vara av stort intresse, men för en generell framställning, det enda nödvändiga för mina undersökningar, anser jag det ovan anförda för tillräckligt.

Av de invävda fyllnaderna med konturer, som ej följa varpen eller inslaget, äro ett mindertal av de ensamt anbragta orneringarna behandlade så, att det gobelängtekniska förfaringssättet, att trådar som mötas på samma inslag vända tillbaka, är tillämpat även på det mönstret omgivande

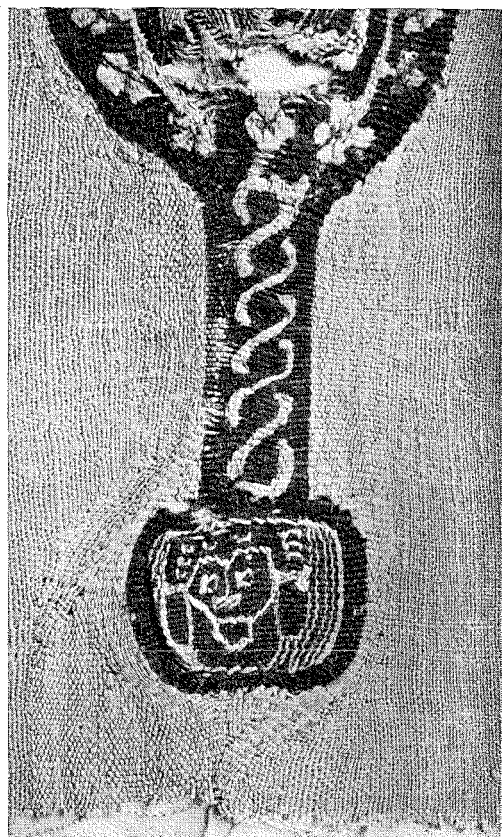

FIG. 7. DEL AV CLAVUS, VÄVD I GOBELÄNG, EGYPTEN
300—800 R.K. M. 667—14.

bottentyget, vare sig detta är lärft eller rips (fig. 7.) Detta förfaringssätt är använt i linnevävnader och troligen än mera brukat i yllevävnader; sådana äro dock mera sällsynta. De på detta sätt invävda fyllnaderna äro så gott som lika på aviga och räta vad förhållandet till bottentyget beträffar. Av övriga fyllnader av samma art som föregående förete strömmönstren med sina mindre figurer något olika tillvägagångssätt mot de större enstaka formerna, men i stort sett är det med få undantag samma principer som följas. Därvid ge strömmönstren den

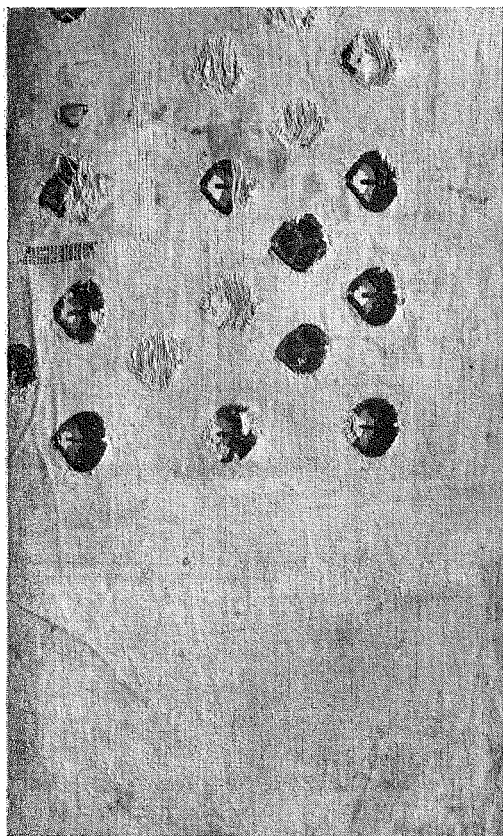

FIG. 8. DEL AV VÄVNAD, MÖNSTER I GOBELÄNG, EGYPTEN.
500—800 R. K. M. 776—14.

bästa föreställningen om tillvägagångssättet. Alla sådana som jag undersökt visa samma resultat. Jag har därför gjort ett av de största och enklaste från Röhsska Konstslöjdmuseets samlingar till föremål för en beskrivning (fig. 8, 9). Det är troligen ett stycke av ett draperi eller möjligen av ett funeralsäck. Bottentyget är av tämligen grov, ofärgad (nu gulbrun) lärft, nedtill med frans av varpen samt därovan en bred bård bildad av varpen genom att inslaget utelämnats. Mönstret, utfört i rött, grönt, gult och blått ullgarn samt i ofärgat lingarn, utgöres av ett mittfält omgivet av en bård.

Mittfältet består, såvitt man kan se, av ett ytmönster av större och mindre fyrbladiga blommor och små halvcirkelartade figurer. Det är skilt från kantbården genom en rand, vävd i upphämta med en tjock brun ulltråd. Tråden är tradd över tre under en varptråd med två inslagstrådar mellan varje trädning. På kortsidan bildas randen av sex synliga stygn i bredd varefter tråden vänder, antagligen på avigsidan, analogt med liknande vävnader av egyptiskt ursprung. På vävnadens kortsida ligga sex trådar i inslagsriktning med två inslag mellan vardera. Den invävda tråden är endast kvar på en kort bit, men tydliga märken visa hur randen invävts. Kantbården består av tre rader i sicksack ställda blad. Dessa blad ha samma ytterform, men två varierande innerteckningar; tillvägagångssättet vid invävningen har jag här nedan beskrivit. Det tillgick på följande sätt (fig. 5 II). Sedan figurens (här figurernas) plats i vävnaden är bestämd, presiceras punkt *a* därefter inväves botteninslaget till *bb*, inslaget upp, klippes och utdrages efter konturen *ca c'*, linnetråden *d* inträdes från *c'* till *c* och tillbaka igen till *c'* över olika skäl samt över en eller två varptrådar, som sedan bilda varpsträngarna i gobelängvävnaden. Därvid är ungefär var fjärde tråd lämnad på baksidan, där den ligger lös. Med den återvändande linnetråden är så det lilla bladfastet vid *c'* vävt; så halva bladet med trådarna *f, h, g* till *ee*, möjligen till *ii'*; *h* och *g* färdigvävda; bladet färdigvävt till *i'* *o* med *f* och *im o* med *p*; botteninslaget mellan *bb* och *nn'* inslaget under eller bakom bladet i olika perioder efter bladets rundning, dock så att de sista inslagen höja över bladets övre kontur vid *m*. Varje blad väves emellertid ej färdigt för sig, utan alla på samma inslag liggande blad äro vävda samtidigt. Detta framgår tydligt

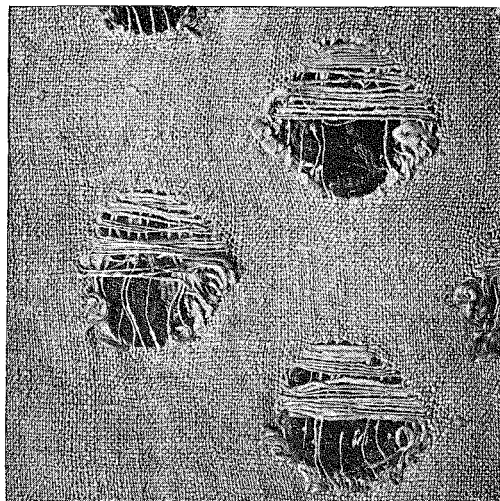

FIG. 9. FRÅN AVIGSIDAN AV VÄVNADEN FIG. 8.

därav, att alla under dessa blad löpande botteninslag äro gemensamma för motsvarande mönsterinslag i respektive blad. (fig. 9). Däremot tyckes här ej ha funnits någon lyftinrättning för att få de i varpriktning liggande bladen utförda på samma varptrådar, oaktat man, som ovan nämnts, har skäl antaga att en sådan funnits för upphämta-liknande vävnader.

Samma tillvägagångssätt är tillämpat på större och mindre i bottentyget invävda fyllnader (fig. 5. III). Naturligtvis blir förfarandet mera komplicerat, de olika perioderna för botten — och mönsterinslag mera omväxlande. Under det att som i fig. 9 inslagstrådarnana sitta kvar under halva figuren — d. v. s. alla under bladet inslagna trådar — finnas å sådana större former endast de allra sist inslagna kvar, de andra äro bortklippta. Därtill kommer att konturens formning ofta är ganska svår, då den går i flera bukter. Därför har det ofta för långt utdragna inslaget ersatts med trådar av samma material som bottentygets, invävda i go-

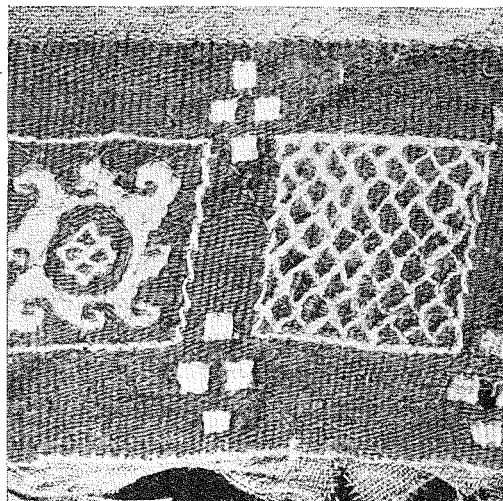

FIG. 10. DETALJ AV BÄRD, EGYPTEN 400--800. R. K. M. 622-14

belängteknik. De utdragna inslagstrådarna äro någon gång fästade med den tråd som dragits igenom för gobelängvarpens ordnande, men i allmänhet hänga de alldeles fria, ibland äro de borttagna. Sättet att väva in mönstren i bottentyget tyckes, såvitt jag kan finna, vara alldeles oberoende av själva gobelängtekniken och dess variationer.

Med avseende på denna teknik urskiljer man två typer. Den ena står haute lissevävnaden nära, är vävd dels vinkelrätt mot varpen, dels efter mönstrets form, och är använd huvudsakligen vid de mångfärgade fyllningarna, men även vid de tvåfärgade, där mönstret lämpar sig för detta förfaringssätt. Dessa vävnader äro så gott som lika på båda sidor, några hopp med mönstertrådar förekomma väl och någon gång en eller annan löst hängande tråd, men lösa trådar som å t. ex. de franska gobelängerna har jag ej ännu sett. Den andra typen kännetecknas därav, att till den vanliga gobelängtekniken är fogad en annan,

som består i att fina linnetrådar, på sina håll förtätade till punkter och ytor, äro dragna över den enfärgade botten i olika riktningar och bilda mönster mot denna. Invävandet av dessa linnetrådar sker samtidigt med botten. Tråden löper dels fram och tillbaka i inslagets riktning, går dels i vinkel snett över bottenripsen, alltid från en varpsträng till nästa, eller snor sig rakt upp längs en varpsträng (fig. 5. IV). Den användes för övrigt med en frihet som förklarar, att arbetssättet ansetts för broderi. Ofta följas två trådar åt för att, då mönstret fordrar det, skiljas åt och gå i olika riktningar. Ibland kan även möjligen tråden delas för samma ändamål. Det finnes många sätt att variera detta tema. Den rutiga kvadraten å fig. 10 visar ett sätt. Att denna invävning, som ofta ansetts för broderi, skett med nål är ej otroligt, men att den skett i samband med ripsvävnaden i botten, bunden av dennas möjligheter, framgår dels därav, att bottenvävnaden är utförd i gobeläng, d. v. s. med vändande inslag, där sådant eljest ej skulle varit av nöden, dels av att, då yllebotten är utsliten, linnetrådarna sitta kvar på ett sätt som utesluter all tanke på broderi. Baksidan å denna typ är mycket varierande. Ibland äro de mönsterbildande linnetrådarna osynliga, ibland göra de långa hopp, ibland hänga de lösa i massor. Detta antagligen dels beroende på vävarens vana, dels på lämpligheten, dels kanske på ordningsinne. De båda här ovan beskrivna förfaringssätten, haute lissen i vanlig mening och den andra typen, förekomma ofta å samma vävnad och i samma mönster, men den senare är företrädesvis använd å de på s. k. pupurbotten¹ utförda, om de antika rutmosaikerna minnande mönsterna, (fig. 6).

¹ Purpurfärgen förekommer i flera nyanser brunt, rött, violett och svart med benämningar efter färgens

Röhsska Konstslöjdmuseets samling — det material som jag undersökt — är beträffande gobelängvävnaderna synnerligen rikhaltigt och omfattande, och därför torde man våga fastställa de här framställda iakttagelserna som generella för hela arten. Naturligtvis vill jag därmed ej ha sagt, att ytterligare undersökningar ej skulle medföra intressanta tillskott till det ovan anförda, men jag är övertygad om, att dessa endast skola bestyrka detta. Så har i varje fall varit min erfarenhet under arbetets gång. En undersökning av ett större och om möjligt mångsidigare material skulle utan tvivel i viss mån ge svar på frågan, i vilken utsträckning de senantika vävnaderna äro produkter av yrkestillverkning eller hemslöjd. Utförandet i en del tyder på ett systematiskt arbetssätt, som knappast är tänkbart annat än vid yrkesmässig tillverkning, i andra åter är det så otympligt och formerna dess utom så vanställda att tanken på hemarbete ligger närmast till hands. Det fordras emellertid en ytterst noggrann och omsorgsfull jämförande undersökning av ett ganska stort material för att man skall våga göra några bestämda uttalanden därom. Men jag anser det ej uteslutet, att en sådan undersökning skulle möjliggöra en sammanställning av vävnader med gemensamma tekniska egendomar, efter vilka man möjligen skulle kunna uppdelade den yrkesmässiga tillverkningen i olika verkstadsgrupper.

Det väl så intressanta spörsmålet, om det är egyptiska eller grekiska metoder vi

utseende eller ämnestillsättning. Se Faymonville: Die Purpurfärberei (Heidelberg 1900).

Men pupurfärgen i de senantika textilierna är troligen ytterst sällan äkta. Förfälskningar voro mycket vanliga och en mängd recept på sådana finnas. Se Otto Lagercrantz, Papyrus Graecus Holmiensis, Recepte für Silber, Steine und Purpur. (Uppsala, Akad. Bokh. 1913, i kom.)

här ha att göra med, är kanske svårare att utrona. Enligt Falke skall bland de i St Petersburg befintliga taurisk-grekiska vävnaderna från omkr. 300 år f. Kr. finnas bårder, vilkas utförande alldeles påminner om de senantika gobelängernas. Då de icke äro publicerade, ligga de tyvärr nu utom räckhåll för studium. Det är ju troligt att grekerna, som redan tidigt stodo i intim beröring med egypterna, för sina mönstrade tyger utvecklade och förbättrade de egyptiska metoderna, ty att de till sitt ursprung äro egyptiska torde vi vid jämförelse med den

faraonska vävnaden väl få antaga (fig. 4,5 I). Man skulle ju också kunna tänka sig att ett persiskt, möjligen kinesiskt inflytande gjort sig gällande. När en gång förbindelserna mellan det östromerska riket och Kina blivit mera utforskade än de nu äro, torde även denna fråga bli i någon mån utredd. Dock skulle redan nu en grundlig teknisk undersökning av det befintliga senantika textilmaterialet, särskilt skaftvävnaderna, säkerligen lämna ett för vetenskapen värdefullt bidrag till vävnadsteknikens utvecklingshistoria.

OM GRÄNSERNA I DEN SVENSKA ANTROPOLOGIEN MELLAN HÖG- VÄXTHET OCH LÅGVÄXTHET, RESP. LÅNGSKALLIGHET OCH KORTSKALLIGHET

AV

JENNY FREDHOLM

Att hos den svenska befolkningen lågväxthet och kortskallighet å den ena sidan samt högväxthet och långskallighet å den andra oftare förekomma kombinerade än lågväxthet med långskallighet och högväxthet med kortskallighet, har först påvisats av professorerna Carl M. Fürst och Gustaf Retzius i deras arbete »*Anthropologia suecica*». Kommerserådet I. Flodström, som i sitt verk »*Sverges folk*» även behandlat frågan om kroppslängdens sammanhang med kranieformen, har där i enlighet med »*Anthropologia suecica*» uppställt följande tablå:

uppifrån och ned, de tre sista från vänster till höger. Av desamma framgår, att ju större kroppslängden är, desto större blir procenttalet äkta långskallar men desto mindre procenttalet för de andra kranieformerna, samt att å andra sidan procentalen för de skilda kranieformerna äro med index i konstant stigande, när kroppslängden är under 1.70 m, men i lika konstant fallande, när kroppslängden uppgår till 1.70 m och däröver. Då något direkt biologiskt sammanhang mellan kroppslängd och kranieform väl icke existerar — det finnes

Längdklass, meter.	Nedanstående kranieformer i % av varje särskild längdklass:			Resp. längdklasser i % av varje särskild kranieform:		
	under 75	75/80	80 och däröver	under 75	75/80	80 och däröver
Under 1.60	24.6	60.0	15.4	1.5	2.0	2.2
1.60—1.64	25.7	59.1	15.2	10.1	12.3	13.8
1.65—1.69	28.3	57.7	14.0	25.6	27.6	29.1
1.70—1.74	30.7	56.7	12.6	33.5	32.6	31.6
1.75—1.79	33.0	55.4	11.6	21.1	18.7	17.0
1.80—1.84	34.2	54.0	11.8	6.7	5.6	5.2
1.85 och däröver	36.1	52.8	11.1	1.5	1.2	1.1

Härtill fogar sistnämnda författare följande uttalande:

»Dessa serier äro såsom man finner fullkomligt regelbundna, de tre första räknat

många människoraser, som utmärkas av långskallighet i förening med lågväxthet, likasom andra kunna vara kortskalliga och högväxta —, synes den i vårt land före-

Tab. A. Fördelning efter kroppslängd och kranieform av i undersökningen medtagna värnpliktiga. — Absoluta tal.

Längdklass, meter.	K r a n i e i n d e x										
	under 72	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79	79/80	80 och däröver	Summa
Under 1.60	31	40	51	91	128	112	105	86	87	134	865
1.60—1.64	210	227	416	513	690	710	638	644	455	804	5 307
1.65	96	101	163	211	260	284	271	237	185	297	2 105
1.66	108	107	179	231	266	276	270	193	174	308	2 112
1.67	143	110	187	250	326	320	274	268	185	327	2 390
1.68	140	141	228	280	406	385	370	300	190	404	2 844
1.69	146	142	188	309	364	388	338	301	210	368	2 754
1.70	197	174	275	377	452	443	442	392	206	496	3 454
1.71	175	144	243	365	435	411	370	339	231	349	3 062
1.72	182	155	258	374	412	378	394	304	220	390	3 067
1.73	163	130	222	273	356	330	342	256	205	306	2 583
1.74	152	149	217	287	360	315	316	244	187	310	2 537
1.75—1.79	568	529	764	987	1 176	1 087	1 069	855	590	1 000	8 625
1.80—1.84	202	159	221	318	345	318	325	256	183	307	2 634
1.85 och däröver	44	39	57	68	76	71	72	54	34	62	577
Summa	2 557	2 347	3 669	4 934	6 052	5 828	5 596	4 729	3 342	5 862	44 916

kommande oförnekliga samhörigheten mellan å ena sidan låg kranieindex och hög kroppslängd, å andra sidan hög kranieindex och låg kroppslängd, endast kunna förklaras såsom ärftlig samhörighet. Vi böra alltså urskilja två huvudraser i Sverige: en långskallig och högväxt och en annan kortskallig och lågväxt. — — — Detta hindrar ju dock icke att undantagsvis kvarlevor kunna förekomma inom vår befolkning av raser, som ursprungligen utmärkts antingen av långskallighet \times liten kroppslängd eller kortskallighet \times stor kroppslängd.»

Författarna till »Anthropologia suecica» ha lämnat den frågan öppen, var de verkliga gränserna för talens stigande och fallande gå. De ha själva påpekat, att gruppen me-

dellångskallar (kranieindex 75/80) icke torde vara av enhetlig sammansättning och att gränsen med avseende på kranieformerna troligtvis ligger mellan indextalen 75 och 80, men att denna gräns först kan fixeras efter en omarbetning av materialet. Likaledes vore det ett icke bevisat antagande, att för längdklassernas vidkommande gränser skulle ligga just vid 1.70 meter.

Kommerserådet Flodström och byråchefen Ernst Höijer hava nu med användande av för ändamålet skänkta penningmedel, låtit företaga en förnyad bearbetning av det material, som legat till grund för de i »Anthropologia suecica» publicerade sammanställningarna, för att genom en uppdelning i smärre såväl index- som längdklasser, dels

kunna fastställa de verkliga gränstalen för de två olika huvudraserna i landet, i den mån dessa gränstal kunna avläsas ur de stigande eller fallande procenttallsserierna, dels kunna genom det vunna resultatet företaga en beräkning beträffande befolkningens procentuella fördelning på de olika raserna. På anmodan av kommerserådet Flodström och efter hans direktiv framlägger undertecknad härmed resultatet av denna undersökning.

Efter kroppslängd och kranieform¹ fördela sig de i undersökningen medtagna värnpliktiga i absoluta tal så som i tab. A angives.

Procenttalen för de olika kranieformerna inom varje längdklass för sig återgives i tab. B i å efterföljande sida. Tabellens kolumner kunna, såsom man vid en närmare granskning av desamma snart finner, delas i tre väl skilda grupper; en, omfattande kranieformer med index under 75, där procenttalen för varje särskild kranieform är med längdklassen i stigande; en, omfattande kranieformer med index om 78 och däröver, i vilken grupp procenttalen, räknat uppifrån och ned, avtaga, och slutligen en grupp, som utgöres av mellanliggande kolumner, vari icke kan spåras någon regelbundet stigande eller fallande sifferserie. Sammanföras tabellens kolumner i nämnda tre grupper, erhålles följande sammanställning, där gruppernas olika karaktär tydligt framträder:

¹ Som bekant kan huvudformen uttryckas dels genom »huvudindex», d. v. s. förhållandet i % mellan huvudets största längd och bredd, dels genom kranieindex, d. v. s. huvudindex minskat med 2. Det senare måttet är konstruerat genom borteliminering av hudbetäckningens beräknade inverkan på huvudformen. I föreliggande undersökning har kranieindextalet tagits till indelningsgrund för att underlätta jämförelser med »Anthropologia suecica», ehuru huvudindextalet, såsom ett fullt naturligt mått, kanske kunde vara korrektare.

Längdklass, meter.	K r a n i e i n d e x		
	under 70	75/78	78 och däröver
Under 1.60	24.62	39.89	35.49
1.60—1.64	25.75	38.40	35.85
1.65	27.12	38.72	34.16
1.66	29.60	38.44	31.96
1.67	28.87	38.50	32.63
1.68	27.74	40.83	31.43
1.69	28.51	39.58	31.91
1.70	29.61	38.72	31.67
1.71	30.28	39.71	30.01
1.72	31.60	38.60	29.80
1.73	30.50	39.80	29.70
1.74	31.72	39.07	29.21
1.75—1.79	33.02	38.63	28.35
1.80—1.84	34.17	37.51	28.32
1.85 och däröver	36.05	37.95	26.00

I tab. B 2 äro meddelade procenttalen för de olika längdklasserna inom varje särskild kranieform. Studeras här de olika sifferserierna från vänster till höger, finner man en mer eller mindre tydlig stegring av talen för alla längdklasser t. o. m. 1.67, medan för klasserna 1.72 och däröver sifferserierna äro i motsvarande grad avtagande. Klasserna 1.68—1.71 torde kunna sammanföras till en »neutral» grupp. Då gränserna mellan dessa olika grupper vid första påseendet måhända förefalla något osäkra, må följande sammandragna form av tab. B 2 meddelas såsom stöd för den gjorda fördelningen. Genom att sammanföra materialet i tab. A i de tre grupper, som med hänsyn till kranieformerna befunnits vara av skilda karaktärer och genom uträkning av procenttalen för de olika längdklasserna inom varje sådan grupp av kranieformer har nämligen erhållits följande tablå:

Längdklass, meter.	K r a n i e i n d e x		
	under 75	75/78	78 och däröver
Under 1.60	1.58	1.97	2.20
1.60—1.64	10.11	11.66	13.66
1.65	4.23	4.66	5.16
1.66	4.63	4.65	4.84
1.67	5.11	5.26	5.60
1.68	5.84	6.64	6.42
1.69	5.81	6.24	6.31
1.70	7.57	7.65	7.85
1.71	6.86	6.96	6.60
1.72	7.18	6.78	6.56
1.73	5.83	5.88	5.50
1.74	5.96	5.67	5.32
1.75—1.79	21.09	19.07	17.55
1.80—1.84	6.66	5.66	5.35
1.85 och däröver . . .	1.54	1.25	1.08

hopsummering följande tal. De tre grupperna av kranieformer betecknas här med A, B och C och de tre grupperna av längdklasser med a, b och c:

	A (under 75)	B (75/78)	C (78 och däröver)
a (under 1.68)	3 465	4 930	4 384
b (1.68—1.71)	3 524	4 804	3 786
c (1.72 och däröver) . . .	6 518	7 742	5 763

Av dessa grupper representera Aa, Ac, Ca och Cc fyra från varandra väl skilda typer (Aa = lågväxta dolikocefaler, Ac = högväxta dolikocefaler, Ca = lågväxta brakycefaler och Cc = högväxta brakycefaler). Enligt kommerserådet Flodströms på sifferserierna grundade åsikt motsvara grupperna Ac och Ca med tämlig säkerhet de båda huvudraser, varav den svenska befolkningen är sammansatt. Därvid bör dock anmärkas, att såväl Ac som Ca kan vara sammansatt av två eller flera skilda, men varandra i förevarande hänseende lika raser. Grupperna Aa och Cc representera däremot antingen undantagsvis förekommande rester av vissa raser eller ock korsningar av huvudraserna. De fem återstående grupperna synas i sin helhet böra betraktas såsom blandgrupper; därest några verkliga raser av mellantyp skulle förekomma, kunna de i alla händelser icke urskiljas.

Nedanstående procentsiffror äro framräknade ur de förut meddelade absoluta talen och avse dels varje grupp av kranieformer i % av varje särskild längdklass, dels varje längdklass i % av varje grupp av kranieformer.

Resp. kranieform i % av varje längdklass:

	A	B	C
a	27.11	38.58	34.31 ↑
b	29.09	39.66	31.25
c	32.55 ↓	38.67	28.78

Här framträder regelbundet och tydligt såväl stegringen av procenttalen för de lägre längdklasserna som sänkningen för de högre. Längdklassen 1.73 företer visserligen en oregelbundenhet, som dock icke ansetts betydande nog för att motivera klasSENS hänförande till mellangruppen, varemot grupperna 1.69 och 1.70 visa en alldeles tydlig samhörighet med gruppen för stigande procenttal. Den hos klassen 1.68 framträdande vacklande karaktären har emellertid varit avgörande vid fastställandet av den nedre gränsen.

De gränser, som särskilja den svenska befolkningens långskalliga och kortskalliga raser, synas således gå vid kranieindextalen 75 och 78. Beträffande begreppen lågväxthet och högväxthet torde för svenskarnas vidkommande talen 1.68 och 1.72 böra betraktas som säkra gränstal.

Genom att å tab. A uppdraga de ovan fixerade gränserna med avseende på såväl kranieformer som längdklasser, erhålles efter

Landskapstabell över raskaraktärer inom Sverges manliga

De observationer, efter vilka nedanstående siffror äro beräknade, äro utförda på två årsklasser värnpliktiga i åldern 21 år, Uppgifterna rörande ögon- och hårfärg samt rörande ansiktsform grunda sig på vederbörande observatörers subjektiva »mörka ögon» bruna eller melerade. Med »ljus hår» menas gult, cendré eller rött, med »mörkt hår» brunt

	Kranialindex under 75								under 170	
	under 170 cm längd				över 170 cm längd					
	ljusa ögon		mörka ögon		ljusa ögon		mörka ögon		ljusa ögon	
	ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår
<i>Norra Sverige.</i>										
Lappland	3.9	1.6	1.2	1.4	5.5	0.6	1.2	1.6	10.4	6.1
Västerbotten	3.7	2.0	1.2	2.1	5.1	2.4	1.5	3.2	9.9	5.5
Ångermanland	3.8	2.0	1.2	2.1	7.2	3.6	2.2	3.8	10.2	4.1
<i>Östra Sverige.</i>										
a) Norrlandsdelen.										
Medelpad	4.0	2.0	0.3	3.0	10.2	3.7	4.5	4.2	12.2	4.2
Jämtland	6.6	2.2	1.0	1.3	13.9	6.4	1.9	3.7	12.8	4.7
Härjedalen	2.1	1.1	2.1	2.1	19.1	4.2	1.1	1.1	13.8	2.1
Hälsingland	2.8	2.3	0.5	2.6	9.7	7.7	2.2	4.9	7.3	5.5
Gästrikland	4.2	2.3	1.2	2.0	10.0	6.3	3.5	3.9	7.9	5.7
b) Svealandsdelen.										
Dalarna	10.0	1.0	4.7	1.6	15.0	2.2	6.5	2.6	12.5	1.5
Västmanland	10.4	1.2	4.1	0.9	12.4	2.2	5.0	2.2	14.7	2.1
Uppland	5.9	1.0	1.2	1.0	8.4	1.9	2.6	1.9	14.2	2.7
Stockholm	6.0	1.7	1.9	1.2	10.0	3.5	2.3	3.6	10.2	4.4
Södermanland	10.3	1.7	3.2	1.7	16.7	3.9	4.7	4.4	12.0	1.8
Närke	9.0	2.6	3.3	1.8	12.5	4.7	3.9	3.3	12.8	3.0
Östergötland	7.7	1.4	3.6	1.6	10.1	2.0	5.0	3.0	12.2	2.5
Gottland	3.4	0.9	0.9	0.6	7.0	2.1	2.7	2.5	11.4	2.8
Öland	3.2	0.8	3.6	2.0	11.9	1.2	3.6	2.4	13.1	1.6
<i>Södra Sverige.</i>										
Småland	5.8	0.5	2.8	0.7	9.3	1.2	3.6	1.6	14.6	1.8
Blekinge	5.0	0.7	3.0	1.2	7.3	1.2	3.5	1.9	16.3	2.9
Skåne	4.5	0.5	1.8	0.9	6.6	0.9	2.4	1.2	17.0	2.0
Halland	5.4	0.4	4.3	1.1	7.9	1.5	4.6	1.6	15.7	1.5
<i>Västra Sverige.</i>										
Bohuslän	5.4	0.4	2.7	0.8	12.8	1.2	6.6	1.6	11.2	0.9
Västergötland	6.7	0.6	2.7	0.7	11.8	1.3	5.1	1.6	13.8	1.3
Dalsland	8.3	1.2	2.3	1.1	18.6	4.9	5.7	3.0	13.3	3.2
Värmland	7.7	1.8	2.7	1.6	13.7	2.8	4.2	3.0	13.2	2.5
Hela riket	6.4	1.1	2.6	1.2	10.4	2.2	3.9	2.3	13.4	2.5

befolkning, enligt »Anthropologia suecica». — Procenttal.

1897 och 1898, ut tillsammans nära 45 000 man. Observationerna äro gjorda av ett tjugotal medicinskt skolade observatörer. omdömen, alltså ej på objektiva gjorda jämförelser resp. mätningar. — Med »ljusa ögon» menas grå eller blå ögon, med eller svart sådant. De med feta typer tryckta siffrorna äro de högsta inom varje särskild grupp (kolumn).

Kranialindex 75/80						Kranialindex 80 och däröver								Blå ögon i % av blå och grå	Ovala ansikten
cm längd		över 170 cm längd				under 170 cm längd				över 170 cm längd					
mörka ögon		ljusa ögon		mörka ögon		ljusa ögon		mörka ögon		ljusa ögon		mörka ögon			
ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår	ljus hår	mörkt hår		
6.2	9.0	11.5	5.5	5.7	5.1	3.0	1.4	2.0	6.6	3.5	2.2	1.4	2.7	63.9	85.1
4.3	7.2	12.9	6.4	4.8	8.6	3.7	2.0	1.6	2.2	4.8	1.8	0.7	2.4	62.5	89.1
3.5	3.6	15.4	6.8	5.9	6.4	4.0	1.1	1.2	1.9	4.5	1.9	1.1	2.5	47.2	80.3
2.7	3.5	13.4	7.9	5.5	8.7	1.2	1.0	0.7	0.5	3.7	0.7	1.5	0.7	53.5	82.0
1.5	1.5	18.3	7.0	2.9	4.2	2.4	0.7	0.3	0.5	3.5	1.5	0.4	0.8	53.8	72.1
1.1	3.2	22.3	9.6	1.1	6.4	2.1	—	—	1.1	1.1	2.1	—	1.1	61.3	61.7
1.9	4.3	14.9	10.3	5.0	7.8	1.4	0.4	0.4	0.8	2.8	2.0	1.3	1.2	52.0	85.9
2.5	4.6	15.4	8.2	4.9	6.9	2.3	1.2	0.6	0.8	2.3	1.5	0.3	1.5	52.7	83.1
5.0	2.2	16.1	2.7	6.3	2.9	1.4	0.5	1.1	0.3	2.2	0.1	0.9	0.7	43.2	76.0
5.2	2.5	18.8	2.8	4.5	3.1	2.2	0.3	0.9	0.3	2.7	0.3	0.8	0.4	44.6	76.6
3.6	2.8	18.9	3.8	5.5	3.6	5.8	1.2	1.9	1.0	6.6	1.1	2.0	1.4	48.8	66.3
3.1	5.0	17.9	6.1	6.5	5.0	2.3	0.6	1.5	0.6	2.9	0.6	1.2	1.9	45.3	80.9
3.6	2.3	16.8	3.1	5.5	3.1	1.5	0.2	0.5	0.2	1.5	0.4	0.4	0.5	68.3	85.7
4.6	3.1	15.8	4.1	4.0	3.9	2.2	0.1	0.6	0.6	2.4	0.4	0.7	0.6	50.1	83.4
7.4	2.8	15.0	2.4	7.6	3.3	3.1	0.4	1.6	0.6	3.5	0.5	1.9	0.8	78.8	76.0
4.0	0.9	26.7	8.0	6.6	4.2	2.1	0.9	0.9	1.3	5.3	2.5	1.9	0.4	68.4	89.2
8.8	1.2	22.7	1.2	9.5	3.2	2.4	—	2.0	—	4.0	0.8	0.8	—	79.2	73.4
6.4	1.8	20.6	2.2	7.9	3.4	4.2	0.5	1.5	0.6	5.7	0.5	2.0	0.8	85.7	84.1
7.4	2.3	17.1	2.5	8.3	4.2	4.3	0.5	1.9	0.8	4.7	0.4	1.8	0.8	79.3	76.4
6.3	2.9	20.3	2.9	7.7	3.5	5.2	0.7	2.1	0.8	5.9	0.5	2.1	1.3	73.1	58.6
7.5	1.5	17.7	3.1	8.8	3.1	3.4	0.4	2.2	0.5	4.1	0.7	2.6	0.4	88.5	82.1
5.1	1.8	22.2	2.3	11.8	3.8	1.8	0.3	1.0	0.2	3.8	0.6	1.3	0.4	90.6	88.1
5.9	1.4	21.9	2.2	8.8	2.7	3.4	0.2	1.2	0.3	3.5	0.6	1.7	0.6	85.9	91.1
4.7	0.5	17.5	2.2	5.8	2.8	1.4	0.3	0.1	0.4	1.9	0.1	0.3	0.4	90.3	87.0
4.4	2.7	17.9	3.8	6.2	3.6	2.1	0.4	0.7	0.3	2.7	0.6	0.9	0.5	77.8	84.9
5.3	2.6	18.6	3.5	7.0	3.9	3.3	0.6	1.3	0.7	4.1	0.7	1.5	0.9	71.1	80.0

Resp. längdklass i % av varje kranieform:

	A	B	C
a	25.66	28.20	31.46
b	26.08	27.49	27.18
c	48.26	44.31	41.36

Till sist må meddelas en sammanställning över den procentuella fördelningen på olika rastyper av hela det bearbetade materialet för var och en av vissa huvuddelar av landet¹ och för hela riket. Med avseende på de förut omnämnda bägge huvudraserna framgår av denna tabell, hurusom lågväxta brakycefaler relativt talrikast förekomma i Norra och i Södra Sverge, medan däremot talen för de högväxta långskallarna i Öst-sverge och Västsverge överstiga talet för hela riket.

samma typ (rikstalet = 100). Vid en granskning av dessa relationstal finner man mellan vissa typer, t. ex. mellan lågväxta brakycefaler och medelhöga brakycefaler och mellan högväxta och medelhöga dolikocefaler, en påfallande likhet i fördelningen inom olika landsdelar, ett förhållande som möjligen tyder på, att nämnda typer sinsemellan äro varandra närstående.

Måhända kunna de här framlagda sifferuppgifterna erbjuda en granskare ett och annat av intresse. Något egentligt värde för rasforskningen torde emellertid föreliggande undersökning kunna få, endast om den lägges till grund för en förnyad bearbetning av materialet med hänsyn tagen även till andra rastypiska egenskaper.¹

*

T y p	Norra Sverge	Östra Sverge:		Södra Sverge	Västra Sverge	Hela riket
		Norrlandsdelen	Svealandsdelen			
Lågväxta dolikocefaler (= Aa) . .	6.38 (83)	6.21 (81)	9.81 (127)	6.38 (83)	7.84 (102)	7.71 (100)
» messocefaler (= Ba) . .	11.07 (101)	8.90 (81)	10.93 (100)	11.45 (104)	10.94 (100)	10.98 (100)
» brakycefaler (= Ca) . .	14.12 (145)	6.56 (67)	8.24 (84)	12.64 (130)	7.34 (75)	9.76 (100)
Medelhöga dolikocefaler (= Ab) . .	5.75 (73)	8.18 (104)	9.67 (123)	5.97 (76)	8.72 (111)	7.84 (100)
» messocefaler (= Bb) . .	9.58 (90)	11.11 (104)	11.01 (103)	10.87 (102)	10.41 (97)	10.70 (100)
» brakycefaler (= Cb) . .	11.44 (136)	7.83 (93)	6.72 (80)	10.66 (126)	6.79 (81)	8.43 (100)
Högväxta dolikocefaler (= Ac) . .	10.00 (69)	19.53 (135)	16.87 (116)	10.40 (72)	17.09 (118)	14.51 (100)
» messocefaler (= Bc) . .	16.23 (94)	19.26 (112)	16.26 (94)	16.41 (95)	19.10 (111)	17.24 (100)
» brakycefaler (= Cc) . .	15.43 (120)	12.42 (97)	10.49 (82)	15.22 (119)	11.77 (92)	12.83 (100)

Vid varje procentsiffra har inom parentes angivits talets förhållande till rikstalet för

¹ Norra Sverge: Lappland, Västerbotten och Ångermanland; Östra Sverge, Norrlandsdelen: Härjedalen, Jämtland, Medelpad, Hälsingland och Gästrikland; Östra Sverge, Svealandsdelen: Dalarna, Uppland, Stockholm, Västmanland, Södermanland, Närke, Östergötland, Gottland och Öland; Södra Sverge: Småland, Blekinge, Skåne och Halland; Västra Sverge: Bohuslän, Västergötland, Dalsland och Värmland.

I sammanhang härmed meddelas å föregående sidor en efter »Anthropologia Suecica» av kommerserådet Flodström för några år sedan upprättad tabell över raskaraktärernas procentiska fördelning i de särskilda landskapen.

¹ På bekostnad dels av stiftelsen Lars Hiertas minne, dels av professor P. Fahlbeck har en dylik undersökning numera påbörjats.

FORNTIDA SVENSKA KULTURPROVINSER OCH KULTURVÄGAR.¹

AV

JÖRAN SAHLGREN

Ortnamnsvetenskapen har urgamla anor. Den är snart sagt lika gammal som de äldsta ortnamnen. Alla ortnamn ha ju en gång haft en betydelse. När betydelsen förbleknat, antingen därigenom att det faktum som föranlett namnet råkat i glömska eller därigenom att ett i namnet ingående ord dött ut i det levande språket, så har man känt ett behov att i namnet lägga in en betydelse. Och så ha de äldsta ortnamnsförklaringarna uppstått. Ibland ha de kanske varit riktiga, men merendels finga de en något fantastisk prägel.

Ur dessa ortnamnstydingar kunde ibland hela sägner växa fram. Prov på sådana ortnamnsförklarande sägner finnas redan i Gamla Testamentet och i den grekiska guda- och hjältesagan. En bekant dylik sägen är den romerska berättelsen om konung Romulus, staden Roms grundläggare, som i stället för att ha namngett staden i själva verket har stadens namn att tacka för sin mytiska tillvaro. Saxos berättelser om kungarikena Danmarks och Norges grundare kungarna Dan och Nore vila på dylika ortnamnsförklarande sägner. Flera av den gamla gutasagens gestalter ha vuxit upp ur gottländska ortnamn. Att

Gute fått namn av Gottland och *Havde* av Havdhems socken är ju tydligt. En hel del av Landnamasagens berättelser äro spunna av ortnamnens blånor.

Våra äldsta krönikeskrivare uppfattade ortnamnssägner som ren historia, och när detta rika material tröt, knöto de vid med egna ortnamnstolkningar. Ur Sveriges och svenskarnas namn konstruerade storsvensken Johannes Magni kungariket Sveriges grundare *Svenno*. Med namnet Uppsala framfödde den gode Johannes helt smärtfritt kung *Ubbo*, Sveriges fjärde konung. Med Sigtuna föddes den femte, *Siggo*.

Ett genialiskt inslag fick denna spirande ortnamnsforskning genom Olov Rudbeck, som begagnade ortnamnen som bevis för att Norden var *vagina gentium*. »Och är det til märkiandes, att där något Folck fordom hafwa suttit, så äro och dheras Byars namn mera til finnandes effter dem nämde, på den orten de hafwa haft sit fastare säte, än diit dhe hafwa flyttiadt, och ey länge wistades. Man skal och dhet finna, att uti dhet ena Landskapet lycktas deras Städer och Byar mehra på ett serdeles ord än uti ett annat», skriver han i sitt lika snillrika som fantastiska jätteverk *Atland*.²

¹ Föredrag i Föreningen för svensk kulturhistoria 7/4 1919.

² Del I, tryckt 1679, s. 582.

Rudbecks uppslag har sporrat den grundlärde historikern Andreas Stobæus i Lund till hans mästerliga avhandling »De Scania antiqua» (Lund 1706), där han med övertygande skärpa visar upp att de skånska ortnamnen äro av nordgermanskt ursprung och att Skåne sedan de äldsta nu bevarade ortnamnens tillkomst stadigt varit bebyggt av samma nordiska folk som där ännu bor.

Stobæus är den vetenskapliga ortnamnsforskningens grundare.¹ Han begagnar sig av alla den modärna vetenskapens hjälpmedel. Han studerar gamla skrivformer i medeltida handlingar, han undersöker namnens dialektala uttal samt orternas naturförhållanden och historia. Han står på höjden av tidens filologiska vetande men låter aldrig lärdomen taga kål på det sunda förnuftet.

Den då gängse förklaringen av »*Cimbrishamn*» som »cimbrernas hamn» avvisas med följande resonemang. Om förklaringen vore riktig skulle namnet i stället för *Simrishamn* ha varit *Kimrishamn*. Det latinska *c* har nämligen även framför lena vokaler uttalats som *k*. Detta synes dels därav att grekerna i latinska låneord ersätta *c* med *κ* också framför len vokal, dels därav att romarna i grekiska låneord återge *κ* med *c* även framför len vokal. Mot lat. *Cicero* svarar t. ex. grek. *κικέρων*, mot grek. *κύριος* lat. *Cyrus*.

Sådana ortnamn som *Flädie* och *Nöbbelev* förbrylla icke Stobæus. Med hjälp av de äldsta skrivformerna visar han upp att de äro sammansatta med orden *-hög* och *-böle*. Han vet att de skånska ortnamnen på *-alt*

¹ Som en av den nordiska ortnamnsforskningens pionärer må i detta sammanhang även nämnas den danske språkmannen Erik Pontoppidan, som i sin »*Grammatica Danica*» (1668) ägnar ej mindre än 43 hela sidor åt de danska ortnamnens slutleder. Hans tolkningar äro förklarligt nog ej alltid så lyckade. Han har dock riktigt sett att t. ex. *Horsens* innehåller ordet *näs*, att *-balle* (vårt *-böle*) betyder 'bostad', att *-rød* hör samman med *rødja* m. m.

äro sammansatta med ordet *-hult* och att *-arp* kommer av *-torp*.

Det mest betydande i Stobæi bok är hans banbrytande behandling av de skånska by- och gårdnamnen. Med hänsyn till senare ledens beskaffenhet inordnar han dem i grupper och söker bestämma gruppernas inbördes ålder. Som ett äldre namnskikt, representerande en primär bebyggelse, utsondrar han bl. a. namnen på *-by*, *-stad* och *-inge*. Till en sekundär bebyggelse hänför han bl. a. namnen på *-torp*, *-rup* eller *-arp*.

Stobæi snillrika uppslag att använda ortnamnen i bebyggelsehistoriens tjänst utfördes vidare av den nitiske arkeologen och kompilatorn Sjöborg, som i »*Skånes historia och beskrifning*»¹ ytterligare preciserar Stobæus' kronologiska system. Till det äldsta namnlagret räknar han namnen på *-by*, *-stad*, *-inge*, *-hög*. Ett något yngre lager bildas av namnen på *-hem*, *-rum*, *-bo*, *-böle*, *-löv*, *-hus* och *-borg*. Det yngsta lagret *by-* och *gårdnamn* äro de på *-torp* (*-arp* el. *-rup*), *-måla* och *-ryd*, vilka alla äro namn på nybyggen från äldre byar eller gårdar.

Normännen P. A. Munch samt Oluf och Karl Rygh gå vidare på den inslagna vägen. Det hittills viktigaste bidraget till ortnamnsgruppernas kronologiska bestämmande lämnas emellertid först av den danske historikern Johannes Steenstrup i en uppsats i [Dansk] Historisk Tidsskrift 1894—95. Steenstrup utgår från det generella antagandet att mot större storlek hos en by bör i stort sett svara en högre ålder. På grundval av detta antagande sorterar han upp de danska bynamnen i grupper allt efter byarnas storlek i

¹ Lund 1812, 3:1, s. 19 f. Sjöborg gör sig ej mödan av att citera Stobæus, trots det att hans hela framställning om de skånska ortnamnen bygger på »*De Scania antiqua*».

historisk tid. Som slutresultat får han att äldst av de bevarade danska bynamnen äro de på *-lov*, *-by*, *-sted*, *-inge* och *-løse*. Yngre än detta stora namnlager äro namnen på *-torp* och *-skov* och ännu yngre de på *-holt* och *-rød*.

De Steenstrupska resultaten fingo ett kraftigt stöd av dansken Sigurd Nygård.¹ Steenstrup hade påpekat att namnen på *-lov*, *-sted*, *-torp* och *-rød* i regel äro sammansatta med personnamn.² Nygård finner en ny dylik grupp i namnen på *-bølle*. Han visar vidare att i *lov*- och *sted*-namnen aldrig kristna personnamn kunna ingå. I *torp*-, *rød*- och *bølle*-namnen äro dessa däremot vanliga. Personnamnen i *lov*- och *sted*-namnen visa frapperande överensstämmelser med det från den äldsta isländsknorska litteraturen kända personnamnsskicket. Personnamnen i *torp*-, *rød*- och *bølle*-namnen återfinna vi däremot i 1100- och 1200-talens diplomsamlingar och jordeböcker. Han drar härav den slutsatsen att ortnamnen på *-lov* och *-sted* äro äldre än år 1000 och de på *-torp* och *-rød* yngre än detta år. Om den först bebyggda platsen med namn på *-lov* eller *-sted* fick namn före Kristus eller på 400- eller 800-talen efter Kr. anser sig Nygård vara ur stånd att avgöra.

Svensken K. H. Karlsson gör år 1897³ på grundval av ortnamnens topografiska fördelning ett förslag till tidsföljd för de viktigaste mellansvenska by- och gårdnamnsgrupperna. Äldst äro, menar han, namnen på *-hem* och *-vin* (*-ene*). Närmast efter dem komma de på *-sta(d)*, *-tuna* och *-vi*. Så komma de på *-by*.

Den måttfullhet och kloka besinning som präglade Steenstrups, Nygårds och Karlssons framställningar äro ej lika utmärkande för

norrmannen Andreas Hansens stora och idéväckande arbete »Landnåm i Norge» (1904). Med hjälp av diverse vetenskapsgränar: ortnamnsforskning, växtgeografi, arkeologi, etnografi, antropologi och geologi bestämmer Hansen den första ariska fasta bebyggelsen i Norge till bronsålderns början och bygger ett helt ålderssystem för de nordiska ortnamnsgrupperna med början i stenåldern.

Hansens arkeologiska argumentering för ortnamnsgruppernas datering utgår från det antagandet att mot varje bygds äldsta ortnamn svara dess äldsta forngravar. Då nu stendösarna ha en utbredning som i hög grad erinrar om *lov*-namnens menar Hansen att dessa namn måste härstamma från döstiden. Mot hällkistornas utbredningsområde svarar enligt Hansen *vin*- och *hem*-namnens, vilka således härstamma från hällkisttid. Ett ytterligare bevis härför lämnar, säger Hansen, geologien. Kring Kristianiafjordens allra innersta del ligga samtliga *vin*-namnen minst 40 meter över fjordens nuvarande vattenyta. De skiljas från fjordens strand av en bred landremsa, som enligt geologernas vittnesbörd först under järnåldern höjt sig över vattnet. Häri ser Hansen ett avgörande bevis för att *vin*-namnen och de med dem förbundna *hem*-namnen härröra från bronsåldern.

Hansen sammanfattar sitt kronologiska system sålunda:

-leiv, *-løse*, *-inge* — yngre stenåldern,

-vin, *-tun*, *-heim* — bronsåldern,

-staðir, (*-by*) — järnåldern,

-rud, *-holt*, *-land*, *-set* — medeltiden:

1000—1350 (1500),

namn med bestämd slutartikel — nyare tiden: 1500—nu.

¹ I [Da.] Hist. Tidsskr. 1897—99.

² Jfr Script. rer. dan. 7, s. 574, anm. 231 (1792).

³ I Sv. fornminnesför. tidskr. 10: 1 (1897).

Att här i detalj granska Hansens bevisföring medger ej utrymmet. Jag inskränker

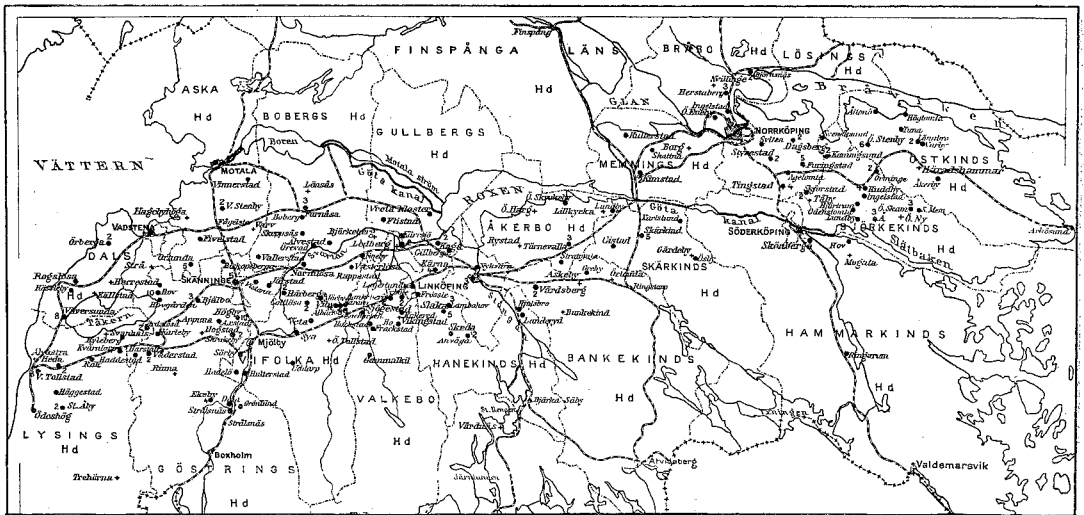

FIG. I. E. BRATES KARTA ÖVER RUNSTENARNAS FÖRDELNING I ÖSTERGÖTLAND.

mig till ett par anmärkingar. Det är visserligen sant att de äldsta stenkammargravnarna (stendösarna och gånggrifterna) endast uppträda i Danmark, västra Sverige, Norge (blott i gånggrift i Smaalenene, ingen stendös) och på Öland och Sålunda ha en västlig utbredning, som erinrar om *lov*-namnens. Men under *dös*- och *gånggrift*stid hade ock östra Sverige, där *lov*-namnen så gott som fullständigt saknas, fått en fast befolkning. Denna befolkning begagnade sig av enklare gravformer. Detta visar att stenåldersfolken i västra och östra Sverige tillhöra olika kulturområden. Men ännu i modern tid kan Sverige delas upp i motsvarande västsvenska och östsvenska kulturområden, vilkas inbördes skiljaktigheter stamfrändskaper och kommunikationsförhållanden i äldre tid äro fullt tillräckliga att förklara. Om sålunda *lov*-namnen i Sverige blott förekomma i sydväst, är detta ej nog för att visa att de härröra från stenåldern. Det visar blott att de tillhöra det i förbindelse med de danska öarna stående sydvästsvenska

område som lämpligen kan kallas det dansk-svenska kulturområdet.

Vin- och *hem*-namnen ha sin tyngdpunkt i Norge, Bohuslän, södra Värmland, Västergötland (och norra Halland). Att dessa svenska landsdelar tillsammans med Norge utgöra ett norskt-svenskt kulturområde är redan av språkliga skäl påtagligt. Jag inskränker mig till att hänvisa till bohuslänskans, dalbomålets och västgötskans ej alltför avlägsna frändskap med norskan.

I Halland och Västergötland ha de norsksvenska (götiska) och danska kulturströmmarna mötts. Gränsen mellan det götiska och det danska kulturområdet blir av naturliga skäl ej fix. De olika kulturcirklarnas periferier skära varandra och deras ytor täcka varandra till betydliga delar. En utlöpare av den danska gånggriftskulturen har anträffats ända upp i Smaalenene.

Det tredje stora kulturområdet är det östsvenska, som sträcker sig från Medelpad till Möre, från Gottland till Tiveden och Vättern och vars centrum är Mälaren och

dess vattensystem. Under stenåldern utmärkes detta område genom bristen på dösar och gånggrifter, under en senare tid genom rikedomerna på runstenar med de yngre runorna. Dess utmärkande ortnamnstyper äro bl. a. namnen på *-tuna*,¹ *-vi*, *-kumla*, *-garn*, *-rum*, *-sta(d)*, *-mora*, *-göle* (svedjeländ).

Jag vill sålunda påstå att en namngrupps uteslutande förekomst inom ett av de nämnda kulturområdena ingalunda kan i och för sig användas som kriterium på vare sig hög eller låg ålder hos ifrågavarande namngrupp. Skola vi bygga upp kronologiska system av olika ortnamnstyper måste vi bygga ett för vardera av de tre kulturprovinserna.

Vi ha vidare att märka att den åkerbrukande bygden i de flesta mellan- och sydsvenska landsdelar från yngre stenåldern och fram till medeltiden i huvudsak var densamma. Det är först efter år 1000 det stora upprödandet av skogsmarkerna begynner. En blick på H. V. Clausens karta II i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1916 och på Brates runstenskarta i Östergötlands runinskrifter (Fig. 1 ovan) är i detta hänseende lärorik nog. Det förhållandet att runstensområdet i Östergötland i så gott som varje detalj motsvarar *lösa*-namnens område, berättigar naturligtvis ej till den slutsatsen att de östgötska *lösa*-namnen bildats under runstenarnas tid.

Hansens geologiska bevis har ej stort värde. Den del av Kristianiafjordens strand, som hans undersökning berör, är alltför liten för att bära dylika teoretiska byggnader. Men även om undersökningen vore tillräckligt brett lagd, huru kan vi från landhöjnings-synpunkt skilja på en bebyggelse under t. ex. äldre järnåldern och under bronsåldern. Först måste då åtminstone geolo-

gerna lägga in landhöjningskurvor för alla viktigare arkeologiska epoker.

Hansens åsikter ha i Norge och Danmark stött på rätt starkt motstånd. Här i Sverige ha de emellertid i huvudsak godkänts av Adolf Noreen¹ och Hjalmar Lindroth².

Så vitt jag kan se har åtminstone hittills intet bevis framkommit som tvingar till antagande av primära nordiska by- eller gårdnamnstyper äldre än järnåldern.

I detta sammanhang vill jag också rikta en kraftig protest mot den gängse meningen att en ortnamnsgrupps framträngande nödvändigtvis måste bero på folkvandringar och invasioner. Liksom allt annat under solen äro också ortnamnen underkastade modets växlingar och modet flyger över världen även utan folkvandringar. Konsten att t. ex. bilda ortnamn på *-rum* kan läras utan invasioner. Det behövs blott kulturella förbindelser. Kulturbärarna ha väl i stor utsträckning handelsmännen varit.

Den förste, som efter Rudbeck mera klart insett och framhållit att det finnes svenska ortnamnstyper som äro begränsade till vissa landskap eller landsdelar, är Hans Hildebrand. Med anledning av ett påpekande av E. Låftman i V. H. A. A:s månadsblad 1876, s. 295 ff. att sockennamn på *-röd*, *-ryd*, *-red* och *-rud* blott förekomma i västra och södra Sverige, samt att socknarna på *-tuna* egentligen blott förekomma i Mälardalskapen, gör Hildebrand (anf. arb., s. 229 ff.) en skarpsinnig och framsynt utredning om ortnamnsforskningens metoder och dess betydelse för utredandet av vårt lands odlingshistoria och av »de gamla stamförhållandena i vårt land». Han uppger att namnen på *-ryd* och *-hem* tillhöra Götaland och de på

¹ Spridda studier 3 (1913), s. 58 ff.

² Fornvännen 1911, s. 175 ff.; Ur Värends historia (1912), s. 25 ff., Sveriges folk utg. av Flodström (1918), s. 41 ff.

¹ Om E. Låftmans och H. Hildebrands utredningar om *tuna*-namnens utbredning se nedan.

-sätra och -tuna Svealand. I ålder menar han att *hem*-namnen svara mot *tuna*-namnen och *ryd*-namnen mot *sätra*-namnen. Den lokalt skarpt begränsade utbredningen av namnen på *-måla* har han också observerat. De gränser som skilja de östsvenska, västsvenska och sydvästsvenska kulturområdena har han emellertid icke märkt.

Hildebrands förträffliga uppslag fick ingen efterföljd. De yngre svenska ortnamn

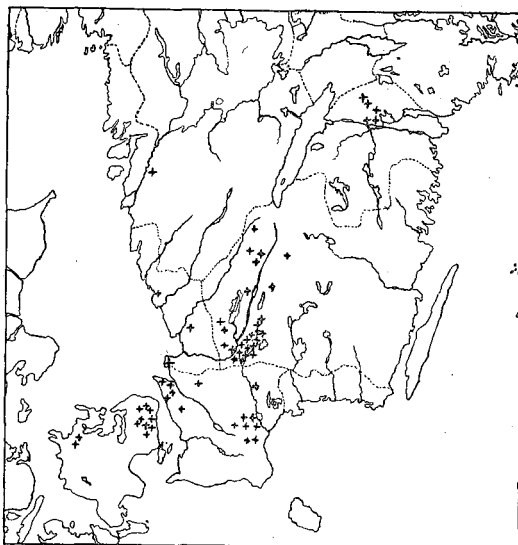

FIG. 2. KARTA ÖVER KÖP-NAMNEN.

forskarna ha uteslutande intresserat sig för kronologien och staplat ortnamnstyperna på varandra, där de bort lägga dem bredvid varann.

I det följande skall jag genom kartläggning av några mera intressanta svenska ortnamnstypers utbredning söka visa tillvaron av de ovannämnda kulturprovinserna samt dessutom de vägar, där de stora kulturstömmarna gått. De kartor jag här meddelar äro blott att betrakta som skisser.

De omfattande excerperingar, som krävas för de slutgiltiga kartorna, har jag ännu ej avslutat. Jag har emellertid vinnlagt mig om att noga sovra det material jag har. I de fall, då osäkra namn inlagts, meddelas upplysningar därom.

NAMNEN PÅ -KÖP.

By- och gårdnamn med ordet *köp* (isl. *kaup*) till senare sammansättningsled äro ej kända från Norge. I Danmark förekomma de blott på norra Själland. Aabenraa Skraa c. 4 nämner »quasdam terras, que dicuntur kungsköp in campo gamel opner.» Det synes vara klokast att lämna detta isolerade *kungsköp* helt ur räkningen. På kartan har ej heller inlagts *Dyrekøb*, gammal gata i Köpenhamn,¹ *Dyre Davrekøb*, backe i Gundsømagle Sn, Sømme Hd, Själl.² samt *Smørkøbsbakke*, backe i Kalundborgs Sn, Arts Hd, Själl.² (jfr närkesdial. *smörköp*=gott köp, Djurklou).³

I Skåne ha namnen på *-köp* på grund av ljudlighet stundom sammanblandats med de på *-köping(e)*. Då emellertid ett namn kan visa upp äldre skrivningar med *-köp* (som t. ex. *Sireköpinge*) är namnet tämligen säkert ett äkta *köp*-namn.

Namnen på *-köp* uppträda blott i nordvästra och nordöstra Skåne. Halland har blott två *köp*-namn; i Västergötland finnes ett enda och detta är osäkert. *Grönköping* i Skepplanda sn, Ale hd, Älvsb. l. skrivs nämligen *Gönaköping* 1546, *Grönekiöping* 1550, *Grønnekiöp* 1564—1650. Troligen är

¹ Se N. M. Petersen i Nord. Tidsskr. f. Oldk. 2, s. 85.

² Meddelat av mag. Gunnar Knudsen.

³ Det mellansjälländska *Kopascogh* (1302 Rep., nr 744, or.. *Kopaskeh* 1315 Rep., nr 1108 or.), skog vid Svenstrup, Borups sn, Ramsø hd, innehåller väl det fda. tillnamnet *Kopi* (*Niels Kiøbe* 1491, se Nielsen, Oldda. Personnavne; jfr isl. *Fón Kaupi*, Rygh, No. o. isl. tilnavne) och hör sålunda knappast hit.

dock namnet sammansatt med *-köp*.¹ Denna sällsynta ortnamnstyp kan ju näppeligen ha inkräktat på *köping*-namnen, som i Västergötland hade starka associationer. I Östergötland har jag funnit fem namn på *-köp* (*-kep*). Ett av dem *Olskepetorp* (*Olsköpetorp* 1550, 1552 jb) har blivit ytterligare sammansatt. De ligga norr och nordväst om sjöarna Roxen och Glan. De flesta *köp*-namnen finnas i västra Småland, tätast äro de i Sunnerbo hd, i den trakt där Lagan närmar sig Helgaån. I enbart Göteryds sn, som ligger mellan Helgaån och Lagan, finnas 10 namn på *-köp*.

En blick på kartan visar att de stora vattenlederna i sydvästra Sverige spelat en avgörande roll för *köp*-namnens spridning. Följa vi Helgaån ned i Skåne finna vi i Ö. Göinge ett *-köp* och nära dess utlopp en grupp på sju *-köp*. I västra Småland ligga *köp*-namnen koncentrerade kring Lagans vattensystem. Av den kulturström som sedan uråldriga tider följt Lagan till Vättern och sedan Vätterns östra strand till Motala älv² ha de tydligen trängt sig fram till Roxen och Glan för att där lämna kvar en grupp på fem *-köp*. De själländska representanterna för denna namngrupp stå tydligen i samband med de nordvästskånska, och att dessa stå i samband med de småländska vid Lagan är tydligt. De halländska och det västgötska *-köp* ha emanerat från Småland eller nordvästra Skåne.

Var ha de då sitt urhem? Troligen där de fått sitt centrum, och sin största spridning dvs. i den viktiga knutpunkt där de stora kommunikationslederna Lagadalen och Hel-

¹ Enligt Sveriges ortnamn. Älvsborgs län 2, s. 80, där de äldre namnformerna äro hämtade, är senare leden urspr. *köpäng*.

² Äran av att först ha fastslagit denna fornsvenska kulturled tillkommer dansken H. V. Clausen, se hans »Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse» i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1916, s. 124 f. Clausen stöder sig på *löv*- och *lösa*-namnens fördelning.

gaådalen möta varandra. Därifrån är det troligen de radierat utefter de olika flodlinjerna. Möjligheten av att typen kan ha uppstått på annan ort t. ex. på Själland vill jag emellertid ej bestrida.

Köp-namnens ålder är relativt lätt att bestämma. De innehålla oftast hedniska personnamn, men ett par äro sammansatta med apostlanamn, nämligen: *Jonsköp*, Göteryds sn, Sunnerbo hd, Kronob. l. (*Jonsskiöb* 1538 jb), *Persköp*, Rya sn, N. Åsbo hd, Krist. l. (*Pederskiöb* 1583 jb), *Pålsjö* el. *Pålsköp*, Hälsingborg (*Povelskiöb* 1656). Namnen *Fohannes* och *Petrus* finnas redan på runstenarna. *Paulus* är något senare inlänat.¹ För *Månsköp*, Ö. Äspinge, Frosta hd, Malm. l., har jag ej anträffat äldre former. Troligen är dock namnet sammansatt med *Måns* (*Magnus*). Detta namn har knappast blivit allmännare spritt i Norden före 1100-talet. Då Olov den heliges son Magnus den gode döptes, tycks namnet varit tämligen okänt i Norden.² Från kristen tid härstamma *Prästköp*, Hällestads sn, Finspångaläns hd, Ögtld (*Presteköp* 1550 jb, kyrkohemman), *Prosteköp*, Lidhults sn, Sunnerbo hd, Kronob. l. (*Prostakiöb* 1540 jb, *Profuestakiöph* 1632 jb) samt *kerstine kop* ¹/₇ 1444 dipl. i RA (jfr Rep. dipl. regni Danici, nr 7434, samt *Kirstenkieff* 1600 jb), försvunnen gård i Morup sn, Faurås hd, Hall.

Redan i Valdemars jordebok nämnes *Sygithekiöp*, nu *Sireköpinge*, sn i Rönnebergs o. Luggude hdr, och ändå tidigare nämnas de själländska *Høsterkeb*, Birkerød Sn, Lyng-Kronborg Hd (*Husfrecop* 1185—87) och *Tuekebvang*, Fredriksborg (*Towekop(p)* 1100:t.).

Namntypen var sålunda redan lancerad på 1100-talet. Då den blott är spridd i

¹ Se Grape, I fornsv. inlän. personnamn, s. 80 ff.

² Jfr Grape anf. arb., s. 31.

relativt sent uppodlade nybyggartrakter med namn på *-hult* och *-torp* m. m., är det ej stor anledning antaga att den går mycket längre tillbaka än år 1000.

Vi kunna av *köp*-namnens spridning dra den slutsatsen att omkring år 1000 gick en viktig kulturström efter Lagan genom västra Småland från Danmark till Östergötland och vice versa.

Personnamnen i *köp*-namnens första leder synas beteckna de respektive gårdarnas köpare.

NAMNEN PÅ *-LEV* (*-LÖV*).

Dessa namn ha sin rikaste förekomst på Själland, varifrån man antecknat ej mindre än 80. I Norge finnes blott ett och detta på gränsen till Bohuslän. Namngruppens svenska utbredning är typiskt sydvästlig och är knuten vid kust- och flodlinjerna.¹ Från nordvästra Skåne ha *lev*-namnen trängt upp utmed halländska kusten till Göta älv, vilken följes upp till Vänern. Nära Lagans mynning är en *lev*-grupp på sju namn. Vid Lagans möte med Helgaådalen finnes ett *lev*-namn och litet längre upp i Lagadalen kommer en ny liten *lev*-bygd. Vid Vätterns södra ände ha vi ett *-lev* och i Hällestads sn, Finspångaläns hd, Östergötland, ligger ett. Anmärkas bör att namnen på *-köp* i Östergötland blott förekomma i Finspångaläns hd och att av häradets fem *köp*-namn de två just ligga i Hällestads sn. Det synes som om denna bygd haft gamla förbindelser med Sydsverige. Från Södermanland är blott ett enda *lev*-namn känt och detta är osäkert.

I Varend kring Helgasjön ligger en liten *lev*-bygd. Om kulturströmmen till Varend

¹ Att de skånska *lev*-namnen äro knutna till vattendragen har Laurik Weibull i detalj uppvisat i sin anmälan av Clausens ovan omnämnda bok (Hist. tidskr. f. Skåneland 7, s. 155).

gått efter Lagan, Helgaån eller Mörrumsån är ovisst, men allt jag hittills erfarit pekar på Lagan och Helgaån. Överensstämmelsen mellan namnen *Helgasjön* och *Helgaån* kan förklaras därigenom att en viktig väg till Helgasjön gått genom Helgaåns dalgång.¹ Om kulturförbindelsen mellan Lagan och Helgasjön se Lindroth i Ur Värends historia, s. 32 f.

På Öland finnes ett enstaka *lev*-namn och på Bornholm möjligen ett.

De i *lev*-namnen ingående personnamnen äro till stor del kända ur den fornhög-tyska, fornvästnordiska och fornsvenska litteraturen samt från *sta*-namnen. Liksom typerna *-inge*, *-hem*, *-sta* är också *lev*-typen (*-leben*) vanlig i Tyskland. De tyska *leben*-namnens utbredning tyder på att typen är äldre än folkvandringstiden.

Ordet *-lev* är släkt med *-leva* i *kvarleva* och betyder efter allt att döma 'arvegods'. Första leden synes i regel vara ett personnamn i genitiv. Om detta personnamn burits av arvlåtaren eller arvtagaren är ett olöst problem. Huru som helst synes *lev*-namnen äldst ha burits av enfamiljsgårdar. De erinra i dessa hänseenden om *sta*-namnen. De vittna om rätt utvecklade jordrättsförhållanden. Att i ålder sätta dessa två namntyper efter de äldsta *inge*-namnen synes mig ha sitt berättigande åtminstone såsom arbetshypotes.

NAMNEN PÅ *-LÖSA*.

Namnen på *-lösa* bilda ej någon homogen namngrupp. Att *lösa*-namnen i Norge och t. ex. i Uppland och på Gottland äro yngre än de på Själland och i Skåne synes påtagligt.

¹ Att Helgaån avfört Helgasjöns vatten synes vara en vanföreställning med gamla anor. I Skånska resan, s. IV, uppger Linné: »Helig-å är en stor flod, som rinner från Helga-sjö wid Wexjö genom Möcklen.» Misstaget rättas av Hallenborg, se Hist. tidskr. f. Skåneland 4, s. 296. Se vidare Fehr i Ymer 1906, s. 246.

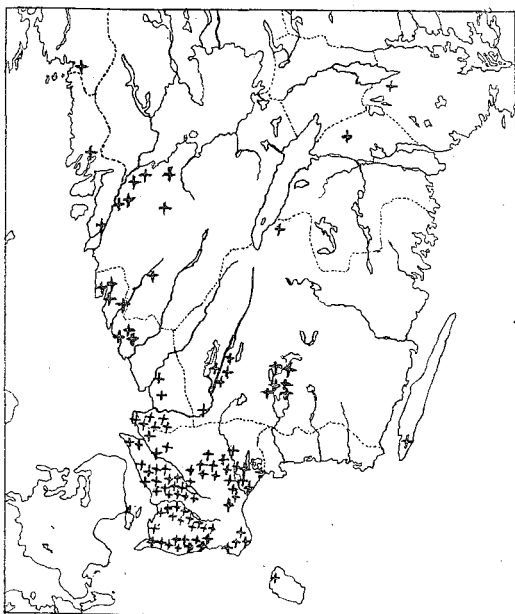

FIG. 3. KARTA ÖVER LEV-NAMNEN.

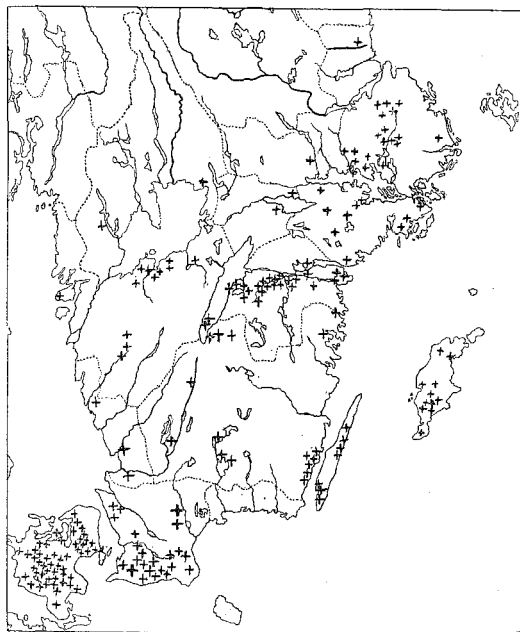

FIG. 4. KARTA ÖVER LÖSA-NAMNEN.

För ett rätt bedömande av min kartskiss är ock att märka att flera av de uppländska äro rätt osäkra.

Namngruppens tyngdpunkt är förlagd till Själland, där de emellertid saknas i den nordöstra sent uppodlade delen — *köp*-namnens bygd.

I södra Skåne äro de talrika. Efter västkusten klättra de upp till Bohuslän. En *lösa*-bygd vid Väneren intill *lev*-namnsområdet har säkerligen förmedlats genom kulturströmmen utmed Göta älv.

Tre *lösa*-namn utmed Lagan visa hur typen trängt upp till den viktiga kommunikationsknuten vid Vätterns södra ände.¹ Därifrån ha de utmed östra Vätterstranden nått Tåker-Motalaälvbygden. Till Mälars-Hjälmarbygden ha de troligen kommit

genom Södertäljedalen. Vid Helgasjön i Varend finnas tre »lösor», men vid Mörrumsån inga. Jämföres detta med vad som förut sagts om *lev*-namnen, vinner det antagandet att kulturvägen till Varend gått efter Lagan och Helgaån i sannolikhet.²

Kring Kalmarsund finns en rik *lösa*-bygd. Kulturströmmen hit har kanske gått efter Blekinguskusten, men troligare är måhända att den från Lagan gått nedför Emådalen.²

Lösa-namnen innehålla stundom personnamn av den art vi känna från *lev*- och *sta*-namnen. Senare leden är av obekant ursprung men synes betyda 'äng'.

¹ En del fakta som peka i annan riktning hoppas jag få tillfälle att på annan plats framlägga.

² Jfr E. Hellquist i sept. 1919 utkomna förträffliga översikt »De svenska ortnamnen på -by», s. 104, där förf. påpekar en stor grupp namn på -by i det område där Emåns och Vrigstadåns källälar mötas. Vrigstadån är ett biflöde till Lagan.

¹ Jfr H. V. Clausens anf. arb. s. 115 f., 124 f.

Typen synes ha levt mycket länge. Dess äldsta representanter äro kanske lika gamla som den betydligt homogenare *lev*-gruppen. Om *lösa*-namnen jfr Lindroth i Fornvännen 1915, s. 1 ff och se Sahlgren i Namn och bygd 1919, s. 96 ff.

KUMLA-NAMNEN.

I denna typ innefattar jag namn på sluttande *-kumla* samt namnen *Kumla*, *Kumbbla* (Gottland), *Kumle* (Skåne, Själland, Norge), *Kumlaby*, *Kummelby*.¹ En närmare granskning kommer kanske att lägga till ett par, men kartskissens totalbild kommer dock ej att ändras.

I motsats till de ovan skildrade tre grupperna är denna tydligt lancerad i Mälardalen. Den har följt Södertäljedalen ner, trängt in i Motalaälv — Tåkerbygden och nått Visingsö. De sparsamt förekommande sydvästsvenska *kumla*-namnen ha väl förmedlats av de stora vattendragen. Gottlands fyra *kumla*-namn äro influerade av sveakulturen.

Rörande betydelsen av *Kumla* kan jag numera (sept. 1919) hänvisa till Hellquists anf. arb., s. 118. Redan före detta arbete har jag på samma sätt översatt *kumbl* som 'gravmärke'. Jag behöver knappast nämna att Hellquist kommit till sin uppfattning oberoende av mig.

TUNA-NAMNEN.

Den egentliga *tuna*-typen (de namn som innehålla ordet *tun* i plur.) har sin tyngdpunkt i Mälardalen. Från dess västligaste del har den efter Arbogaån (dvs. samma väg som Eriksgatan) trängt ned i Jälmaredalen.

Efter Bottniska viken kust ha *tuna*-namnen nått Medelpad.

Den gamla kulturleden genom Södertäljedalen har fört dem efter Sörmlandskusten ned till Motalaälv — Tåkerbygden ända fram till Vätterdalen. Fyra *tuna*-namn finnas på Gottland. De enstaka *tuna*-namnen i Småland och nordöstra Skåne² ha väl förmedlats av Lagan. De två jylländska (*Ramten*, *Snaptun*) äro troligen yngre bildningar och höra ej hit, i varje fall knappast *Snaptun*, jfr det finländska *Snappertuna*. De äro emellertid liksom *Luntertun*¹ utsatta på kartan. Inlagda äro emellertid ej de norska namn som innehålla ordet *tun*, ej heller de västsvenska² namn, som säkert stå i samband med de norska. Dessa namn synas ha en färskare prägel.

Över huvud visar *tuna*-namnens utbredning en påfallande överensstämmelse med *kumla*-namnens.

Sune Lindqvist har i Fornvännen 1918 sökt göra gällande att *tuna* skulle betyda 'marknadsplats'. Häremot påpekar emellertid Brate (a. st.) att namnens första leder ge en direkt hänvisning på ordet *tuna*'s betydelse. *Tuna*-namnen äro nämligen ofta sammansatta med gudanamn. Liksom *lunda* i *Fröslunda* betyder 'helig lund' är det sannolikt att *tuna* i *Fröstuna* betyder 'helig inhägnad (gård)'.

Däremot känner jag mig i likhet med Lindqvist övertygad om att vår namngrupp härstammar från äldre järnåldern. Att den är äldre än *vi*-namnen visas därav att den i olikhet med denna namngrupp ej kan sammansättas med *Odens* namn. Den tillhör den tid då Oden var okänd i Mälardalen.

¹ Om riktigheten av att föra namnen *Kumlaby* och *Kummelby* samman med *Kum(b)la* har jag blivit än mer övertygad genom Hellquists redogörelse för sekundära namn på *-by* (anf. arb., s. 94 f.).

¹ Om *Luntertun* hör hit är ovisst.

² *Grimeton* i Himle hd, N. Halland, är inlagt på kartan. Snarast är det väl dock att betrakta som en sydlig utlöpare från det norsk-svenska området.

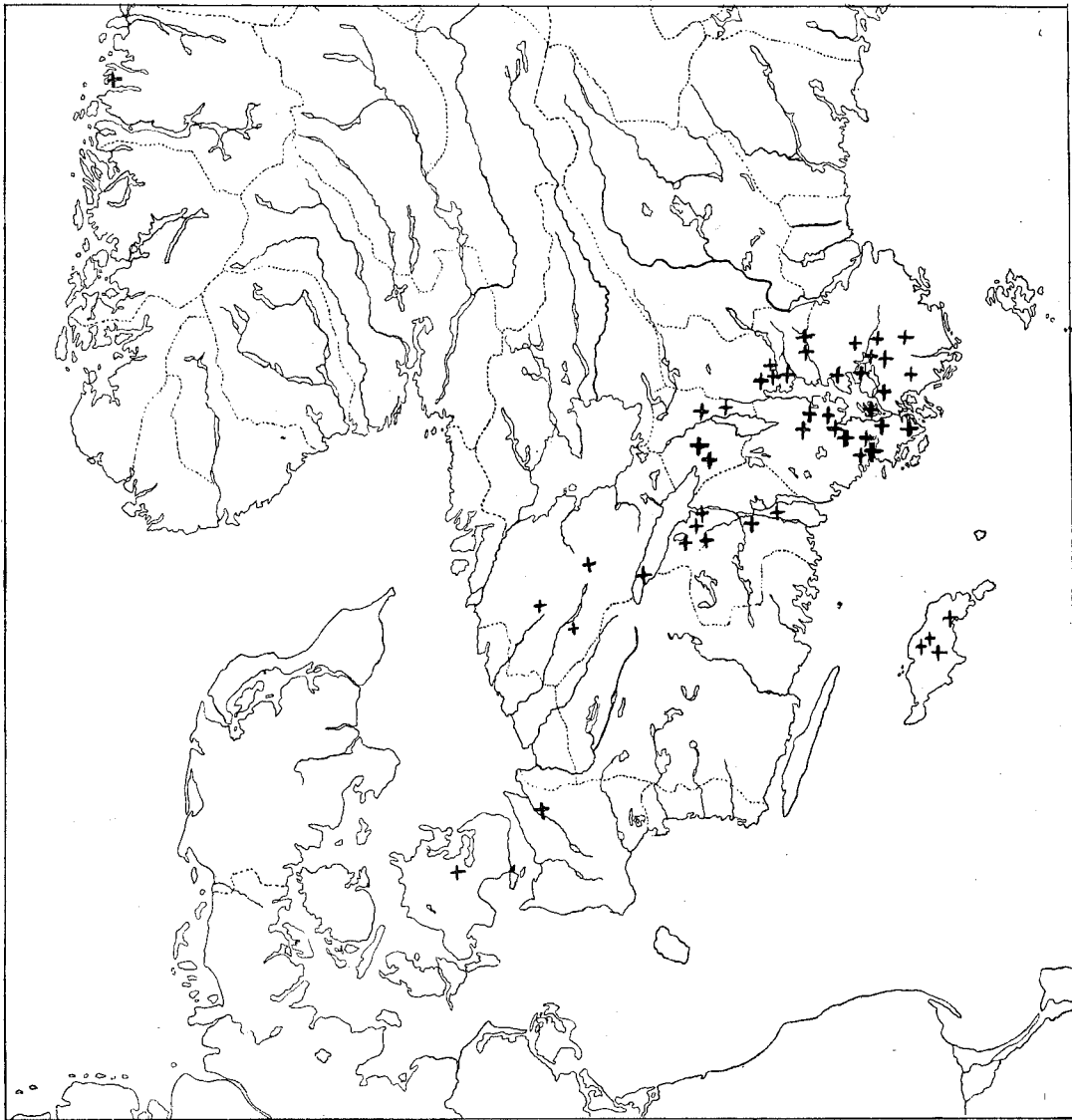

FIG. 5. KARTA ÖVER KUMLA-NAMNEN

FIG. 6. KARTA ÖVER TUNA-NAMNEN.

MORA-NAMNEN.

Till slut några ord i förbigående om namnet *Mora* och namnen på *-mora*. Dessa utgöra också en utpräglad östsvensk typ. Tätast förekomma de i Upplandsdelen av Stockholms län samt i Olands hd i Uppsala län. De bilda här två stora grupper, en i söder på Värmdön och i Åkers skeppslag med Vaxholm som centrum och en i norr i Frösåkers och Olands härader. I Södermanlands län äro de rätt talrika. I Närke och Gävleborgs län förekomma de sporadiskt. I Kopparbergs län följa de Dalälven upp förbi *Hedemora* och *Mora* socken till *Orsa*.

Namntypen synes ursprungligen ej vara enhetlig, då i dessa namn alternativt ingår dels plur. *mora(r)* av *mor*, dels sing. *mora* (jfr: mansionen . . ., nomine *morar* 1275 SD 1, s. 491 or., curiam meam *Morær* 1293 SD 2, s. 155 or., nu *Mora* i Dunkers sn, Villåttinge hd, Söd., samt: de *tighlismoru* 1282 SD 1, s. 594 or., nu *Tegelsmora* sn, Olands hd, Upps. l.). Båda orden ha väl betytt 'moras, sank skog' (jfr Noreen, Spr. studier 3, s. 98).

De äldsta *mora*-namnen synas härstamma från slutet av järnåldern eller början av medeltiden. De förekomma i stort sett kring *tuna*- och *kumla*-bygdernas periferier. Av själva slutledens betydelse framgår att de ej kunna representera en primär bebyggelse. Flera av *mora*-namnen bäras ännu av torp, utjordar eller ängar.

Som jag redan nämnt äro ovanstående kartskisser på intet sätt definitiva. Jag har blott meddelat dem för att ge en föreställning om de viktiga upplysningar om forntida kulturprovinser och kulturvägar, en systematisk ortnamnsforskning kan lämna. Tyvärr har jag ännu ej några kartskisser

färdiga för den tredje stora svenska kulturprovinser, det norsksvenska eller götiska området. De redan meddelade kartorna ha emellertid visat att Tiveden och Vättern (eller rättare skogstrakterna väster om Vättern) varit en oöverstiglig kulturgräns under *tuna*- och *kumla*-namnens tid. Detsamma förhållandet var antagligen även rådande genom hela stenåldern. Sahlströms kartor¹ lämna ett brett i stort sett obebyggt bälte längs Vätterns hela västra strand.

Arkeologernas påstående att den östgötska megalitkulturen kommit från Västergötland är ej bevisbart förrän fullständiga stenålderskartor över Småland utarbetats.

Har Östergötland måhända redan under stenåldern haft Lagan till kulturväg? Ett intressant problem för våra arkeologer.

Men om under äldre järnåldern intet livligare kulturellt samband funnits mellan Västergötland och Östergötland hur har då namnet *Östergötland* uppkommit? Äro ej östgötarna genuina götar? Jag går verkligen så långt att jag tills vidare förnekar detta. Västgötarna kallade sig själva på västgötalagens tid för »alla götar» (*til þings föræ firi allær götæ* dvs. till västgötarnas landskaps-ting., VGL I). Detta beror förmodligen på en reminiscens från äldre tider. Men *östgötarna* och *Östragötland* nämnas också i äldre västgötalagen. Beror deras namn på en västgötsk erövring under yngre järnåldern eller måhända på en sammanblandning av *götar* och *goter*? Jordanes kallar västgötarna *ganthigoth* dvs. *götgoterna* (= goterna vid Götaälv?). Han nämner också *ostrogothæ* vilket efter allt att döma åsyftar östgötarna. Det tredje slaget goter som av Jordanes nämnes *vagoth* är väl att söka på Gottland. Är ordet *östgötar* helt enkelt en omstöpning av *ostrogötar*?

¹ I »Om Västergötlands stenåldersbebyggelse» 191.

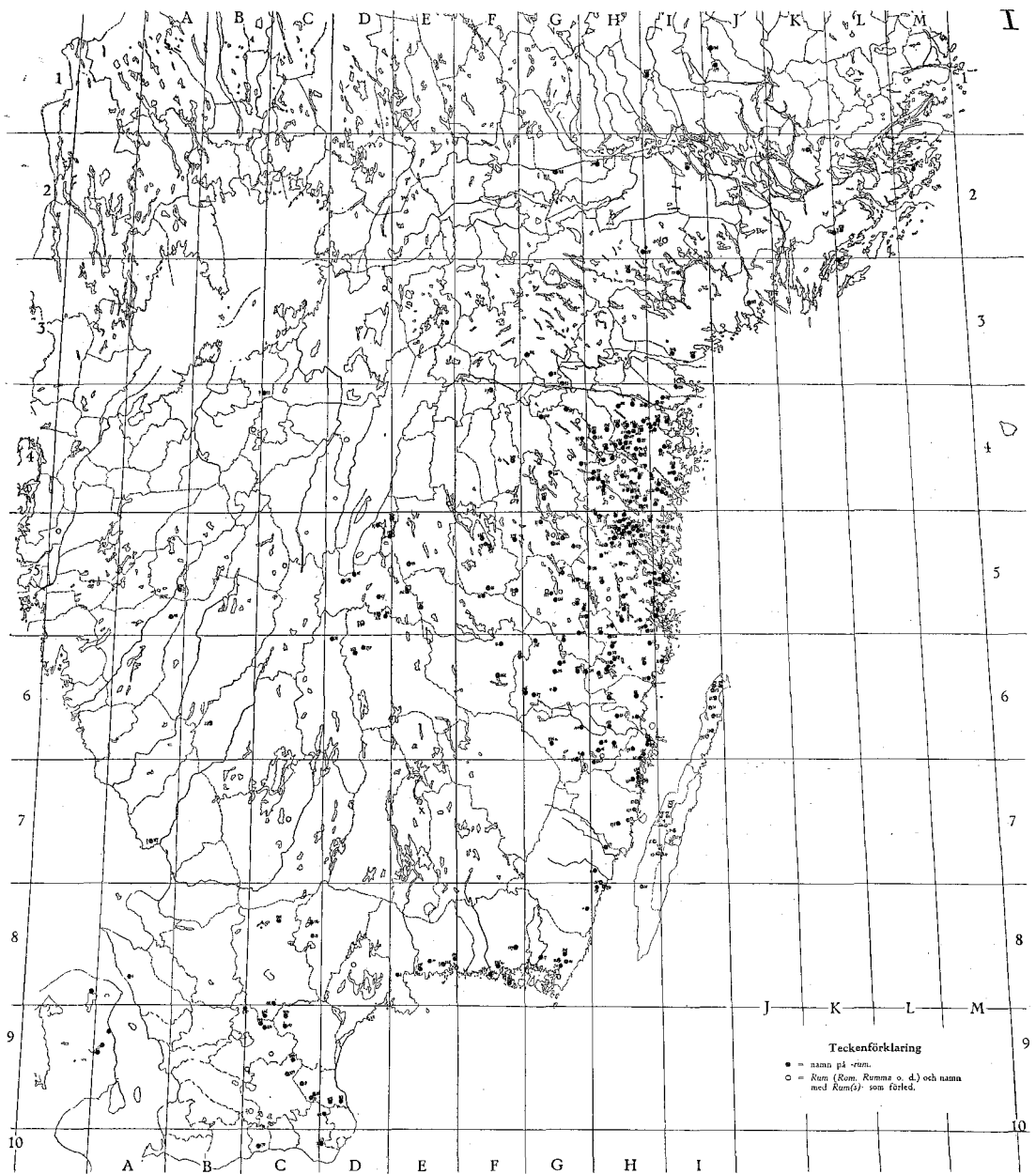

FIG. 7. LINDROTHS KARTA ÖVER -RUM-NAMNEN.

Av de hos Jordanes uppräknade folkslagen återfinnas också *suehans* eller *suetidi* dvs. svearna och *theustes* 'tjustborna' i östra Sverige. *Theustes* synes ha varit en kraftig stam, då förmodligen de talrika ortnamnen på *-rum* ha avsatts ur en kulturström från deras ättlingar i Tjust. Lindroths antagande att de glesa danska *rum*-namnen äro de äldsta och att *rum*-namnen i östra Sverige äro minnen från en dansk invasion är i och för sig osannolikt. De bevis han presterar äro

alla halva eller ännu mindre och kunna sammanlagda ej bli ett enda helt bevis.

De överensstämmelser Lindroth visar upp mellan östsvenskt och danskt personnamns-kick, bero förmodligen på samma faktorer som föranlett greningen av urnordiskan i en västnordisk och en östnordisk språk-stam eller med andra ord på den kraftiga kulturströmmen mellan Danmark och Öst-sverige över Lagan och på minskade för-bindelser utefter västkusten.

JULKÄRVE OCH ODINSKULT

AV

HILDING CELANDER

Välbekant för alla är den vackra seden att om julaftonen sätta upp en sädeskärve till småfåglarna. I allmänhet uppfattas väl »fågelkärven» bara som ett uttryck för den allmänna välvilja, som vid julen tar makt över sinnena och som till och med sträcker sig till djuren. Och så är det väl också — nu för tiden.

Men ursprungligen har fågelkärven haft en annan innebörd. Hos Hylltén-Cavallius heter det: »På julafton må alltid hängas ut en otröskad sädeskärve åt sparvarna, för att det till året må bli välsignelse med grödan». (Värend och Virdarna II s. L III.) Denna föreställning lever för övrigt än i dag, efter vad det framgått av en del uppteckningar om gammaldags julseder, som vid senaste årskiftet inkommit till Västsvenska folkminnesföreningen i Göteborg genom en pristävlan i Handelstidningens Veckoblad. I en uppteckning från Dalsland (av M. M.) heter det sålunda: »Far satte vanligen upp 3 à 4 [fågel-]kärvar, emedan man därigenom trodde sig få bättre skörd nästa år än om man satt upp en».

Ett par meddelare (R. B. från Västergötland och S. O. från Bohuslän) säga, att »om julaftonen var det en tävlan om vem

som fick upp julkärven först; den fick sin and-timme först.» Man tog också andra varsel av julkärven: »Fick man fågel i fågelneken strax, då fick man fårlycka om året.» (Västsv. Folkm. Julsamling — E. M. från Värmland). — Liknande berättas från Norge: Flyver spurv først til, varsles rigt kornår, ligeså om mange lystige fugle kommer. En skade spår ilde, at høsten skal blive knap, kappes derimod fuglene med at give møde, bliver året godt; der iagttages også, at neget skal sættes tidig op, thi sker det først sent, bliver høsten sèn». (Feilberg: Jul I s. 144).

Uppsättandet av julkärven skedde med en viss högtidlighet. I Vang (Norge) hälsades julkärvens uppsättande med tre skott, som besvarades från nabogårdarna. (Meddel. av Samf. f. nord. museets främj. 1890, s. 34). I Värmland upphängdes julkärven åt fåglarna, »när man hörde kyrkklockorna ringa.» (Västsv. Folkm. Juls. — A. P.) I Dalsland »togs den obligatoriska supen, när späck(sparv)-neken uppsattes.» (Västsv. Folkm. Juls. — A. A.)

Julkärvens uppsättande är sålunda uppenbarligen en djupt betydelsefull handling, en gammal fruktbarhets-rit, liksom så många andra julseder. Det kan därför inte heller

förväna, att julkärven utvaldes med särskild omsorg. I Norge togs de »allerstørste og tungeste bånd» (Feilberg: Jul I s. 143). »I Västergötland bindes denna sädeskärve av de tre första huggen, som under året bli tagna på åkern.» (Värend och virdarna II, s. L III)¹.

Från Finlands svenskbygder uppgives tvärtemot, att till fåglarnas julkärve togs »den sista sädeskärve, som lösskurits från åkern». (Hembygden IX, 6—8 s. 125. — Finlands sv. folkdiktning VII: I s. 714).

Samma uppgift återfinnes i Keylands bok »Julbröd, Julbockar och Staffanssång» från Mangskogs sn i Värmland: »Till mat åt småfåglarna upphängdes (julafton) på en stör eller stång den i skördetiden sist bundna kärven». Förf. tillägger visserligen att bruket »i trakten tillhör en senare tid», men det kan ju inte gärna härstamma så särdeles långväga ifrån. För övrigt är det väl samma sed som åsyftas med vad som strax förut anföres om »löktneckerna». Dessa plägade man, »när skörden slutat på hösten, hoplinda av de finaste havrevippor, som kunde uppletas. De hängdes i stugans främre hörn, »högsätessvråna», men togos på julkvällen ned från sin plats och utsattes till mat åt fåglarna». (Anf. arb. s. 87.) Namnet löktnek (av lökta — lykta, sluta) anger ju denna »fågelnek» som den sist bunda kärven.

Från Norge meddelas en enstaka uppgift av liknande innehåll: »Paa Gursko, Søndmøre, kaldtes de to sidste kornbaand, som var igen efter tærskingen, for »stødekallin». Den blev gjemt til julekvelden og

¹ Denna uppgift är emellertid ensamstående för Sveriges vidkommande. Men från Norge uppgiver Feilberg (Jul, I s. 143), att »sommesteds får fuglene det første neg, som høstes». Och en enstaka notis om ett liknande bruk finnes också från tyskt område: »Zu Leblang in Siebenbürgen hebt man die erste Garbe auf und giebt sie am Neujahrmorgen den Vögeln des Himmels.» (Jahn, die deutschen Opfergebräuche s. 276.)

da hængt op til fuglene.» (Festskrift til Feilberg s. 171). Således en annan variant av »den sista kärven» som fågelnek.

Förbindelsen mellan fåglarnas julkärve och den sista kärven på åkern bekräftas nu för Sveriges vidkommande på ett synnerligen intressant sätt också genom följande uppteckning från västra Småland (i Västsv. Folkminnesföreningens jultävlan; S. P.).

»Julkärven bestod av de sista sädesstråna, som under skörden fallit för lien och vilka skulle samlas till en väldig kärve, som slogs i marken, tre gånger med »bremet» och tre gånger med stubben, i den heliga treenighets namn. Spikades denna »äringsnek» sedan upp till fåglarna, behövde man ej mera frukta för missväxt.»

Identiteten mellan »fågelneken» på julaftonen och den sista sädeskärven på åkern — »äringsneken» som den kallas i Småland — är således klart intygd. Härigenom är julkärven såsom »fågelnek» infogad som en länk i en välkänd och ytterst betydelsefull föreställningskrets, om sädesfältets fruktbarhetskraft eller »makt», som samlas och förkroppsligas i de sista strån, som skäras, eller den sista kärve, som bindes, och det blir då fullt begripligt, hur nästa års skörd kunde vara beroende av just denna sädeskärve och vad därmed sammanhänger.

Den sista kärven (löktneken, äringsneken) uppträder som bekant i skilda länder i en mängd olikartade folkseder, delvis av stor ålderdomlighet, vilka blivit föremål för grundliga utredningar av Mannhardt och Frazer. Den närmaste yttre parallellen till julkärvens uppsättande finna vi i bruket att efter den sista kärvens högtidliga hemförande till gården vid skördens slut uppsätta densamma t. ex. över dörren eller på gaveln till ladan eller boningshuset. Ibland förbindes den då på ett eller annat sätt med en »skörde-maj» i olika former, liksom julkärven med

»julruskor» eller »julstakar». Ibland föres den sista kärven in i själva stugan, där den fästes upp i taket eller på själva spiseln. Vi funno också, hur den värmländska »löktneken» omedelbart erhöll en hedersplats i stugans »högsätesvrå». Men där får den inte förbliva längre än till julafton. Då tages den fram och sättes ut, som julkärve.

Överhuvud spelar tanken på nästkommande års skörd en så framträdande roll i det gammalfolkliga julfirandet, att det icke kan väcka någon förvåning att »äringsneken» också uppträder som »julkärve» och såsom sådan tryggar skördelycka och till och med »färlycka» för det nya året. Julen är ju i största utsträckning en fruktbarhetsfest, där det gamla årets gåvor bjudas som ett samlat offer åt de makter, som råda över det nya årets äring och lycka. Vilket offer kan då vara värdefullare än själva växtkraftens »makt» i äringsneken?

Emellertid återstår en egendomlighet vid det offer, som julkärven innebär, nämligen själva sättet för offrets överbringande. Eljest bringas ju i regeln julfestens offer inomhus vid julbrasans — fäst-eldens — sken. Att julkärven däremot hänges upp ute i fruktträden eller på höga stänger el. »julkors» måste givetvis sammanhänga med att vem detta offer bringas.

Bringas offret — såsom den allmänna uppfattningen nu är — helt enkelt åt fåglarna så är det ju tämligen självklart, varför kärven sättes upp på detta sätt. Så uppfattar också Feilberg saken: »man giver en offergave, at fugle ej skal øde kornet i høstens tid.» Emellertid blir denna tolkning ohållbar inför den nu tillkomna identiteten mellan »fågelneken» och »äringsneken»; den senare, som innehåller åkerns hela fruktbarhetsmakt, vore — inför äldre uppfattning — en alltför dyrbar gåva åt fåglarna. Den ursprungliga mottagaren av en sådan offer-

gåva måste ha hört till de gudamakter, som råda över äring och skördelycka.

Den nordiska folktraditionen kan också än i dag ge oss svar på frågan vem som i äldre tider varit mottagaren av julkärvens offergåva. Det är ingen ringare än Oden själv. Det är Eva Wigström, som räddat denna forntidslämning åt eftervärlden. I hennes samling av skånsk folklore i Sv. Landsm. VIII s. 112 återfinnes nämligen följande lilla upplysning: »Här nere på slätten var det förr brukligt att sätta ut en julkärve åt Noens häst.»

Upplysningen kan inför en kritisk betraktare förefalla en smula misstänkt, så länge den står där isolerad. Men lyckligtvis är den inte alldeles enastående. Den har nämligen en parallell i en vida spridd sed att vid skörden offra de sista stråna åt Oden.

Eva Wigström berättar följande: »I Kristianstads närmaste bygd har det varit sed ända in i vår tid att låta några ax stå kvar på varje teg, när skörden bärgades. Dessa ax voro ämnade åt Noens häst.»

Fullständigare berättar Hyltén-Cavallius om ett offer av de sista grässtråna på ängen (Vär. o. vird. I s. 212):

»Ännu för några mansåldrar tillbaka brukade Wärends-allmogen *offra* eller *gifva till Odens hästar*. Dervid tillgick sålunda, att man antingen vid slåttern på ängen kvarlemnade några gröna grässtrån, hvilka nedböjdes och täcktes med mossa, så att de ej skulle af boskapen röras, eller ock på hvarje bredestad kvarlemnade en frisk hötapp, som på lika sätt skyddades emot ohägn. Härvid pålyste eller tillsade bonden alltid uttryckligen, att »detta skall Oden ha till sina hästar» eller »detta får vara åt Odens hästar». Underlät någon detta offer till Odens hästar, så troddes han få till straff att åt året på sin äng erhålla en dålig gräskörd.»

Samma sed är känd från Blekinge (enligt Rietz s. 481) och helt nyss har den konstaterats från Finlands svenska bygder. (Finlands svenska folkdiktning VII:1 s. 8). Dess utbredning går emellertid betydligt vidare omkring. På den danska ön Møen, där föreställningarna om Oden under namnet »Jon Opsal» äro synnerligen rikligt bevarade, har man vid skörden offrat den sista havrekärven åt »Jon Opsals Heste til Julefoder». Och ännu så sent som 1904 lyckades Axel Olrik uppspåra några traditioner om samma offer till »Goen» eller »Goens Hest» på Lolland och Falster. (Danske studier 1904 s. 35 ff.)

Men slutligen omfattar området för detta Odenoffer också hela NV-Tyskland. De tyska mytologerna ha ägnat stor uppmärksamhet åt denna föreställning. Den fullständigaste materialsamlingen finner man hos U. Jahn: Die deutschen Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht. (Germ. Abhandl. 1884, s. 163 ff.) och hos Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart (s. 295 ff.)» Man kan följa offret av den sista kärven eller de sista stråna åt »Wodan» eller »Wodans Pferd» från Pommern, Mecklenburg, Holstein och söderut till och med Westphalen, Hessen och Bayern. Den äldsta skildringen av detta offer (från 1594) lyder på följande sätt:

»I hednisk tid har skördefolket anropat avguden Woden om god äring. Ty när rågskörden har slutats, har man på den sista fläcken av varje fält låtit en liten rest av säden stå oskuren, hobbundit densamma trefaldigt upptill vid axen och bestänkt den. Alla skördekarlarna ha ställt sig omkring den, tagit av sig hattarna och riktat sina liar upprätta emot denna »Wode». Och så ha de tre gånger tillsammans överljutt anropat »den Woden-düwel» [Oden-djävulen], med denna bön:

»Wode, hämta nu foder åt din häst!
Nu tistel och törne, nästa år bättre korn.»

Detta avgudiska bruk har levt kvar under påvedömet, varför också ännu på dessa platser, där hedningar bott, hos en del bönder detta övertroiska bruk med anropande av Woden kan förekomma vid tiden för skörden. Och samma helvetes-jägare [»Helsche Jeger»] låter också höra sig ute på fälten med sina jakthundar, särskilt nattetid om vintern».

Ett offer av den sista kärven eller de sista stråna åt Oden eller Odens hästar är således känt över ett mycket stort område. Offret av den sista kärven som julkärve till Odens hästar har i detta skördeoffer en rikt utvecklad motsvarighet, något som starkt talar för ursprungligheten även av julens Odinsoffer. Det är samma offer bragt åt Oden vid två av årets stora offertider.

Det är för övrigt påfallande, att när offret av de sista stråna eller den sista kärven bringas åt andra makter än Oden, så förekommer även där en antydning om ett juloffer. I Varend offrades de sista stråna på åkern under alldeles samma former som vid Odenoffret också åt »Glosen till julaföda», eller till »grubb-son» med orden: »detta skall grubbson ha till jul-afton». (Varend och vird. I s. 241 f., II s. XI). Samma sed känner Eva Wigström från Skåne, och offerhandlingen åtföljes av en bön, att glosuggan måtte hålla till godo med denna gåva julafton.» (Sv. Landsm. VIII s. 173).

I Finland sparades vid tröskningen den sista kärven för tomtens räkning, »för god spannmålslycka». Och även här säges det vara »till vinter- eller jul-mat». (Finl. sv. folkdiktning VII:1 s. 402).

Ett annat avgörande bevis för att julkärven som offer till Odens hästar verkligen representerar en ursprunglig tradition

finner jag slutligen däri, att det ingalunda är enastående, att Oden, hans hästar eller hundar, just vid jultiden mottager ett offer, utan att detta tvärtom har flerfaldiga paralleller, särskilt i nordtysk folksed.

Axel Olrik har i sin grundläggande undersökning om »Odinsjægeren i Jylland» (Dania VIII, s. 156 ff.) sammanfört en del material rörande dessa offer till den vilde jägaren, som ju ingenting annat är än Oden.

Särskilt i Oldenburg, omkring Wesers nedre lopp, har det varit sed att varje julafton offra en ox eller en kalv åt den vilde jägaren eller hans hundar. Och i Westfalen har man varje jul offrat ett bröd åt »der Joejäger» eller hans hundar. Även i andra nordtyska trakter (Mecklenburg, Holstein) kan detta offer spåras genom talrika sägner, och enstaka sådana dunkla vittnesbörd dyka också upp i Jylland och i sydligaste Sverige. Så t. ex. i en skånsk tolksägen, som anföres av Eva Wigström (Sv. Landsm. VIII s. 111. Sägnen förklaras av offret.)

Vid offrandet av brödet till Odens hundar heter det uttryckligen, att det gengäldas därigenom, att det aldrig saknas bröd i huset (Holstein) eller att man får god skörd nästa år till gengäld (Mecklenburg)!

Julkärven till Odens hästar, för en god skörd, har således fullständiga paralleller i den nordvästtyska folksedens juloffer av nötkreatur eller bröd till Odens hundar. Det är olika former av ett juloffer till Oden för det nya årets äring och ställer sig som sådant vid sidan av det välbekanta skördeoffret till Oden och hans hästar, i samma syfte.

Det resultat, som vi sålunda ha kommit till om den ursprungliga innebörden av julkärven »till fåglarna», ger fullständig klarhet om varför man vid detta jul-offer överallt fäster en sådan vikt, att det kommande

årets skördelycka på olika sätt tänktes vara beroende därav. — Man kan då fråga sig: hur kommer det sig, att den ursprungliga karaktären av denna sed som ett offer till Oden har kunnat så fullständigt glömmas, medan däremot skördetidens Odensoffer är bestyrkt såsom sådant genom mångfaldiga vittnesbörd? — Härvid får man att börja med inte glömma, att uppteckningarna, särskilt från Sverige, dock äro så fåtaliga, att tillfälligheter allt för lätt här kunna spela in. Julkärvens identitet med »den sista kärven» har ju heller inte blivit uppenbarad förrän genom den allra sista tidens insamlingsarbete.

Förklaringen till att julkärvens ursprungliga betydelse som Odensoffer blivit så fullständigt undanskymd tror jag inte heller vara så svår att finna. Uppsättandet av fågelkärven är ju bland de allra betydelsefullaste och mest iögonenfallande dragen av allmogens julfirande. Att uppfatta detta som ett offer åt Oden, den gamla hednaguden, måste för senare tiders tänkesätt kännas som i hög grad stötande och oförenligt med julens karaktär av kristen högtid. Vi se ju överallt, hur de fornärvda julsederna omtolkats och kristnats: julhalmen genom anknytning till halmen i Jesusbarnets krubba, kringridningen och hästvattandet på annandagen genom att S:t Stefan förvandlades till stalleträng osv. osv. Till och med julbocken av halm har omtytt till en erinring om djuren i Betlehems stall! Intet under då, att också gamle Oden avlägsnats från förbindelsen med julkärven.

En annan sak var det med skördetidens Odensoffer. Det förde en betydligt mera undangömd tillvaro, och där kunde minnet av den ursprungliga innebörden mera ostört få kvarleva. Inte heller här saknas emellertid omtydningar, fullständigt analoga med

julkärvens förvandling till »fågel-nek». Från den danska ön Falster anför Olrik (Danske Studier 1904 s. 35), att man där uppfattat kvarlämnandet av de sista stråna på åkern så, att det var till fåglarna; man »fandt det rimelig at sige Vorherre tak for høsten på den måde». Detsamma är känt från Tyskland, offret av den sista kärven eller av de sista stråna, hopbundna alldeles som i södra Sverige, tolkades på flera håll som en gåva åt fåglarna, »die Herrgottsvögelchen». (Jahn anf. arb. s. 181). Även på andra djur än fåglarna har man överfört detta offer av åkerns sista gröda. Djurklou berättar i Unnarsboarnas seder och liv (s. 8), att »ute på åkern hopplockades de efterblifna axen samt lades under stenar till vinterföda åt råttor, möss och mullsorkar, som med anvisning på dessa förrådskamrar högtidligen besvuros att dermed låta sig nöja och lemna bondens lador i fred».

Att tänka på fåglarna som mottagare låg ju särskilt nära till hands i fråga om julkärven, som uppsattes på höga stänger eller hängdes upp i träden. Och den föll sig så mycket självklarare, som fåglarnas påhälsningar hos julkärven var en betydelsefull sak, som avvaktades med det största intresse, på grund av de *varsel* om det nya årets skörd, som man kunde ta av dessa. Dessa synliga mottagare av offergåvan hade då inte svårt att undanträga den osynlige ur folkets medvetande. Det är snarare förvånande, att det ända till vår tid faktiskt har kunnat hålla sig kvar ett minne om Oden som julkärvens mottagare.

Finnes det i äldre tider några motsvarigheter till folkseden, att Oden på julafton får mottaga ett offer för nästa års skörd? Den förbindelse mellan Oden och jultiden, som kunnat konstateras i den nordtyska och östnordiska folksägner och folkseden, möter oss också i den fornvästnordiska litteraturen.

Det är i berättelsen om hur Oden på julaftonen tog julmaten från Halvdan Svartes bord (Snorre kap. 8). Snorre nämner icke Odens namn i detta sammanhang, men det sker däremot i andra källor, dels i Flateyarbok och dels i en källa, som är äldre än Snorre, nämligen Agrip. — Och i detta sammanhang ges också en tydning av det hedniska julfirandet, som sammanställs med Odens namn Jólnir: »En her hefer at skyra spurdaga þann, er kristner menn gera, huat heiþner menn myndu til jóla vita, með þui at jól vqr ero risin af burþ drottens várs. Heiþner menn gerþo ser samkundo ok ítign við Oþinn. En Oþinn heiter mrgom nqfnom — — han heitir Jólne och var af iolne jól kallaþ.»

Oden, som kommer och tar maten på julaftonen, det är utan tvivel en äkta folktradition, och den står i den bästa samklang med vad den nutida folktraditionen i Danmark och Nordtyskland berättar om Odensjägarens besök på julafton. — I Norge sättes ock mat och dryck på julbordet för jóleskreiens räkning, och husfolket utrymmer stugan.

Föreställningen om Odens besök på julaftonen är således spridd över nästan hela området för den gamla Odenskulten och bestyrkt redan i den fornisländska litteraturen. Det finns då inte heller någon grund att betvivla sammanställningen av Odensnamnet Jólner, som förekommer redan i Torsdrápa, med julen. Enligt Snorres berömda skildring av Hakon Jarls julgille ägnades också den första bågaren vid den rituella skåldrickningen åt Oden.

Oden var således även i vikingatidens Norge en huvudgudomlighet vid julens offerfest och det har ju då sitt särskilda intresse att konstatera ett Odens-offer i nordisk julsed ännu vid 1800-talets slut.

Även i annan nordisk folktradition finnas

en del minnen om Odens samhörighet med jultiden. Odens-jägarens julbesök är känt inte bara från Tyskland. (Jfr ovan.) På Lolland säges det, att »Noen rider på jagt lille juleaften og hjem igen om tre konger». Ännu märkligare är en annan uppgift från samma ö: »Lille juleaften kommer Noen ridende på sin hest og forbliver som gæst, til julen er forbi». (Danske studier 1904 s. 36). — I Varend är Noejägarn gärna ute just på julnatten, och de gamla Varends-skildringarna av julnattens årsgång kulminera med uppenbarelsen av Oden (visserligen anonym), ridande på en häst och med runkavle i munnen. Den enda folktradition om Oden, som finnes bevarad från Upp-Sverige, låter Oden, som gengångare, lysa på sina skatter julnatten. (Varend och virdarna II s. VIII).

Likaså ha vissa folkliga julvarsel en karaktär, som tycks tyda på samband med Odensföreställningen. I vår gamla bondepraktika finnas bl. a. följande julmärken:

»Thet hafva the Gambla haft i stoor acht, at om thet skeer på Julenatt, at Wädret i Lufften myckit blåsa kan, ther om säya the strax på staan, thet År skal blifwa frucktsammeligh, the troo thet fast och wisseligh.» Och på ett annat ställe:

»Om thet Julenatt blåss hardt, då skola monga Förstar döo medh en fart».

Således: storm om julnatten bebådar två ting: ett fruktsamt år och stormansdöd, (Båda dessa föreställningar äro f. ö. fullt levande i svensk folktradition, men kunna ju där återgå på bondepraktikans ord.) Fullständiga motsvarigheter till denna tro finna vi nu i samband med den vilda jakten och Oden.

Den tyska folktraditionen anser Odensjägarrens uppträdande om julnatten båda ett gott år. (Jahn, Opfergebräuche, s. 263.) Den jylländska *Wojensjæger* bringar däremot

»stor ulykke», hans starka jaktskrik varslar krig (Dania VIII s. 146). I Varend sades, när man hörde det nattliga dånet: »Det är Odens jagt. Nu far han efter någon arm själ» (Varend och Virdarna I s. VII). Samma uppfattning om den vilda jakten som varsel om en våldsam död möter oss i engelsk och tysk folktro, och i norska sägner om *joleskreien* eller *oskoreien* (Jfr. Olrik, Dania VIII s. 159). — Att det särskilt talas om »förstars» och »stormäns» död i bondepraktikans och folktrons julmärken, erinrar omedelbart om vikingatidens Valfader, som tager hövdingarnas liv i striden för att stärka einheriarnas flock i Valhall. Och en parallell, som inte kan önskas tydligare, ha vi särskilt i Hárbarðslið:

»Oðinn á jarla | þá er i val falla | en þórr á þræla kyn». Man vill då gärna i bondepraktikans båda julstorms-varsel om stormansdöd och om ett fruktsamt år — vare sig nu dessa återgå på tysk eller nordisk folktradition, vilket jag inte undersökt — se ett dunkelt minne om de föreställningar, som den gamla tron anknöt vid Odensjägarrens uppenbarelse i julnattens stormväder.

Det torde således kunna påvisas en hel del klarare eller dunklare vittnesbörd både från äldre och nyare tradition om att Oden har hört julen till, vilka i sin mån bestyrka det nu framdragna jul-offret »till Odens häst.» — Betydligt svårare är det att finna säkra motsvarigheter till den åskådning om Oden som herre över årsväxten, vilken framträder i samma juloffer liksom i dess vida utbredda motsvarighet vid skördetiden. Den fornisländska literaturen lämnar inga vittnesbörd om denna uppfattning. I Snorres Ynglingasaga berättas visserligen om Olov Trätälja, att svearna vid en svår missväxt gävo honom till Oden och blotade honom »til års sér.» Men i Ynglingatal saknas varje antydan härom — där heter det bara, att Olov brän-

des — varför Snorres berättelse allmänt uppfattas som en något fri omtolkning förmodligen i anslutning till Domalde-motivet. Lika opålitligt som historiskt vittesbörd är Herverasagans berättelse om reidgotakungen Heidreks människo-offer till Oden vid svår hungersnöd »för bättre skörd».

Från den nyare tidens nordiska folkminnen om Oden känner jag blott ett drag, förutom äringsoffret (och möjligen julstormens varsel om ett »fruchtsammeligt år») som skulle kunna återföras till en föreställning om Oden som årsväxtens herre. Det är den i Varendstron starkt framträdande uppfattningen om Oden som givare av rikedom. Denna uppfattning har bl. a. givit upphov till en kult, som levat kvar i dunkla kvarlevor ända in på 1600-talet. »Den som ville blifva rik, böd offentligen Oden till gäst och manade honom till sig.» (Se härom den synnerligen intressanta skildringen i Varend och Virdarna I 218 ff.) Samma drag kommer också till synes i Olaus Petris Svenska krönika genom de bekanta orden om »den landskunnige runokarlen och afguden, Rike Oden benämnd» — »The hafua dyrkat honom för rijkedomar skull, at the skulle få godz och peninga noogh, och ther aff pläggar man än-nu seya, at the tiena Odhenom, som många peningar och rijkedomar sammanslagga.» — Men en gud, som gav Varends-bönderna rikedom, huru skulle han kunna göra detta i hednisk forntid annat än genom att ge rik avkastning av boskap och gröda? Vittnesbörden om Oden som rikedomens gud från 1500-talets Sverige har man kanske därför rätt att uppfatta som en anpassning efter modernare förhållanden av en forntida Oden, som gav äring och boskapslycka åt sina dyrkare.

Men låt oss lämna de mer eller mindre tydliga parallellerna till den Oden, som mot-

tog äringsoffer vid skörden eller vid juletid. Denna kult är i och för sig så rikt bestyrkt — jag tänker då närmast på skördeoffret — att det egentligen icke göres oss mera vittne behov för att nödga oss räkna med att Oden också dyrkats som årsväxtens gud. Utbredningen av denna kult är emellertid värd att lägga märke till. Den sammanfaller rätt nog med utbredningen av föreställningen om den ridande Odensjägaren i nyare folketro. Den saknas alltså fullständigt i Norge, uppträder icke heller i det gamla Svealand och är i Götaland begränsad till ett sammanhängande område i sydost, omfattande Varend, Blekinge och Skåne. — I Danmark har äringsguden Oden dyrkats åtminstone på öarna, även här med ett tydligt utbredningscentrum på Möen, Lolland och Falster. (Se Olrik i Danske studier 1904).

Alldeles särskilt vill jag påpeka det sydsvenska området för denna äring-Oden. Det har av gammalt observerats att detta område är rikare på Odens-minnen än något annat. Kanske törs man sätta detta i samband med åtskilliga förhållanden, som tala för en herulisk bosättning här under folkvandringstiden. På sista tiden var man också just här (närmast i den blekingska Lister-bygden) trott sig finna ett heruliskt utbredningscentrum för runskriften. (Se härom O. v. Friesen i Uppsala Universitets årsskrift 1916 samt i Festskrift för Es. Tegnér, s. 484 ff.) Runskrift och Odenskult höra ju nära tillsammans, enligt den fornisländska traditionens vittnesbörd.

Att den västnordiska traditionen i såväl äldre som nyare tid saknar varje motsvarighet till Oden som årsväxtens gud (likom också till Odensjägaren) sammanhänger väl med att vi här möta en senare fas av Odens utvecklingshistoria, vi-

kingatidens Valfader.⁷ Att dennes dyrkan inte trängt vidare djupt ned hos det norska folket, finns det ju också mycket som tyder på. Särskilt är att märka, att Västlandet (den del av Norge, varifrån de isländska traditionerna utgå) nästan fullständigt saknar ortnamn, som vittna om Odenskult. (Magnus Olsen, Hedenske kultminder i norske stedsnavne I s. 66). De isländska källornas tystnad i fråga om Oden som årsväxtens givare kan under sådana förhållanden inte jäva de östnordiska (och nordtyska) folkminnenas utsagor i denna punkt.

En annan fråga, som skulle kräva en särskild undersökning, är om de Odensoffer, som här granskats, representera den allra äldsta formen av äringsoffrens offerande. Det har redan nämnts, att de sista stråna eller den kärven ägnats som offer även åt andra makter än Oden: i Sverige »glo-son» eller åt »underbyggarna», i Tyskland åt »Korndämonen» i växlande skepnader. Ytterligare en annan serie av skördebruk låter den sista kärven själv framstå som bärare av fruktbarhetsmakten och bli föremål för offer och rituell behandling. Att dessa seder och föreställningar representera det

⁷ Det är betecknande, att enligt Snorres skildring av midvinterblotet hos Hakon Jarl tömde man Odens bägare »til sigrs ok rikis konungi sinum». Och ändå skulle midvinterblotet (enligt Snorre) vara ett blot til groðrar, för grödan.

mest primitiva betraktelsesättet, är väl ganska säkert. När Oden tränger sig in här som mottagare av äringsoffret, så är det väl såsom den segerrike bäraren av en högre kultur, som övertager de gamla gudamakternas funktioner — en företeelse som är allt för välkänd i religionshistorien.

Vad offret av julkärven beträffar, vill det däremot synas, som om ingen annan mottagare funnes med äldre rättigheter än Oden. Hans ende konkurrent tycks vara — fåglarna. Hela anordningen är också den för Odensoffren utmärkande: offergåvan hängdes i träd eller högt upp, i galgar o. d. (Jfr Chadwich, *The cult of Othin*, s. 14 ff.) — Förbindelsen med maj-trädet (i form av »julkors» eller »julruska») förefaller att vara av sekundär natur, men kanske behöver denna fråga närmare utredas.

Att julkärven visat sig vara ett Odensoffer behöver däremot icke betyda, att den alltid och överallt, där den förekommer, vittnar om gammal Odenskult. Seden kan ju mycket väl ha spritt sig i senare tid, kanske tack vare den vackra omtanke om fåglarna, som blivit dess vanliga nutida innebörd. Men där denna »julkärve» anses äga betydelse för det nya årets äring, där är den säkerligen till sitt ursprung något annat och innebördsrikare än blott och bart en »fågelnek», nämligen en offergåva till Oden, årsväxtens givare.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

NÅGRA RANDANTECKNINGAR TILL »KULTURHISTORISKA HELSINGBORGSSTUDIER»

AV SUNE AMBROSIANI.

Sommaren 1918 utgav Helsingborgs museum genom sin intendent Torsten Mårtensson »Kulturhistoriska helsingborgsstudier till minne av konsul Oscar Trapp,» den man, vilken museet framför andra har att tacka för sin tillkomst och utveckling. Utom de trenne avhandlingar, som här nedan närmare skall omnämnas, innehåller den omsorgsfullt redigerade publikationen Sigfrid Ewald: »Gamla Munthe vid Stora Torget» (i Helsingborg), Oscar och Gisela Trapp: »Gamla tankar och talesätt,» folkloristiska uppteckningar till största delen från Luggude härad i Skåne och en redogörelse för »det Trappska flaggförslaget» av Torsten Mårtensson. Den sistnämnda artikeln är illustrerad med bl. a. holländska bilder från sjöslag under 1600-talet, däri svenska flottan deltagit och en bild av den stora svenska flagga, som tagen 1658 i Öresund, nu förvaras i Rijksmuseum i Amsterdam. Det lär vara första gången den för så många svenska Amsterdambesökare bekanta duken återges i bild i en svensk skrift.

I Helsingborg, som liksom varje medeltidsstad varit väl försedd med kyrkor, står numer endast en kvar, emedan den tagits i anspråk av den protestantiska menigheten. Den bär ock sedan medeltiden fortfarande

sitt katolska skyddshelgons namn. Torsten Mårtensson vill här nu lämna en utredning av denna kyrkas medeltida byggnadshistoria. Utom med uppmättningsritningar är studien väl illustrerad med bilder, som visa kyrkans utseende från olika tider. I korthet beskriven ser den nu ut på följande vis. Anläggningen är treskeppig med sidoskeppen utdragna till omgång kring det tresidigt avslutade koret. Långhuset innehåller 7 travéer. Midskeppet är dubbelt så brett som sidoskeppen. De senare äro relativt höga, så att högkyrkan är fönsterlös. Över varje arkadbåge i midskeppet sitter en stor nisch. De ur Brunius lånade uppmättningsritningarna äga i många detaljer bristande noggrannhet, fig. 1. Kyrkans materiel är tegel, endast vissa detaljer äro av naturlig sten. Efter att ha noggrant genomgått kyrkans olika delar kommer så författaren till det resultat, som fig. 2. 3 utvisar, en skiss av arkitekt G. W. Widmark efter hans intentioner. Efter denna undersökning har sålunda Mariakyrkan äldst varit en treskeppig byggnad med sidoskeppen utdragna till omgång kring koret. Det har funnits ett brett tvärskepp, som ej går utom sidoskeppens väggar; midskeppet bestod av endast fyra travéer och högkyrkan var försedd med fönster, valven stöddes av sträv-

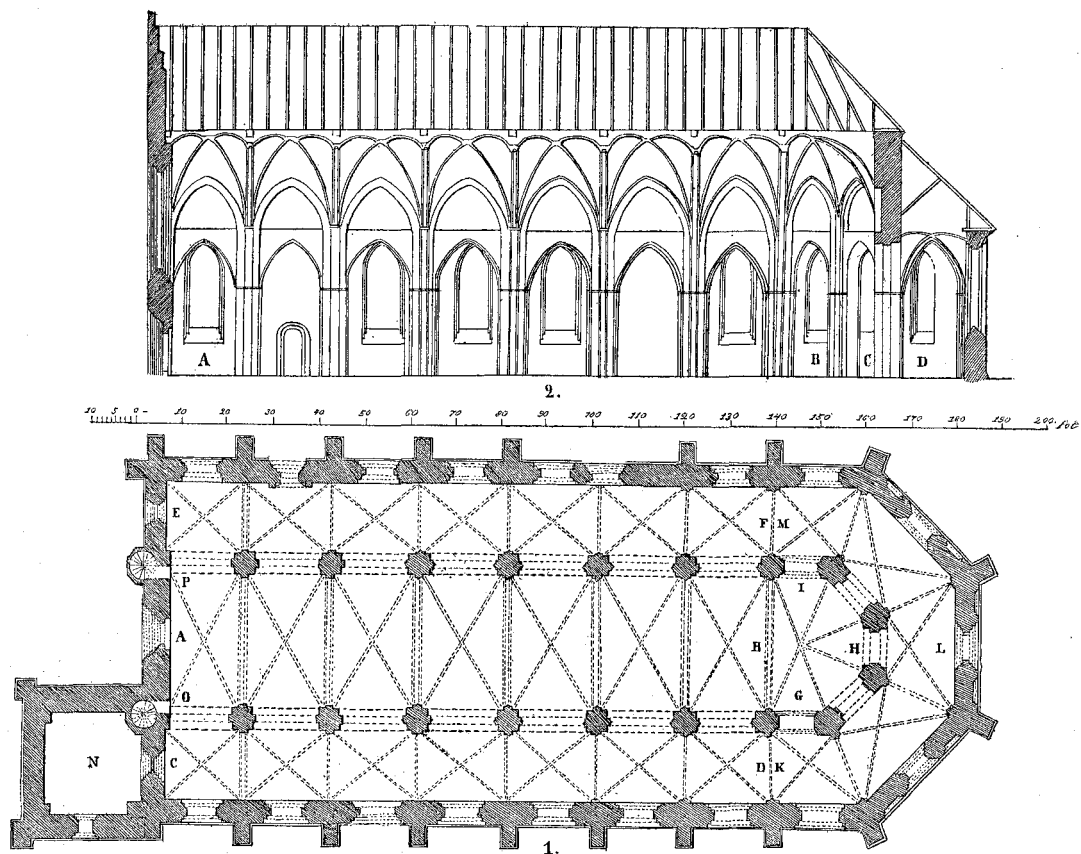

FIG. I. HELSINGBORGS MARIAKYRKA PLAN OCH SEKTION. EFTER BRUNIUS UR HELSINGBORGSSTUDIER.

pelare, det gotiska konstruktionssystemet var fullt genomfört, fig. 2. Bland de få säkert gamla detaljerna finnes en taklist, fig. 4, som väl ännu står den senromanska tegeldekoren mycket nära, och ett par portaler. Om de i sandsten uthuggna huvudena i södra portalens kapitelband säger författaren emellertid, att »ansiktena äro senare renhuggna och varje spår av deras ursprungliga utseende är försvunnet». Före 1200-talets slut bör denna kyrka stått färdig. I början av 1400-talet härjades den sedermera av eld. Omedelbart synes mittskeppets östra och mellersta delar ha uppförts. Man från-

går den gamla resningen och uppför en basilika utan tvärskepp med lågt fönsterlöst mittskepp, d. v. s. kyrkan fick i det stora hela sitt nuvarande utseende. Mot århundradets slut återuppbegges västra delen och omkring år 1500 tornet. Under 1800-talet måste man här, som vid så många andra kyrkor, kraftigt inskrida för att rädda från direkt förfall. Redan Brunius, som var en mycket anlitad rådgivare i Skåne, vidtog flera åtgärder till kyrkans underhåll, om vars nödvändighet man i våra dagar har delade meningar.

Genom denna utredning ha vi från den

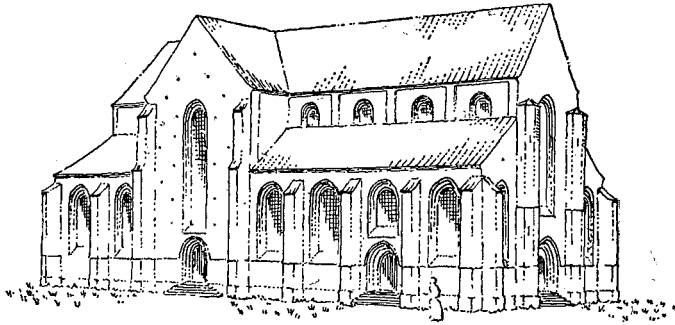

FIG. 2. REKONSTRUKTION AV MARIAKYRKAN OMKRING ÅR 1300, UR HELSINGBORGSSTUDIER.

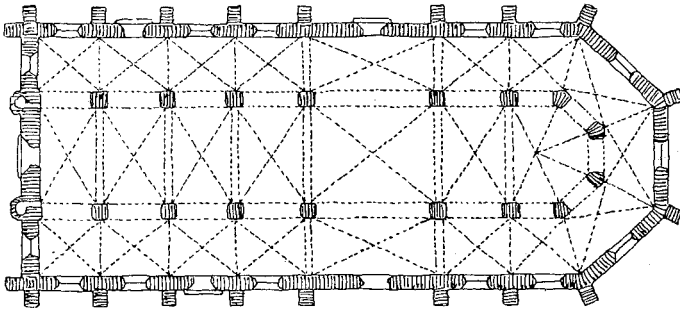

FIG. 3. PLAN AV MARIAKYRKAN UR HELSINGBORGSSTUDIER.

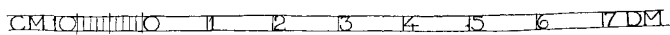
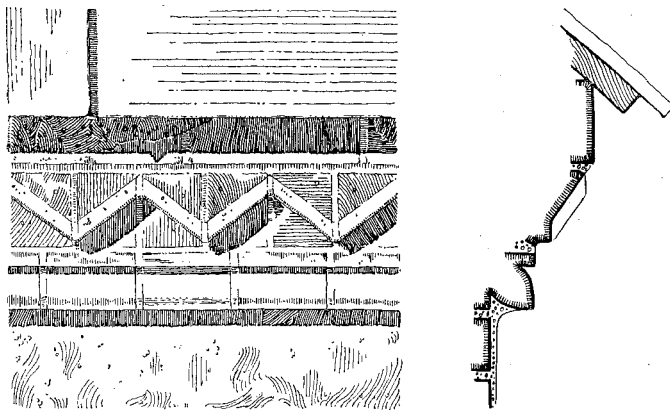

FIG. 4. TAKLIST, MARIAKYRKAN. HELSINGBORGSSTUDIER.

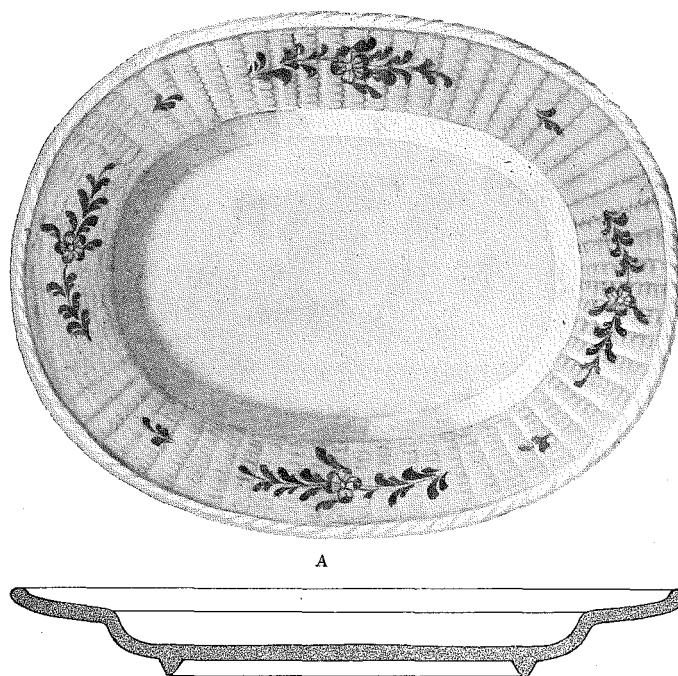

FIG. 5. FAT, DEKOR I BLÅTT, B SEKTION. PÅLSJÖ FÖRE 1770.

svenska sidan av Sundet omsider fått en vederhäftig redogörelse för ett viktigt byggnadsverk inom den baltiska tegelarkitekturs område. Både i Danmark och i de nordtyska städerna ha sedan gammalt arbetats med den inhemska byggnadskulturen och rent medeltida stadskyrkor ha uppmätts, beskrivits och publicerats. Vad som på svenskt håll hittills har gjorts har varit märkvärdigt litet, ehuru materialet varken torde vara mindre värdefullt eller mindre omfattande. Mycket torde återstå att fullfölja.

Ett annat medeltidsproblem har upptagits i publikationen, nämligen en utredning av huru valvmålningarna i Brunby kyrka skulle tolkas, gjord av konsul Oscar Trapp. Utredningen är rikt illustrerad med av Hel-

singborgs museum tagna fotografier. I det stora hela torde väl scenerna vara riktigt bestämda. På långväggarna under valven synes en svit scener ur aposteln Andreas' liv vara framställda. Beträffande seriens andra svårtydda bild torde tvivelsutan även andra meningar än den av författaren föreslagna kunna framföras. Utan att tilltro mig för närvarande kunna ge den riktiga tyd-

C
P F

FIG. 6.

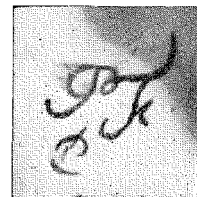

FIG. 7.

FIG. 6, 7. SIGNATURER FRÅN PÅLSJÖ FAJANSFABRIK.
FIG. 6 FÖRE 1770, FIG. 7 EFTER 1770.

FIG. 8. ASK MED LOCK, DEKOR I VIOLETT. PÅLSJÖ EFTER 1770.

ningen, hänvisar jag till ett närmare studium av bilden.

I publikationens sista och största avhandling föras vi till ett helt annat studieområde. Fil. lic. Sigurd Wallin, som ett år varit intendent för Helsingborgs museum, lämnar nämligen där en redogörelse för sina forskningar rörande »Fajanstillverkningen vid Pålsjö», och härför har han utfört såväl undersökningar i arkiven, som utgrävningar på fabriken tomtområde. Pålsjö är en gård ej långt utanför Helsingborg där en mindre fajansfabrik var igång under åren 1765—73. Ägaren vice häradshövding Michael Anders Cöster saknade emellertid de ekonomiska resurser, som krävdes för att upprätthålla driften, och de beräknade anslagen från staten utföll aldrig helt och hållet. Som så ofta under 1700-talet gick sålunda även denna ansats till inhemsk industri omkull.

Under sin korta tillvaro hade emellertid fabriken dock två perioder. Under den äldre av dessa stod fabriken under inflytande från Stockholmsfabrikerna Marieberg och Rörstrand. Mönsterna på de dekorerade föremålen exemplifieras av fig. 5 och

under denna tid användes signaturen 6. Från år 1770 går fabrikationen i andra banor. Dess verkmästare blir då en tysk mästare Heinrich Wolff, som ambulerat mellan flera danska fabriker. Hans formförråd liknar sålunda dessa fabrikers. Han åtföljdes av en målare, Lochmann eller Lachmann, som liksom Wolff haft en föga stabil tillvaro. Dennes färgskala och mönster, t. ex. fig. 8, visa ävenså stor frändskap med de danska fabrikenas. Under denna period användes signaturen fig. 7 på produktionen. Före de av Wallin gjorda grävningar vid Pålsjö voro endast mycket få alster av denna fabriks tillverkning kända.

Alla fynden ha gjorts i en avfallshög, dit tydligen det mesta, som förolyckats under arbetet, hade blivit fört. Följaktligen ha knappast några kompletta eller felfria alster påträffats. Sedan sålunda själva utgrävningen på platsen avslutats har denna följts av ett mycket långvarigt och tålmodsprövande arbete, de tusentals skärvornas sammanförande till sina gamla enheter och kärleus rekonstruktion. På så vis lyckades Wallin åstadkomma en representativ samling exem-

pel på de olika fajansformer, som en gång tillverkats vid Pålshö under dess korta tillvaro. På de nära 50 planscher, som åtfölja undersökningen, är hela formförrådet publicerat. Det torde vara första gången ej blott hemma i Sverige utan i fajansfabrikationens historia, som en fabriks hela formförråd på så sätt samlats och studerats. Det finnes många dyra böcker om ut- och inländska porslinsfabriker men deras tillverkning ha i regel för att ej säga undantagslöst alltid setts ur estetiska, väl aldrig ur hantverks-historiska synpunkter. Genom det sätt, som

Sigurd Wallin behandlat materialet, har sålunda ett helt nytt grepp gjorts, och detta bör om det följdriktigt fullföljes, komma att föra forskningen in på nya fruktbringande banor.

Åt det dryga arbete, som nedlagts på de många planschernas omsorgsfulla utförande, måste här lämnas ett varmt erkännande. Var och en, som är förtrogen med dylikt arbete, förstår uppskatta den möda, som kräves att få ett så heterogent material i bild framställt på ett så dekorativt och diskret vis.

ETT MÖTE AV UPPTECKNARE OCH SAGESMÄN PÅ NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN AV HERMAN GEIJER

Den 10 och 11 november 1918 hölls på Nordiska Museet och Skansen ett möte mellan å ena sidan fem allmogemän, fyra från Dalarna och en från Jämtland, samt å andra sidan några upptecknare av folkmål och folktraditioner. Detta möte, det första i sitt slag, var väsentligen ett experiment med sammanförande av sagesmän, representerande skilda orter, och av upptecknare, tillämpande olika synpunkter inför det åskådningsmaterial, som museet och Skansen erbjuda.

När under äldre tider någon ville uppteckna en dialekts ordförråd eller göra iakttagelser rörande allmogekulturen inom en bygd, så erbjöd bygden själv och det liv, som där levdes, ett rikligt, ständigt förhandenvarande åskådningsmaterial. Just detta förhållande medförde understundom, att man underlät, att i de uppteckningar, som gjordes, närmare ingå på ordbetydelser, vilka då kunde synas allbekanta och självklara, men som nu blott kvarleva i för-

dunklat och sammanblandat skick, där de ej redan alldeles förgätits. För nutida upptecknare kunna mängen gång dylika ordbetydelser, långt ifrån att vara självklara, te sig ganska svårutredda, helst när till brist på åskådningsmaterial vid uppteckningstillfället kommer brist på sådana sagesmän, som själva tillräckligt ingående känna det gamla ordförrådet och de gamla förhållandena. Åskådningsmaterialet måste nu sökas i spridda rester här och där i bygderna eller i samlingar och museer, liksom den muntliga traditionen såväl i fråga om språket som i fråga om andra sidor av folkets liv nu måste hopletas från flera skilda håll än förr. En upptecknare, som nöjde sig med blott sådana upplysningar, vilka nu för tiden av förste bästa sagesman kunna erhållas, skulle lätt komma att förneka förekomsten av efterforskade ord på orter, där de kunna framletas, om än stundom i mindre lättigenkännlig form, eller han kunde komma att uppgiva dem på ett sätt, som med av-

seende på form eller betydelse vore oklart eller ofullständigt. För massor av ord vore betydelsen otillfredsställande uppfattad och återgiven, om upptecknaren stannade vid ett eller ett par översättningsord. Gäller det att uppteckna ett ord som dalmålets *ätta* eller *etta*, räcker ej det motsvarande riksspråksordet *hätta* till att förklara betydelsen: ordet *ätta* eller *etta* användes t. ex. i Mora och Älvdalen om vissa slags huvudbonader för män; i Rättvik, Leksand o. s. v. om olika slags huvudbonader för kvinnor. En tillfredsställande förklaring av ordets betydelse måste upplysa om hurudan den huvudbonad är som ordet på vart särskilt håll betecknar. För att vinna full klarhet härutinnan erfordras åskådningsmaterial, ett material som i detta fall ännu är jämförelsevis lätt tillgängligt. Något mindre tillgängligt i orten är det åskådningsmaterial, som erfordras för att klargöra betydelsen av dalmålsordet *ärkul* eller *erkul* i förhållande till dess synonymer och till ord av närstående betydelser. I Lithbergs uppsats »Till allmogekulturens geografi», Rig 1918, s. 1 ff., där hithörande spinnverktyg framdragits som ett av huvudexemplen på de kulturgeografiska förhållanden uppsatsen avser att belysa, ställes begreppet och ordet *ärkul* eller *erkul* i ett även för språkgeografen mycket intressant ljus.¹ I vissa fall sökes åskådningsmaterialet nu lämpligast i ritningar och fotografier från de senaste årens by- och fåbodundersökningar. Ett exempel av detta slag erbjuder ordet *hjäll* (ofta oriktigt stavat

gäll), som enligt O. Bannbers i Malung använts som benämning på ett slags förr bruklig hylla, anbragt på bakre gavelväggen i fåhuset uppe vid taket och uppbärande en bädd; på andra håll användes samma ord för att beteckna översängen inne i stugan, på åter andra håll för att beteckna en foderskulle o. s. v. Andra ord åter fordra för att deras innebörd skall fullt förstås kännedom om folksed och folkstro och därmed förknippade föremål; så exempelvis ordet *krycka*, som stundom betecknar bröllopsträdet, stundom en symbolisk gåva, bestående av en liten krokknäpp e. dyl.

Som av de anförda exempelorden torde kunna ses, måste den, som arbetar på att uppteckna en dialekts ordförråd, studera ej blott ord, utan i betydlig utsträckning även sak, därest han ej vill stanna vid svävande och intetsägande uppgifter om ordens betydelser. Även i fråga om denna sida av språklivet eftersträvar man dock mer och mer en exakthet motsvarande den, som man sedan länge vant sig att fordra i fråga om språkformen. Upptecknaren måste alltså söka sätta sig in i olika sidor av folkets liv och föreställningsvärld, samt om än blott som autodiakt, söka kontakt med andra vetenskaper än språkvetenskapen. Han måste också, för att få fram det för en ort karakteristiska, söka tillfälle till samtidig jämförelse med andra orter.

Att förknippa studiet av ordet med studiet av saken är ingenting nytt. De dialektforskare, vilka nu i görlig mån eftersträva en viss mångsidighet härutinnan, följa blott traditioner från äldre tider, ehuru under andra förhållanden än dem en äldre generation hade att röra sig med. De nya fordringar, som nutiden ställer på arbetet, tvinga till att söka nya metoder, särskilt, som antytt, i fråga om de sidor av uppteckningsarbetet, vilka gälla ordför-

¹ Härvid bortses från författarens i en not framkastade förklaring av ordets härkomst: »Första sammansättningsleden er = her, hör, lin». Både ur ljudhistorisk och ur språkgeografisk synpunkt synes denna förklaring oantaglig. En möjlig förklaring är ej svår att finna. I dalmål finns ett verb *ertja*, äldre *härka*, i närliggande norska dialekter *herkja* med bl. a. betydelsen »surra sammen, binde skjedesløst eller i Hast». Dalmålets *erkul* skulle i anslutning härtill kunna uppfattas såsom ursprungligen betydande: verktyget varpå linet uppsattes till spinning.

rådets och ordbetydelseernas utforskning. Ett led härutinnan har utgjorts av det samarbete som under Nordiska Museets byundersökningar ägt rum mellan sakliga och språkliga intressen. Härvid har nämligen, jämsides med att byplaner, gårdar, hus m. m. studerats och avbildats, även gjorts uppteckningar, som bl. a. omfattat den terminologi, som orten av gammalt haft för alla de saker och förhållanden, vilka utgjort undersökningarnas föremål. Särskilt inom Dalarne ha mångsidiga och ingående ord- och sakstudier drivits sida vid sida under O. Bannbers självständigt utförda undersökningar rörande fäbodväsen, dräkt m. fl. sidor av allmogekulturen. För dialektforskningarna förefinnes här ett tillfälle till mycket viktiga kompletteringar. Som ett försök i besläktat syfte, ehuru av annan, mera experimenterande läggning och mycket begränsad omfattning, kan 1918 års uppteckningsmöte på Nordiska Museet betraktas.

Tanken på ett dylikt möte har först framförts som ett önskemål av några bland deltagarna i de av undersökningen av svenska folkmål föranstaltade arbetena i Dalarne, arbeten vilka mer eller mindre ingående, berört även andra sidor av bygdeforskning än språket. När en framställning om detta önskemål år 1918 gjordes till Nordiska Museets styresman, möttes den med tillmötesgående intresse. De ekonomiska förutsättningarna för förslagets utförande bereddes genom Föreningen för svensk kulturhistoria. Av sålunda beredda medel betalades resekostnader till och från Stockholm för dem av mötesdeltagarna, vilka ej deltog på egen bekostnad, ävensom motsvarande andel i kostnaderna för tre gemensamma måltider på Högloftet på Skansen. Till den fjärde och sista gemensamma måltiden hade Nordiska Museet inbjudit samtliga mötesdeltagare. Kostnaderna för en av upp-

tecknarnas deltagande i mötet bestredos av Dalarnes Hembygdsförbund. Tvenne medlemmar av förbundets nämnd, kamrer K. Trotzig och skriftställaren K. E. Forsslund, deltog dessutom i mötet.

De i mötet deltagande upptecknarna voro följande: O. Bannbers, H. Geijer, Gabriel Jonsson, L. Levander, A. Nygård och E. Sandback. Sagesmännen voro följande från Dalarne: Nises Lars Andersson från Åkerö i Leksand (född i Djura 1842, bosatt i byn Åkerö i Leksand sedan 1870), Staffan Anders Andersson från Åsen i Älvdalen (född i samma by 1838), Storpers Per Ersson från Floda (född i samma socken 1842), Werkmäster Anders Jonsson från Utanåker i Rättvik (född i samma by 1851); samt från Jämtland Nils Åslund från Mattmar (född i samma socken 1842).

Under mötesdagarna följdes följande program. Söndagen den 10 november under förmiddagen genomgingos i museet samlingar, som gälla mat och dryck samt möblering. Efter lunchrast (kl. 2) gjordes uppteckningar rörande byväsen. Efter middagen (kl. 6) hölls ett samkväm, varvid bl. a. hölls ett föredrag av undertecknad om jämtarnes handelsfärder (sedermera tryckt under rubriken »Färdmän» i Jämtens 1918). I anslutning dels till detta föredrag, dels till andra samtalsämnen gjordes vid samkvämet diverse uppteckningar, särskilt rörande samfärdsväsen. Måndagen den 11 november genomgingos under förmiddagen i museet samlingar, som röra forntro samt jakt och fiske. Efter lunchpaus genomgingos samlingar rörande åkerbruk i Björkviksfatburen på Skansen ävensom Morastugan och Älvrosgården samt i museet samlingar rörande kläder. Efter middagen hölls samkväm, varvid särskilt gjordes uppteckningar rörande forntro samt rörande högtidsbruk.

Det säger sig självt att de uppteckningar

rörande alla dessa ämnen, som under de två mötesdagarna gjordes, ej kunna vara mer än kompletteringar och provstycken på vissa punkter. Dessa uppteckningar måste därför ses i sammanhang med och mot bakgrund av tidigare gjorda samlingar. Mötets huvudsakliga intresse ligger dock

kanske ej i kompletteringar till äldre uppteckningar av språkligt eller sakligt innehåll, utan i dess egenskap av experiment. Även för uppteckningstillfällen på andra orter och i andra former än mötets torde därvid gjorda erfarenheter i fråga om metod varit till nytta.

KOVERSTA BY I GESTRIKLAND, ETT FRAMSTEG FÖR SVENSK KULTURMINNESVÅRD

AV SIGURD ERIXON.

Utan paradoxmakeri kan sägas, att vi här i landet sakna organiserad kulturminnesvård annat än för förhistoriska fornlämningar samt offentliga byggnader. Under sådana omständigheter är det mera en lyckträff om något minnesmärke bevaras eller erhåller skydd.

I saknad av ekonomiska resurser eller maktmedel kan Föreningen för svensk kulturhistoria genom sin kulturminnesvårdande sektion icke motsvara de förväntningar, man kunde ställa på densamma. Samfundet för hembygdsvård har inriktat sin kraft på ren nybyggnadsverksamhet. Nordiska Museet kan endast genom att gå utanför ramen av sin egentliga verksamhet ägna kraft åt praktisk kulturminnesvård. Återstå provins- och hembygds museer landet runt. Men dessas ekonomi och intressen begränsa dem vanligen till att åstadkomma museilokaler och friluftsmuseer.

Man kan därför gott säga att all entusiasm till trots är kulturminnesvårdsarbetet sämre ställt än mången anar och står avsevärt efter naturskyddsarbetet, som avsatt sådana frukter som nationalparker och fridlysningar.

Det är nödvändigt att utgå från dessa förhållanden för att rätt bedöma vår tid, då den skall stå till svars inför historien

för vad som vanskötes eller underlåtes. Svaret måste sannerligen fördelas på ganska många skuldror. Samtidigt som detta skrives hotas på en gång Sveriges kanske vackraste bondgård med fullständig ruinerings, den bästa och präktigaste, bevarade bergsmansgården i Dalarna sargas av vandalers händer, ett av våra härligaste borgarhus i trä från rokokon avyttras till den högst bjudande utan förhoppning om konservering — och allt detta utan att en ryckning förmärkes i samtidens anlete. Detta är svenskt. Likt Fritiof synes svensken ständigt dömd att vakna till handling först bland bränderna och stenarna på fädernetomten.

Genom en del lyckliga omständigheter har det emellertid kunnat uträttas en del räddningsarbete bl. a. i samband med de senaste årens undersökningar av allmogens bebyggelse och byggnadskultur, varjämte principerna mer och mer klarnat under dessa arbetens gång för huru en rationell kulturminnesvård borde te sig. Här är icke avsikten att redogöra för dessa riktlinjer. De viktigaste önskemålen äro emellertid konserverandet av samhälstyper av olika slag inom skilda landskap eller kulturprovinser samt att gårdsenheter bevaras likaväl som enstaka hus och inredningar.

Ur kulturhistorisk synpunkt är detta en nödvändighet. Miljön är lika viktig som föremålet självt såväl för den vetenskapliga förståelsen som för fantasien och känslan, när de söka fatta eller uppleva gångna tiders och olika bygders liv och kulturformer.

Genom tillmötesgående från A-B Stora Kopparbergs Bergslags och dess disponent generalkonsul O. Söderberg har i Gästrikland ett dylikt önskemål kunnat förverkligas, En »Bergslaget» tillhörig by, *Koversta* i Ö. Färnebo socken, lydande under Gysinge bruk, skall hädanefter bevaras som kulturminnes märke och konserveras efter anvisningar av undertecknad. I byn finnas nu 5 lotter med bevarade manbyggnader. Där emot äro endast en del av mangårdarnas uthus kvar och de gamla fägårdarna saknas helt och hållet, emedan byn sedan flera år icke hyst några jordbrukslägenheter utan använts till arbetarbostäder. Ännu i mannaminne funnos bönder på dessa gårdar, men de ha alla avflyttat. Det torde kunna anses som en plikt för bolagen i dylika fall att påtaga sig särskilda hänsyn mot bondkulturen och att giva hembygdsvården kraftigt understöd, vilket i detta fall också skett.

På initiativ av den för dessa bygder varmt kännande och kraftigt verkande arkitekten Axel Eriksson i Stockholm har inom Ö. Färnebo socken bildats en hembygdsförening. Åt denna förening har »Bergslaget» upplåtit den sydligaste lotten i byn, där manbyggnaden äger ett ökat intresse genom helgdagsstugans rika takmålningar samt en prydlig hörnspis med profilerade omfattningar. Gården har överlåtits på 50 år mot en minimal tomthyra för att inredas till fornhem; varvid uttalats lämpligheten av, att på tomten sammanföras typiska hus från socknen, som tillsammans kunna bilda ett helgjutet gårds-komplex. Byns övriga stugor skola restaureras och konserveras i överensstämmelse

med det ursprungliga utseendet, som kan rekonstrueras efter kvarsittande partier. De skola fortfarande användas till arbetarbostäder. Tomtindelningar, gator och trädgårds-partier skola vidmakthållas.

På »Bergslagets» begäran har fornhemmet ställts under Nordiska Museets tillsyn och någon av museets tjänstemän skall på för-eningens bekostnad årligen inspektera det-samma.

Genom att påtaga sig ett dylikt kontroll-skap har Nordiska Museet tagit initiativ till enhetligare ledning av hembygdsmuseerna, som skulle kunna bli av stor betydelse, för-utsatt att dess ekonomiska ställning för-bättras, så att krafterna räcka till för dylika nyinrättade uppgifter. Det är likväl möj-ligt, att en förbättrad fornvårdslagstiftning finner andra utvägar härför.

Koversta by, som sålunda kommer att bevaras, är icke i och för sig av någon en-stående betydelse. Genom frånvaron av få-gårdar och en mängd småhus saknar den flera väsentliga faktorer för att kunna ge en äkta bild av levande bysamhälle och den omedelbara stämningen av ett sådant. Men byplanen är bevarad. Byn har ej genomgått laga skifte och stugorna ligga strängt orien-terade i led i en rad från norr till söder och med gavlarna i öster-väster, varjämte en stuga sannolikt utflyttats härifrån och ligger, orie-terad i norr och söder, på västra sidan om bygatan. Gårdarna voro förut 6, såsom ock-så framgår av storskifteskartan från 1764—1771, och den försvunna stugan har legat i samma rad som de övriga. I två fall lågo då två manbyggnader sammanparade på samma tomt, såsom ännu är förhållandet på den nordligaste tomten. Fägårdarna ha legat avskilda på mangårdarnas östra sida. Tvärs igenom byn går en fägata. Denna byplan återgår på det medeltida solskiftet, vars principer likväl länge bibehölls. I

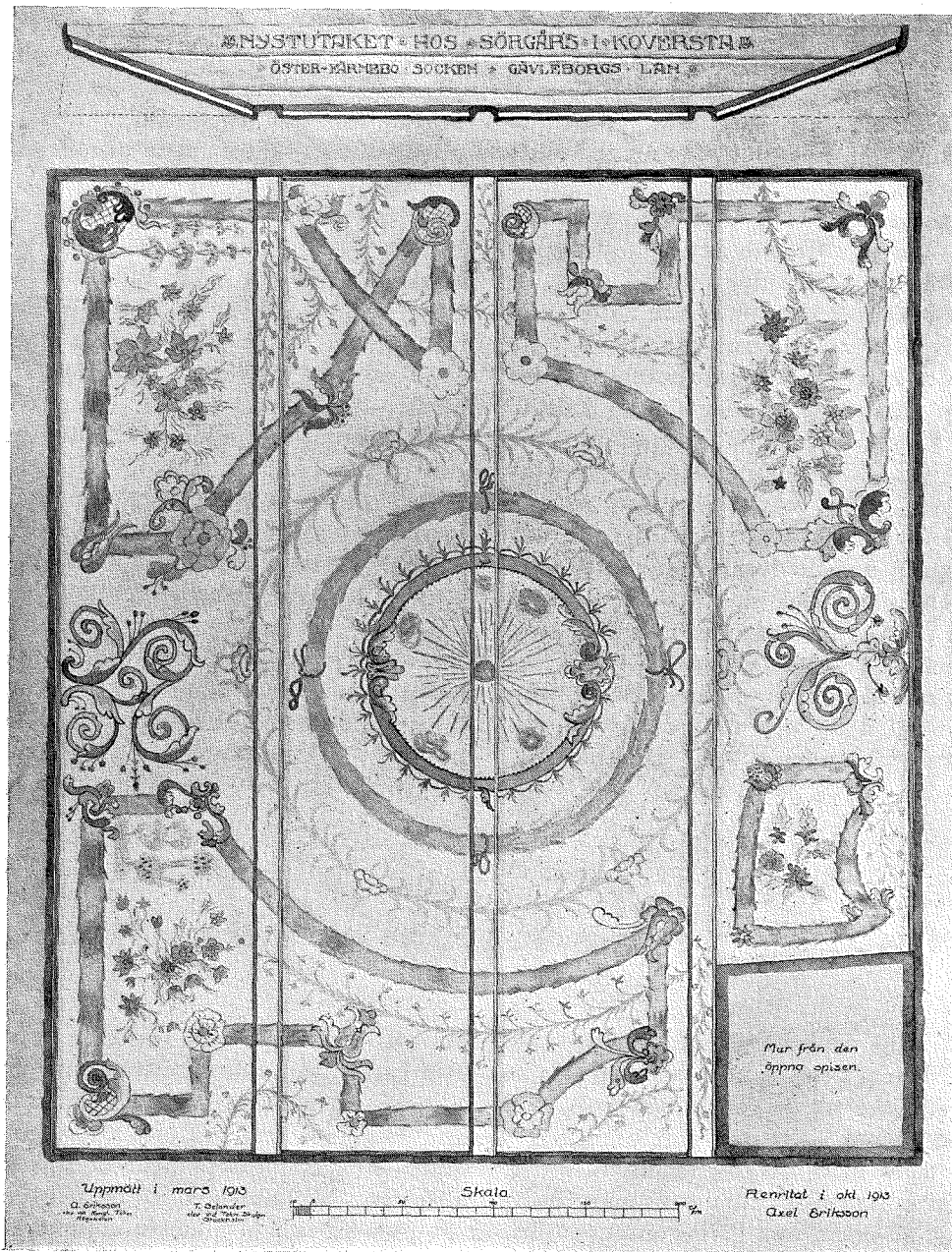

FIG. I. MÅLAT TAK, KOVERSTA, Ö. FÄRNEBO, GÄSTR., UPPM. AV A. ERIKSSON.

Norrland är denna typ mindre vanlig än i Svea- och Götaland. Men den kan betraktas som en god representant för Gästriklands slättbygder. Byn äger därför stort intresse både som typ och genom sin geografiska belägenhet, helst som skiftena sönderrivit nästan alla byar i landskapet för övrigt.

Stugorna äro i hög grad karakteristiska för sin bygd. De äro samtliga parstugor i en våning med ingång mitt på södra — i ett fall östra — långsidan och därinnanför förstu och kammare samt på vardera sidan ett stort rum: åt ena gaveln vardagsstuga och åt den andra helgdagsstuga. I detaljerna förete de flera skiftningar, varjämte en del ålderdomliga drag här och där bibehållit sig. Den utflyttade stugan har en vacker förstukvist. Med sina omålade timmerväggar, numera dock vanligen med yttre brädpanel, och sina delvis bevarade smårutiga fönster, skola de värdigt representera gammal gästrikländsk byggnadskultur. Den öppna spisen i helgdagsstugan i fornhemmet är daterad 1762 och troligen äro takmålingarna från samma tid. Dekoreringen, fig 1, är elegant komponerad med 1600-

talsindelning av grå barockgiurlander, vartill komma rokokornament och blomsterknippen i blått, rött och gult, allt på vitlimmad botten. Väggarna ha varit dekorerade med numera bortrivna väggbonader. Dessa målningar äga särskilt intresse genom sin typ och sin tidsställning, ty senare blomstrade den konstnärliga vägg- och takmålningen kraftigt i dessa trakter framför allt genom bröderna Hans och Johan Wikström i slutet av 1700-talet, och varav Nordiska Museets interiör från Valbo är ett vackert exempel. Vardagsstugan är senare tillbyggd och något bredare än huset i övrigt. I denna stuga har hembygdsföreningen erhållit ett vackert och värdigt hem.

Den största betydelsen av Koversta konservering ligger emellertid i dess principiella innebörd. Den första byn är räddad och ett för modern kulturminnesvård centralt önskemål har kunnat omsättas i handling! Dessa principer ha därmed vunnit ett mycket gott handtag. »Bergslaget» har slutligen följt sina förpliktelser och givit hela landet ett gott föredöme värdigt dess ställning som landets, ja kanske världens äldsta bolag.

VAPEN UR MAJOR G. HAMMARSTRÖMS SAMLING TILL LIVRUSTKAMMAREN

AV NILS ÖSTBERG

Till följd av ägarens död har för en tid sedan skingrats en svensk vapensamling, som utan att höra till de största och dyrbaraste i landet dock ägde ett stort och gediget värde därav att föremålen utvalts med omsorg och omtanke, att de sammanförts ej alldeles på måfå, som tyvärr oftast är fallet, utan efter en smula plan. Det var major Gustaf Hammarström i Linköping, som bildade denna samling, och han gjorde det på

en tid, som ännu ägde tradition kvar från den gamla goda tidens kräsna samlare, vilka ej nöjde sig med mindre än fullgoda och felfria exemplar och möjligen översågo med restaureringar men icke med skanvanker och defekter. Marknaden bjöd då också mera att välja på och man kunde kosta på sig att vraka en mängd skrot, som nu går begärligt i handeln. Major Hammarström ägde den gamle militärens tränade blick för ett

vapens goda bestånd och dennes noggranna omsorg om dess vård. Därtill kom att han samlade icke blott till tidsfördriv eller för att ha något att dekorera en matsal eller en hall med, utan av verkligt intresse för vapenhistorien, koncentrerat kring det svenska bössmidets historia. På det området fick hans samling sin kärna, som gav åt det hela en fast karaktär.

För Livrustkammaren, som närmast har att vårda sig om det vapenhistoriska intresset i landet, är det en glädje att sådana privat-samlingar som denna kunna uppstå hos oss; när den nu upplösts, har kammaren med största tacksamhet mottagit en del av dess värdefullaste föremål. Detta har skett i två omgångar, dels i form av gåva 1909, dels till följd av testamentariska bestämmelser, som gått i uppfyllelse i början av 1919. Bägge grupperna ha en tid varit sammanförda till en särskild utställning i bortersta avdelningen av Nordiska museets hall, innan de definitivt inordnas i Livrustkammarens samlingar.

Gåvan, som major Hammarström av o-själviskt intresse för den svenska vapenforskningen överlämnade redan under sin livstid, bestod av ett 20-tal skjutvapen, bössor och pistoler, av svensk tillverkning från det svenska bössmidets blomstringsperiod på 1700-talet, vilka nu återfinnas under nr. 1010—1031 i Livrustkammarens katalog. Av mästareregistret i samma katalog kan man finna, att Rustkammaren redan förut, särskilt efter införlivandet av Karl XV:s samling, hade de flesta av dessa svenska mästare representerade. Men denna tillverkning är så intressant och av så stor betydelse för svensk kulturhistoria, att det blir en av Livrustkammarens viktigaste uppgifter att samla ett så rikligt material som möjligt för dess studium. Det räcker ej med ett eller annat provstycke av de olika mästar-

man har här rätt att begära, att vårt svenska vapenmuseum ger en allsidig överblick över tillverkningens alla grenar och någon föreställning om dess omfång och spridning. Det vore för mycket sagt att detta önskemål förverkligats genom den Hammarströmska gåvan, men den är i alla fall den största hjälp i den riktningen, som Livrustkammaren fått mottaga av någon enskild person.

Några nya namn tillfördes också genom gåvan katalogens mästareregister: Rosenberg i Stralsund, 2 bössor och ett par pistoler, Norrköpingsmästarna M. Göter, Anders Holmgren och Jonas Fallgren, Norrteljesmederna Caspar Schiel och Rosenhell samt framför allt Nussbaum i Drottningholm. Nussbaum i Stockholm fanns visserligen representerad förut och antagligen är det samme hovpistolmed Jakob Nussbaum, känd som mästare 1760—85, som varit verksam på bägge orterna. Det vill emellertid synas som hans finaste tillverkning varit förlagd till Drottningholm, varpå denna bössa med sin guldinlagda ornering på pipa, lås och beslag ger ett vackert prov. Pipan är även över krutkammaren snidad i ett snäckornament, fig. 1, som fullkomligt lika placerat återfinnes på en för några år sedan till Livrustkammaren inköpt Norrtelje-bössa (se Märkligare Nytt. mars — april 1915). Tydligt har Nussbaum, liksom även ett par andra Stockholmssmeder, använt en pipa av den berömda Norrteljetillverkningen och arbetat vidare på den med rikare inläggningar.

Av de omkring 30 föremål, som tillföll Livrustkammaren genom testamentet, är endast ett av svensk härkomst, men det är så mycket intressantare genom det bidrag det ger till kännedom om vår betydelsefullaste vapentillverkning, klingsmidet vid Wira bruk. Det är ett bödelsvärd, fig. 2, av samma form och med samma mästare-

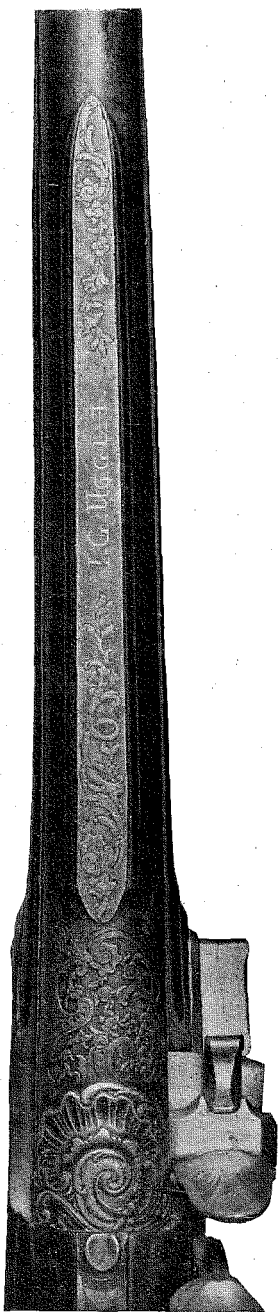

FIG. 1. BÖSSA, JACOB NUSSBAUM, DROTTNINGHOLM.

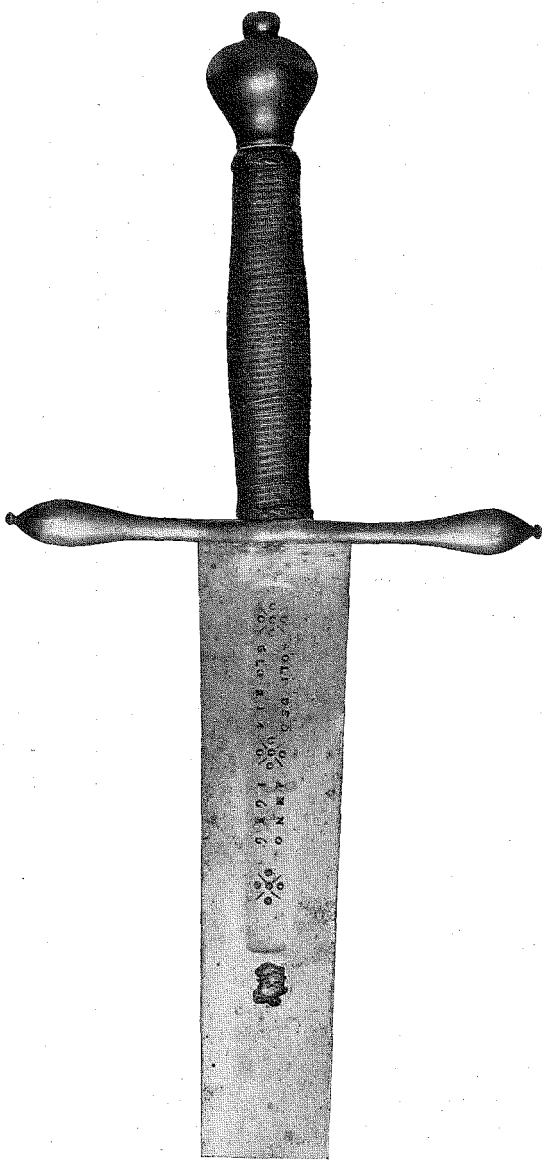

FIG. 2. BÜDELSVÄRD, VIRA 1656.

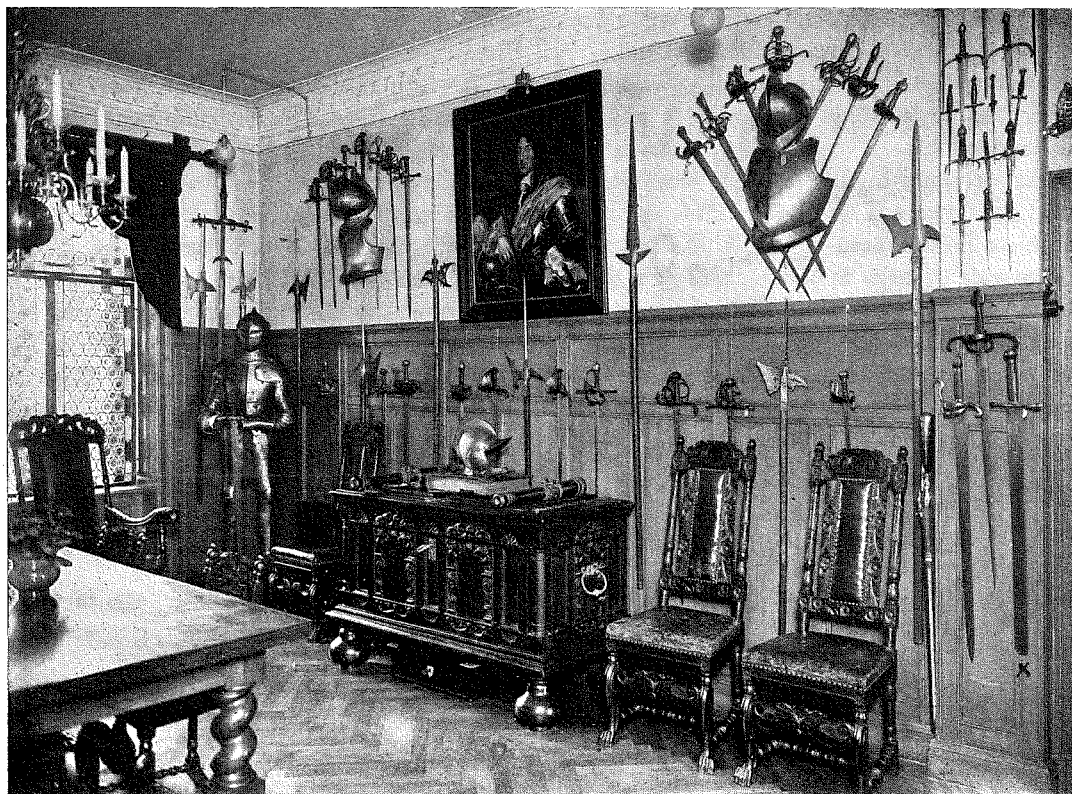

FIG. 3. INTERIÖR MED EN DEL AV MAJOR HAMMARSTRÖMS VAPENSAMLING, STOCKHOLM O. 1910.

stämpel som nr. 627—8 i Livrustkammarens katalog, men det är tidigare daterat, 1656, än något av dessa och kan alltså vara till ledning för att närmare bestämma denna gren av tillverkningen vid bruket. De övriga föremålen äro europeiska vapen från spridda håll: några hjälmar, ett par långa 1600-tals fäktvärjor och mest skjutvapen, pistoler och bössor från hjullås till slagkrutlås. Bland dem lägger man märke till en tung hjullåsbössa med en egendomlig volut under den eljest raka kolven, en reminiscens från de äldre svängda kolvarna, en utmärkt väl arbetad bössa med Dessau-smeden Michael Schintzels stämpel och året 1646 samt

till sist två eleganta prov på franskt bösssmide från 1700-talets början, signerade av Brifaud i Paris och Martin i Angers. Med sina snidade stockar och ciselerade och förgyllda metalldelar äro de ett par läckra pjäser av ett utsökt konsthantverk utan att därför deras användbarhet och karaktär av vapen gått förlorad. Ett par pistoler, signerade *C. M. Pistor, Cassel*, ha ett visst intresse för svensk vapenhistoria. Från denne och andra mästare av det högt berömda bössmedsskrået i Kassel utgår nämligen uppsvinget i det svenska bössmidet under Fredrik I, och förebilderna följas mycket nära. Vapen importeras också därifrån och namnet Pistor möter oss ofta

på bössor och pistoler i svensk ägo, dock endast här med utsatta initialer, vilket ju ger ett gott stöd för närmare efterforskningar efter den föga kände mästarens levnadsförhållanden.

Av personhistoriskt intresse äro en bössa ur Carl Gustav Tessins ägo samt en annan som av furst Potemkin skall ha skänkts till dåvarande svenske majoren, sedermera landshövdingen Aug. Nieroth, när denne deltog i rysk-turkiska kriget 1790—2. Bössan är visserligen omkring 100 år äldre, men man behöver ej därför betvivla den dokumentariskt bestyrkta familjetraditionen, särskilt

som vapnet är av en i Ryssland ofta förekommande, barbariserad nederländsk typ.

Till sist meddelas en interiörbild av den Hammarströmska vapensamlingen i dess ursprungliga ram, fig. 3. Den må stå som ett monument över den högt förtjänte samlarens gärning, på samma gång som den har ett visst kulturhistoriskt värde, då den visar den karaktäristiska uppställningen av en vapensamling med hänsyn tagen till det dekorativa efter välkända förebilder från från en gångens tid, i detta fall dock på det hela taget klokt och lyckligt genomförd med undvikande av alla smaklösa anhopningar.

NÅGRA SYNPKUNKTER PÅ STADSANLÄGGNINGENS UPPKOMST I STOCKHOLM

AV BENGT THORDEMAN

Ragnar Josephson: Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800. Uppsala 1918.

Liksom hos så många nu klassiska vetenskapliga verk ligger värdet hos föreliggande arbete förnämligast i uppslagens rikedom och i en förmåga att lösa ut nya tankar och uppslag, som annars aldrig kommit fram. Följande undersökning vill endast framträda som ett litet bidrag till den diskussion, som dr Josephsons arbete helt säkert kommer att väcka till liv. Det är av största värde för forskningen, att hithörande problem blivit aktuella även här i Sverige. Säkert kunna åtskilliga nya och viktiga synpunkter på vår äldsta historia framgå ur detta hittills hos oss föga bearbetade material.

»Att de germanska folken icke bo i några städer är välbekant, ja att de ej ens tåla sinsemellan sammangränsande boningsorter. Avskilt och otillgängligt bryta de bygd, varhelst en källa, ett fält, ett hult vunnit

deras tycke.» Med dessa ord inleder Tacitus sin skildring av germanernas boningsätt och bebyggelse. I full överensstämmelse med denna Tacitus' uppfattning förekommo så vitt man vet inga städer i Sverige förr än ett påtagligt merkantilt inflytande från det europeiska kulturområdet gör sig gällande inom landets gränser. Denna motvilja för att inskränka på den personliga friheten genom att leva hjordliv i ett stadsamhälle måste, som Tacitus antyder, bero på en djupt rotad egenhet i folklynnet, ty allt sedan början av den kristna tideräkningen stod Sveriges folk i ganska livlig förbindelse med det kontinentala Europas städer, som kunnat tjäna till förebilder för stadsanläggningar i Norden. Birka synes också kommit till under starkt inflytande utifrån, hvilket förhållande bl. a. tar sig uttryck i likheten mellan Birkas och Hedeby disposition. Det finnes även omständigheter som tyda på att den uppsvenska konunga-

makten intresserat sig för Birka först som ett fait accompli och att sålunda initiativet till anläggningen ej kommit inifrån utan utifrån. Om Birkas stadsplan vore känd skulle den säkerligen lämna viktiga bidrag till denna frågas klarläggande, men den är tyvärr gömd flera fot djupt i svarta jorden om den ej är för alltid spolierad.

I Tyskland, där stadsplanen varit föremål för ingående studier, har det nämligen visat sig att den får en väsentligt olika karaktär om staden vuxit upp så att säga av sig själv än om dess anläggning stått under inflytande av en suveränt befallande vilja. Till den förra kategorien höra i Sverige t. ex. Lund och Skara, som uppvisa en centraliserad plan, ostörd av biinflytelser och jämförlig med t. ex. Nördlingen, Münster eller Soest i Tyskland, något som onekligen är ägnat att överraska, då det ej synes stämma med den föreställning man har om deras uppkomst. Till samma kategori hör också avgjort Visby, vilket man däremot redan på rent historiska grunder har rätt att antaga.

Enligt Josephson kan man i denna stad urskilja vissa handelsplatser, kring vilka bebyggelsen börjat och som sugit till sig trafikadrorna. Denna åsikt har visserligen mött en skarp kritik. Jag kan dock ej befria mig från den uppfattningen, att det ligger mycket av värde i teorien, om också terrängens utformning och strandlinjens sträckning helt visst spelat en stor roll för planbilden. Präststaden Paderborn utgör ett förenklat exempel på en decentraliserad stadsplan, som mutatis mutandis erbjuder åtskilliga analogier med Visby, vilka synes mig stödja Josephsons mening.

Jag nämnde att strandlinjen övat ett stort inflytande på gatunätet i Visby. Detta inflytande kan bättre studeras på andra håll, t. ex. i Sigtuna. Vi finna där ett

system av gator vinkelrätt riktade mot stranden och å andra sidan mynnande i en gata i stort sett parallell med denna. Även i sträckningen av nästa (inre) långgata kan man skönja en återklang av strandlinjen. För en sjöstad måste ett sådant gatunät vara det naturligaste och ändamålsenligaste. Liksom torget i handelsstaden drar här kajen trafiken och gatorna till sig och detta i stort sett likformigt. Först i stadens inre har torget och kyrkan kraft att i någon mån samla gatusystemet. En levande och pittoresk bild av en sådan sjöstad på medeltiden erbjuder än i dag Bergens hamnkvarter.

Samma karakteristiska strandbebyggelse återfinna vi även i Stockholms äldsta delar. Vinkelrätt mot kajerna ligga en rad långsträckta kvarter, vilkas mellangator mynna ut i Öster- och Västerlånggatorna. Gatuskelettets likhet med stadsbildningar framvuxna efter det s. k. revbenssystemet är här påfallande men vilseledande. Revbenssystemet är en inlandsföreteelse som förutsätter en huvudgata, vilken utan någon samlande punkt likformigt sänder ut bigator åt båda hållen. En sådan utformning uppvisar Uppsala äldsta stadsplan väster om Fyris, ehuru man även där endast med tvekan kan tala om ett revbenssystem, då huvudgatans sträckning tydligen påverkats av åns riktning, och systemet sålunda ej avgjort balanserar kring en huvudaxel. Men Stockholms revbenssystem är endast halvt och benämningen måste därför anses fullkomligt oberättigad. En liten detalj är synnerligen upplysande för frågan. Huvudgatan i Staden mellan broarna är tvivelsutan Västerlånggatan, och man kom från Norrbro rakt in på denna trafikpulsåder. Men märkligt nog gick den inte och går fortfarande inte rakaste vägen mot södra brohuvudet utan mynnar med en omotiverad sväng ut på Järntorget i stället för att dia-

gonalt skära genom byggnadskomplexet mellan Triewalds gränd, Järntorget, Österlånggatan och Slussplan. Till denna oregelbundenhet måste en förklaring finnas. Och enligt min mening ligger förklaringen i kajens ovan påpekade benägenhet att vinkelrätt dra gatorna till sig. Det är just en rad sådana vinkelrätt mot strandlinjen liggande kvarter som tvingar Västerlånggatan att böja av i en icke önskvärd riktning. Strandbebyggelsen är alltså det primära, som tvingat gatorna att böja sig efter sin vilja. Att söka förklara de periferiska gatornas sträckning i Staden mellan broarna på grund av stadsmurens läge är ogörligt redan av det skälet, att stadsmuren ju antagligen ej kom till förrän i slutet av 1200-talet, vid vilken tidpunkt stadsplanen i stort sett måste anses vara utformad.

I enlighet med vad vi funno i Sigtuna ha vi, emellertid rätt att innanför strandkvarteren vänta gatunätet koncentrerat mot torg och offentliga byggnader. Josephson har också mycket riktigt funnit två sådana primära koncentrationspunkter i det gamla Fiskartorget, som låg i närheten av Köpmanbrinken, och i ett supponerat torg strax väster om Västerlånggatan nedanför Tyska Brinken, vilka båda platser han anser vara medelpunkterna för handeln på östra resp. västra sidan i den för-Birgerjarlska staden. Och i gatusträckningen Tyska Brinken — Kindstugatan, »som har karaktären av direkt väg över höjden från strand till strand», ser han förbindelsevägen mellan de båda platserna, så vitt jag förstår med full rätt.

Om vi nu kasta en blick på den inre staden möta vi emellertid ett gatusystem av helt annan karaktär än det nyss behandlade. Medelpunkten är här Stortorget's enhetliga och fast slutna rektangel, som vi för ifrågavarande tids vidkommande måste tänka oss utan rådhus(börs-)kvarteret. Slutet

rum än det dominerande intrycket av denna plats. Här mynna icke mindre än tio gator ut, men för var och en av dem har man funnit på ett medel att neutralisera det sönnertrasade intryck de förorsaka. En böjer sakta av; en annan blir smalare längre från torget; och ytterligare andra mynna mot en husvägg vid nästa tvärgata: ingen enda av dem slår hål i den torgets vägg, som de omgivande husen bilda. Fast kanske. Trångsund och Källargrändens mynning mot Slottsbacken öppna sig överraskande vida. Men de båda breda gatuhälen uppvägas fullständigt av Storkyrkans väldiga murmassa. De äro endast en nödvändig hiatus, som låter kyrkans ädla former än mer komma till sin rätt. Men ännu något annat kan man iakttaga. Breda gator, opropor-tionerligt breda i förhållande till trafikintensiteten, leda dit upp till det frikostigt stora torget. »Det läge, som Stortorget intar på åsens höjd, kan», framhåller också Josephson, »icke betraktas som lättillgängligt och naturligt. Handelsmännen från vatten och land måste med stort besvär taga upp sina varor till denna platå. Detta talar för att marknadsplatsen är med maktmedel höjd till denna plats. Vidare är platsen lagd i omedelbar närhet till borgen och liksom under dess beskydd.» Allt synes medvetet tillrättalagt av en klarsynt och mäktig vilja. Så är det också. I Stortorget's gatusystem kunna vi se frukten av ett ingripande från konungamaktens sida, och om vilken konungamakt det här är fråga, behöva vi icke sväva i okunnighet: det är Birger Jarls. Men medan dr Josephson påstår, att »den tidigare bebyggelsen på platsen måste antagas av jarlen hava blivit samtidigt spolierad», kan man, som av det föregående framgår, enligt min mening än i dag se betydande spår av den ur sig själv upp-vuxna strandbebyggelsen före Birger Jarl.

Den helt och hållet nyanlagda 1200-talsstaden hade som regel en vida klarare grundplan än Stockholm. Jag behöver som stöd för detta påstående ej tillgripa sådana extrema exempel som Pasewalk och Neubrandenburg utan kan nöja sig med att hänvisa till t. ex. Stralsund eller Leipzig, där även biinflytelser spelat in. Min uppfattning är att Stockholms stadsplan i det stora hela redan konsoliderat sig då jarlen ingrep med sin kraftiga hand, och att hans reglering närmast lokaliserar sig till de centrala och nordöstra delarna av stadsholmen.

Var och en som vandrat på gatorna i Visby eller Rothenburg, ja t. o. m. endast i Staden mellan broarna, har utan tvivel fått en stark känsla av den medeltida stadsplanens stora estetiska värde. Den är övervägande pittoreskt betonad med överraskande perspektiv och måleriska husgrupperingar. Men jag tror mig i mina ord

om Stockholms Stortorg här ovan även ha antytt att den medeltida stadsarkitekten ej heller saknade sinne för renodlat arkitektoniska synpunkter. Man kan ju tvista om ifall detta berodde på en medvetet konstnärlig vilja eller om det var en konstnärlig instinkt som i förening med lyckliga tillfälligheter åstadkom det resultat vi nu i tyvärr allt för få fall kunna glädja oss åt. Enligt min mening är denna tvist fullkomligt meningslös. Chartres-skulpturernas mästare var med all sannolikhet inte medveten om det raffinemang han inlade i sina skapelser, ett raffinemang som vi helt säkert både känna och kunna klagöra för oss på ett helt annat och rikare sätt än han. Men han är inte sämre konstnär för det. Ty, det är ju inte medvetenhet som är konstnärens nerv, det är styrkan och djupet av hans konstnärliga känslas viljande och kunnande. Och i det avseendet stodo medeltidens konstnärer mycket högt.

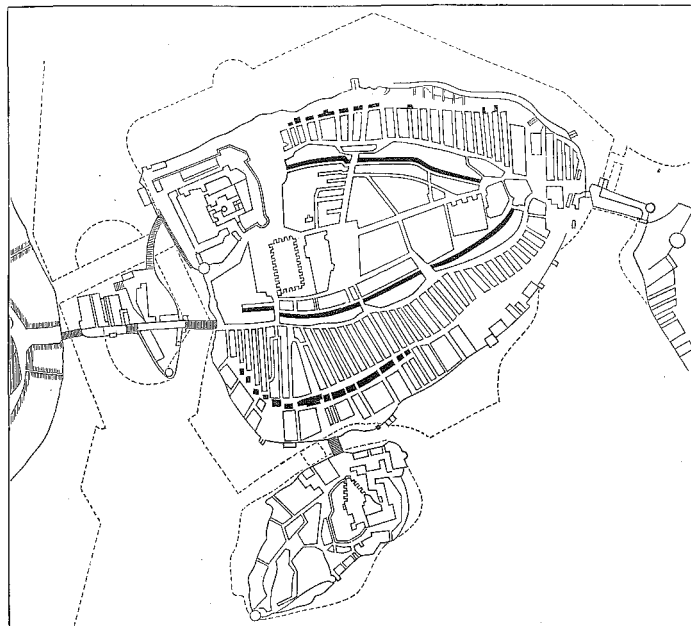

Fig. 1. Stockholm. Staden mellan broarna.

FÖRENINGENS FÖR SVENSK KULTURHISTORIA STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1919

Föreningen för Svensk Kulturhistoria har under år 1919 tillryggalagt sitt andra arbetsår.

De i föreningens stadgar föreskrivna arbetsmålen har styrelsen tillgodosett på följande sätt:

Allmänna sammankomster hava hållits å Svenska Läkaresällskapets lokal i Stockholm.

Måndagen den 3 februari. Avdelningen för den svenska allmogens materiella odling med föredrag av amanuensen Sigurd Erixon över ämnet: »Undersökningar av svenska gårdstyper.»

Måndagen den 7 april. Avdelningen för förhistorisk kultur med föredrag av docenten Sune Lindqvist över ämnet »Sveriges forntida bebyggelse som grundval för den nutida» och av docenten Jöran Sahlgren över ämnet: »Sveriges ortnamn och de förhistoriska svenska kulturprovinserna och kulturvägarna.»

Måndagen den 6 oktober. Avdelningen för allmän och europeisk etnografi med föredrag av redaktör Ernst Klein över ämnet: »Stenåldersliv på Rockelsta sommaren 1919.» Dessutom lämnade professor Nils Lithberg en redogörelse för allmogekulturens utforskande inför 1919 års riksdag.

Måndagen den 1 december. Avdelningen för den svenska allmogens andliga odling

med föredrag av fil. doktor Otto Frödin över ämnet: »Har skalpering förekommit i Norden?» Dessutom föredrog riksantikvariern Oscar Montelius över ämnet: »Solguden och draken.»

Vidare hava föreningens medlemmar varit inbjudna den 16 april att bese i Nationalmusei konstavdelning exponerade detaljer från den stora Sankt Görans och Draken, som tillhör Stockholms Storkyrka. Professor J. Roosval demonstrerade dessa ur konserveringssynpunkter.

Likaså hava medlemmarna den 9 maj varit inbjudna att bese Nordiska Museets utställning av svenskt tenn under ledning av utställningens anordnare fil. lic. Sigurd Vallin.

Föreningen har under året med A.-B. Svenska Teknologföreningens förlag som distributör utgivit kvartalsskriften »Rig». Under våren utkommo de två sista häftena för år 1918. Efter den stora boktryckeriarbetarstrejken utkom på hösten första häftet för år 1919. Dessutom färdigtrycktes de tre återstående häftena av årgången 1919, vilka dock ej kunde distribueras förrän efter årets slut, och de två första häftena av årgången 1920. Att arbetet så forcerades berodde på, att dessa häften skulle innehålla »Studier, tillägnade Oscar Almgren 19¹¹/9, 19». Dessa

studier innehålla 35 bidrag från olika forskare, däribland fyra finländare. För redigeringen hade vid sekreterarens sida ställts en redaktionskommitté bestående av docenterna S. Lindqvist och Birger Nerman och vill styrelsen särskilt till den senare uttala sitt tack för den osparda möda han därvid nedlagt.

För att möjliggöra Rigs utgivande i samma omfattning under 1920 som under föregående år har styrelsen ingått med en ansökan om ett statsanslag å 6 000 kronor mot avlämnande till ecklesiastikdepartementet av ett antal exemplar av tidskriften Rig.

Av den i förra årsberättelsen omnämnda publikationen inom föreningens bokserie: »Dokument rörande äldre pappersbruken Sverige» har första häftet utgivits. Manuskript till ett följande häfte har avlämnats.

Med anledning av Åbo akademis invigning den 11 okt. överbragtes av föreningens ordförande en av styrelsen och rådet under-tecknad lyckönskingsadress.

Till Kopparbergs läns landsting hava ordföranden och sekreteraren avlåtit en skrivelse till förmån för Dalarnes hembygdsförbunds verksamhet.

Inom rådet har utarbetats en rekommendationsskrivelse för doktor K. E. Forsslunds forskningsarbeten rörande Dalarnas kulturhistoria, vilken skrivelse överlämnats till Längmanska fondens nämnd.

Inom rådet har utarbetats en skrivelse att överlämnas till Statsrådet och Chefen för finansdepartementet med anhållan om ett för Göteborgs minnesutställning gynnsamt avgörande av en länge vilande ansökan om ett lotteri, enär eljest de omfattande kulturhistoriska arbetena i västra Sverige snarast komme att starkt begränsas. Utom av medlemmar av rådet har skrivelsen under-tecknats av ett antal museimän och forskare i Stockholm.

Till föreningens representanter i ett verkställande utskott för att tillvarata de kulturella och estetiska intressena i samband med det under våren 1919 framlagda bångårdsförslaget för Stockholm hava delegerats prof. Martin Olsson och fil. lic. Sigurd Wallin. En av detta utskott till Konungen ingiven skrivelse finnes tryckt i »Arkitekten» för maj 1919.

Styrelsen för Västerbottens hembygdsförening hade inkommit med förslag till museianläggning utanför Umeå, som skulle färdigordnas till en utställning år 1923 med anledning av Umeå stads trehundraårsjubileum. Museets nyutvalde intendent fil. mag. R. Jirlow demonstrerade förslagen för rådets kulturminnesvårdande sektion, varefter sektionen avgav yttrande i frågan till hembygdsföreningens styrelse.

I och för behandling av föreningens ärenden har under året styrelsen sammanträtt den 26 november och den 23 december, det vetenskapliga rådet den 19 augusti, den 14 november, den 19 november och den 8 december.

I styrelsens och rådets sammansättning har ingen förändring skett.

Föreningens ekonomiska ställning vid årsskiftet framgår av följande översikt:

Vinst- & Förlusträkning.

	Debet
	Kr. Öre
1919 ^{31/12}	
An Omk., kontorsmaterial	3:40
» » , räkenskapsböcker och trycksaker	113:50
» » , övriga	588:36
» Provisioner m. m.	649:50
» »Rig», författarearv.	1 187:50
» » , klichékostn.	2 089:23
» » , tryckn. kostn.	6 207:25
» » , övriga kostn.	115:60
» Diverse kreditorer:	
Balanserade, ej bokförda omkostnader	4 554:03
	Kronor 15 508:37

	Kredit
1919 ³¹ / ₁₂	Kr. Öre
Per Ledamöter, årliga	6 166:53
» » , » , ej	
redovisade medl. avg.	266:13
» Försäljning från lagret	560:--
» » , övrig	29:75
» Räntor	925:30
» Prenumerationer	115:--
» »Studier, tillägn. O. Almgren»	115:--
» Varulager:	
10 029 häften av tidskriften »Rig» à	
0,732 kr. pr. häfte	7 340:66
	Kronor 15 508:37

Utgående balans.

	Debet
1919 ³¹ / ₁₂	Kr. Öre
An Svenska Handelsb, giro	6 499:63
» » » , deposition	8 000:--
» Ledamöter årliga, ej redovisade medl. avg.	266:13
» Räntor, upplupna ej inbetalta	269:57
» Kassabehållningen	368:61
» Varulager:	
10 029 häften av tidskriften »Rig» à	
0,732 kr. pr. häfte	7 340:66
	Kronor 22 744:60

	Kredit
1919 ³¹ / ₁₂	Kr. Öre
Per Ledamöter, stödjande	4 000:--
» » , ständiga	8 700:--
» Diverse kreditorer:	
Skulder enl. räkningar	10 044:60
	Kronor 22 744:60

Föreningens medlemsantal uppgick den ³¹/₁₂ 1919 till 705 st. och har sålunda under året ökats med 46 st. Antalet stödjande ledamöter är detsamma som vid föregående bokslut nämligen 4 st., det ständiga medlemsantalet har ökats med 6 st. till 57 st. och de årligen betalade ledamöterna med 40 st. till 644 st.

Inneliggande lager av tidskriften »Rig» har upptagits till kronor 0,73 pr. ex., varigenom föreningens räkenskaper vid årsskiftet varken utvisa vinst eller förlust. Med hänsyn till tidskriftens framställningskostnader är siffran lågt upptagen.

Stockholm den 25 februari 1920.

OSCAR MONTELIUS

CARL SAHLIN

ELIS SIDENBLADH

SUNE AMBROSIANI

C. RAMSTRÖM

KULTURHISTORISK LITTERATUR

UR 1918 ÅRS LITTERATUR

AV

SVEN ROTHMAN.

PERSONALIA.

- Bendixen, R. E. av Jan Petersen. Oldtiden. B. 8.
Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof. Några ord m. anledn. av 100-årsminnet. Av C. W. v. Sydow. Folkm. o. folkt. B. 5.
Rask, Rasmus, i hundreåret efter hans hovedværk skildret av Otto Jespersen. (Folkets Førere.) 80 s. Ill. Kbhvn. 2 kr.

KULTURMINNESVÅRD OCH TEKNIK.

- Andersson, G.: Om Gagnefs kyrka. Julbok för Västerås stift 1917.
Bolling, O.: Stora Tuna kyrka. Julbok för Västerås stift 1917.
Brusewitz, A.: Till frågan om de kommunala stadsarkivens ordnande. Några erfarenheter från arkivet i Eskilstuna. Sv. stadsförb. T.
C(lason), I. G.: Länsarkitektinstitutionen. Arkitektur.
Essén, M.: Sörmlandslitteratur. Biblioteksbladet.
Hazelius, Fr.: Den nya danska lagen om »Bygningsfredning». T. f. Konstvet.
Hultgren, G.: Vadsbomuséet — ett led i hembygdsvården. Vadsbobygden. Ill.
Jonsson, J. V.: Örebro läns museum, särskilt dess kyrksal. Till Hembygden 1918.
Karlén, G.: Museerna och vår tid. Sv. T.
Lundell, J. A.: Från Hemslöjdsrådet i Uppsala den 27 april 1918. Tidskrift för hemmet.
Martin, F. R.: Framtidens museer. Konst 1917—1918.

- Sommerfeldt, W. P.: Norsk arkeologisk litteratur 1917. Oldtiden. B. 7.
Wallin, S.: De svenska prästgårdarna som objekt för kulturhistorisk forskning. Fatab

KATALOGER.

- Gripsholm.
Gripsholms slott, utg. genom Nationalmuseum. 25 s. Ill. Sthlm. 1917. 75 öre. Helsingfors.
Galerie Hörhammer. Särutställning n:o 4. Finska ryor. 8 Dec.—1 Jan. Av U. T. Sirelius. 60 s. Ill. Hfors.
Kristiania.
Universitetets Oldsaksamling. Smaa veiledninger. I. Brøgger, A. W.: Osebergskibet og Osebergsalen. 3. utg. 16 s. Kria. 25 øre.
II. Petersen, J.: Vikingetiden. 11 s. Kria. 1917. 25 øre.
III. Grieg, S.: Stenalderen. 8 s. Kria. 1917. 25 øre.
Stavanger.
Stavanger museum. Kielland, Th. B. og Gjessing, H.: Gammelt sølv i Stavanger amt. Katalog over Stavanger museums sølvutstilling 1916 og de stavangerske guldsmeders historie. 349 s. Ill. Stavanger. 30 kr.
Stockholm.
Nordiska museet. Allmogefdelningen. Götaland o. Svealand. Vägledn. af P. G. Wistrand. 3:e uppl. omarb. o. utökad af N. E. Hammarstedt o. S. Erixon. 88 s. Sthlm. 1 kr.

Skansens kulturhistoriska afdelning. Vägledning för besökande. 137 s. Ill. (Ny uppl. gen. N. Keyland.) Sthlm. Kr. 1,50.

Utställningen af äldre kinesisk konst anordnad af Konsthist. institutet vid Stockholms högskola dec. 1918—jan. 1919. Katalog m. konsthist. inledn. af Oswald Sirén. 72 s. Ill. Sthlm. 4 kr.

ÅRSREDOGÖRELSE FÖR 1917.

Sverige.

Göteborgs museum. Årstryck 1918.

Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige. Lund.

Kungl. Lifruskammaren i Fataburen 1918. Malmö museum i Malmö stads årsbok 1918.

Nationalmusei konstafdelning. Meddel. 42. Nordiska museet i Fataburen 1918.

Norge.

Bergens museum. 91 s.

Bygningsmuseet for Trondhjem og Trøndelagen. 52 s. Ill. Tr.hjem.

Det kongelige norske Videnskabers Selskab. Oldsaksamlingen s. 14—21. Tr.hjem. Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum.

Trondhjem. 25-aarsberetning 1893—1918. 34 s.

Norsk Folkemuseum, Bygdö. 24 s. Kria. Tromsø Museums Aarshefter 38—39. 258 s. Ill. Tromsø. 6 kr.

Danmark.

Det danske Kunstindustrimuseum. 66 s. Kbhvn.

Kunstmuseets Aarskrift 1918. 184 s. Ill. Kbhvn. Kr. 12,50.

SAMMELVERK OCH ALLMÄNNA FRAMSTÄLLNINGAR.

Fehr, I.: Södermanland genom tiderna. Sörmlandsb.

Hansen, Th. J.: Træk af dagligt Liv i en lollandsk Landsby 70 Aar tilbage. Lolland—Falsters hist. Samf. Aarb.

Hägerflycht-Posse, K. K.son: Södermanlands jordbruk. Sörmlandsb.

Jørgensen, J. K.; De gamle Stueplanter og deres Historie. T. f. hist. Bot. 1. B.

Montraye, A. de la: Resor 1711—1728. Urval o. översätt. av Hugo Hultenberg. Anmärkn. av S. Bring o. K. B. Wiklund. 352 s., 7 pl. Sthlm. Kr. 12,50.

Numelin, R.: Studier i nordisk sociologi. 133 s. Hfrs. 12 kr.

Palmlöf, N. R.: Wie sind die Halbtonbenennungen Cis, Ces usw. entstanden? Eine realetymologische Untersuchung. St. t. E. Tegnér.

Poulsen, Fr.: Møbelkunstens Historie. I. 126 s. Ill. Kbhvn. 10 kr.

Schütte, G.: Norges Indbyggernavne. M. og M.

Steenstrup, Joh.: De danske Stednavne, deres Tolkning og hvad de oplyser om vort Lands Bebyggelse og Folkets Kultur gennem Tiderne. 2. Opl. 120 s. Kbhvn. Kr. 1,25.

Steenstrup, Joh.: Mænds og Kvinders Navne i Danmark gennem Tiderne. 158 s. Kbhvn. Kr. 1,05.

Steffen, G.: Världsåldrarna. Samhällets och kulturens allm. utveckling. Del 1. Historiens grundproblem. Urtidens världsåldrar. 506 s. Ill. Sthlm. 27 kr.

Stenström, M. A.: Dansen, dess utveckling från urtiden till danspalatsens tidevarv. 285 s. Ill. Sthlm. Kr. 22,50.

Sveriges häradsallmänningar. En skoglig, ekonomisk, administrativ o. rättslig utredning verkställd på uppdrag av allmäningsdelägarna. 191 s., 1 karta. Sthlm. 5 kr.

Wallin, S.: Den kyrkliga konsten. Sörmlandsb.

Wallroth, K. A.: Sveriges mynt 1449—1917. Bidrag t. en svensk mynthist. meddel. i myntdirektörens underd. ämbetsberättelser. 201 s. Sthlm. Numismatiska meddel. Utg. av Sv. numismatiska föreningen. 22.

Winström, S.: Industri och bergsbruk. Sörmlandsb.

ALLMOGENS MATERIELLA KULTUR.

Ambrosiani, S.: De sörmländska allmogebyggnaderna. Sörmlandsb.

Berge, Johanna Bugge: Saumkunst i norske bygder. Fyrste samling. Risør. 25 kr.

Collin, Maria: Skånska nätspetsar. Fatab.

Ekman, S.: Några ålderdomliga fiskemetoder med risbyggnader. Fatab.

- Festin, E.: Morfars fädernegård. Jämten.
 Geijer, H.: Färdmän. Jämten.
 Grosch, H.: Norsk billedvævning. No. Folkek.
 Hagberg, Louise: Fäbodslif i Medelpad. Fatab.
 Hermans, E. P.: Tjälrlaks bysamhälle i Närpes socken. Meddel. red. o. illustr. av Gösta Grotenfelt. 130 s. Ill. Hfors. Meddelanden fr. statens agrikultur-etnografiska samlingar å Mustiala institut samt å agrikultur-ekonomiska försöksanstalten. Band II. Meddel. n:o 3.
 Jaktbruk från 1600-talet. Döderhultsgården 1917. (»Manuskriptet utgör en på landsbygden i Stranda härad anträffad handskrivnen bok utan titel i oktavformat, och synes handstilen tyda på, att boken skrivits i slutet av 1600-talet.»)
 Keyland, N.: Primitiva eldgörningsmetoder. Ett supplement. Fatab. (Jfr Fatab. 1912 o. 1913!)
 Linvald, F. C. C.: Knapmageriet i Tønder Amt. Fra Arkiv og Museum. Ser. 2. Bind 1.
 Lithberg, N.: Bonadsmålare i Nordiska museet. Konst. 1917—1918.
 Meinander, K. K.: Finska ryor. Fatab.
 Meyer, J.: Fortids kunst i Norges bygder: Telemarken, Lunde, Bø og Seljord. 42 s., 28 pl. Kria. 25 kr.
 Thorman, Elisabeth: Textil slöjd i Örebro län (Västmanlanddelen). 14 s. Örebro.
 Tirén, K.: En primitiv »fela». Jämten.
- Feilberg, H. F.: Nissens Historie. (Danmarks Folkeminder Nr. 18.) 112 s. Kolding. Kr. 3,50.
 Funch, Elsbeth: Folkseder och folktro. Sörmlandsb.
 Garborg, Hulda: Norske dansevisur. 2. utg. Kria. 1917.
 Hagberg, Louise: Fördomar mot hästkött. Tidskrift för Hemmet. 1917.
 H[ammarstedt], N. E.: Björnen i idet. Fatab.
 Hannaas, T.: Folkemaal og folkemaalsgranskning. Fyrste-fyrelesing ved Bergens museum 18. Oktbr. 1918. Syn og segn. aarg. 25.
 Hembygden. Tidskrift utg. av Samfundet för svensk folklivsforskning i Finland gen. G. Nikander, W. Solstrand, V. E. V. Wessman o. K. R. V. Wikman. Årg. VIII—IX. (1917—18), h. 9—10. (Inneh. bl. a.: J. Tegengren: Bröllopsbruk i Vörå. W. Sjöberg: Bröllopsupptåg i Replot. E. Ullberg: Bröllops seder i Södra Sibbo. R. Hammer: Vidskepelse i Mustasaari.)
 Ingvorsen, I.: Fortællinger om gammelt sjællandsk Bondeliv. Ved Henrik Ussing. (Danmarks Folkeminder Nr. 20.) 192 s. Ill. Kolding. 5 kr.
 Isaacsson, Aug.: Anteckningar om seder och bruk i Varmsätra i Uppland före lantmäteriet på 1860-talet. Sv. Landsm. 1918, h. 2.
 Liestøl, K.: Litterære eventyr og segner i folketraditionen. M. og M.
 Liestøl, K.: Norske folkeviser i dansketidi. Visa um Aanund Gangsei. Syn og segn, aarg. 24.
 Linderholm, Em.: De stora häxprocesserna i Sverige. Bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria. Del 1. Inledning. Bohuslän. 272 s. Upps. Kr. 7,50.
 Linderholm, Em.: Nordisk magi. Studier i nordisk religions- och kyrkohistoria. Sv. Landsm. Band 20 (1918).
 Lindskoug, O.: Gamla sagor, å nyo berättade. 120 s. Lund. Kr. 3,75.
 Lithberg, N.: Folkdans. Svenska folkdansens vänner 1893—1918.
 Löfgren, E.: Folktro, sed och sägen från Njurunda socken i Medelpad. 91 s. Malmö. Kr. 1,50.
 Nielsen, H. Grüner: Danse paa Høj. Da. St.

ALLMOGENS ANDLIGA KULTUR.

- Aldén, G. A.: Karl XII i nyare forskningens ljus och i folkminnet. 109 s. Sthlm. Kr. 2,25.
 Anzelius, E.: »Jässpöss» och »jässpössoxe». En utdöd brölloppsed fr. Bjursås, Dalarne. Folkm. och folkt. B. 5.
 Arill, D.: Bondespelemän från norra Bohuslän. Folkm. o. folkt. B. 5.
 Bannbers, O.: Råndan, trollen och de underjordiska. M. fr. Dal. hembygdsvörb.
 Berge, R.: Bygdediktning fraa Telemarki. XII. 23 s. Risør. 1 kr.
 Bergman, J.: Den siste kämpen. Några ord om orsakerna till Karl XII:s dragningskraft på folkfantasi. 19 s. Sthlm. 50 öre.

- Nilsson, Martin P:n: De svenska månadsnamnen. St. t. E. Tegnér.
 Ny dröm- och spåbok. 64 s. Sthlm. 45 öre.
 Salomoniska magiska konst. Utdrag ur en Westboprests svartkonstböcker. Ur frih. Gabriel Djurklovs handskriftsamling. M. fr. Örebro l. mus. VII.
 Sköld, P. E.: Från urtidstro till kristendom. 98 s. Sthlm. Kr. 1,75.
 Stoltz, G.: Kutänder. (Ett spel.) M. og M.
 Wittrock, V. B.: Anteckningar om nordiska namn — — på *Stellaria media* (L.) Cyr. Efter förf:s död utg. av Rob. E. Fries. (Acta Horti Bergiani. B. 6, nr 2.) 40 s. Sthlm. 2 kr.

ÖVRIGA SAMHÄLLSKLASSERS ODLING UNDER NYARE TID.

- Aurelius, B.: Jul i prästgården. Minnen fr. prästgårdsliv på 1870-talet. 39 s. Sthlm. Kr. 4,50.
 Bøgh, J.: Kinesisk-norsk familieporcelæn i Vestl. Kunstindustrimuseum. K. og K. aarg. 7.
 Cornell, H.: Guldsmedsarbeten på Uppsala-utställningen. Sv. slöjdf. T.
 Danske Herregårde ved 1920. H. 1—3. Ill. Kbhvn. 6 kr. pr H.
 De Brun, Fr.: Guldsmeder i Stockholm åren 1420—1560. S:t Erik.
 Forsstrand, C.: Storborgare och stadsmajorer. Minnen o. anteckn. fr. Gustaf III:s Stockholm. Ill. 198 s., 3 pl., 2 s. bil. Sthlm. 10 kr.
 Fryklund, D.: Studien über die Pochette. Sundsvall 1917.
 Hult, O.: Vilhelmus Lemnius och Benedictus Olai, lifmedici hos Erik XIV och Johan III. Ett bidrag till svensk läkarehistoria under Vasatiden. 119 s. Sthlm. Kr. 27,50.
 Josephson, R.: Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800. 355 s. Sthlm. 30 kr.
 Kielland, Th. B.: »Fajanser med den blaa spiral.» Fatab.
 Leijonhufvud, Sigrid: Omkring Carl Gustaf Tessin. II. Sthlm. 12 kr.
 Leijonhufvud, Sigrid: Sörmlands-herregårdar genom tiderna. Sörmlandsb.

- Lexow, E.: Trondhjemsleretoi. K. og K. aarg. 7.
 Liselund. Udg. af Foreningen af 3. Dec. 1892 gm. Aage Rafn. 58 S. Tekst, 66 Bill. og 56 Tvlr. Kbhvn. (Tekst: Louis Bobé: De Bosc de la Calmette. Tidsaand. Chr. Ax. Jensen: Liselund. Enkeltheder.)
 Looström, L.: Johan Tobias Sergels föräldrahem. S:t Erik.
 Lorenzen, Vilh.: Et dansk Renæssanceanlæg. Dronninglund i Vendsyssel. Architekten, Aarg. 20.
 Nielsen, L. Chr.: Haandværkerliv gennem flere hundrede Aar. Nord. Boktryckarek. Ridskolan å Strömsholm 50 år den 4. Juli 1918. Minnesskrift av Nils Fischerström 526 s. Ill. Upps. 20 kr. (Inneh. bl. a.: Del 1. Översikt av svenska ridkonstens uppkomst o. utveckling. Del 2. Ridskolan 1868—1918. Del 3. Biograf. anteckn. Bilagor: Källor. Förteckn. över svensk ridlitteratur.)
 Romdahl, A. L.: Arkitektfamiljen Pahr och Stockholms slott. T. f. konstvet.
 Scheffer, Henrika: Johannes Schefferus. En storman från 1600-talets Uppsala. 172 s., 4 pl. Upps. Kr. 4,25.
 Simonsson, I.: Bildhuggaren Christian Julius Döteber. Konsthistoriska sällskapets publikation.
 Tufvesson, Th.: Ur sekretärer och kistelädikar. 174 s., 29 pl. Malmö. Kr. 7,50.
 Weibull, M.: Lunds universitets historia. Del 1. (1668—1825.) 340 s. Lund. 15 kr.

MEDELTIDENS KULTURHISTORIA.

- Beckman, Nat.: Distingen. St. t. E. Tegnér.
 Boëthius, Gerda: Engelskt inflytande inom Västmanlands romanska konst. Konsthistoriska sällskapets publikation.
 Brandel, S.: Rester av medeltida byggnader anträffade vid gatuschaktningar i Stockholm sommaren 1917. S:t Erik.
 Brate, E.: Alvastra-blyet, Ög. 248. Fornv.
 Cornell, Ingegerd: Textilkonst på Uppsala-utställningen. Sv. slöjdf. T.
 Dalalagen i gammal språkdräkt och ny. Utg. av Arnold Bratt. I. Inledning. Kristnu- och edsöresbalkarna. M. fr. Dal. form. för. VI.

- De Brun, Fr.: Österåkerskåpet i Stockholms Storkyrka. Fornv.
- Fischer, E.: England eller Tyskland? Sv. hum. F.
- v. Friesen, O.: Blyrullen från Alvastra. Fornv.
- Frödin, O.: Från det medeltida Alvastra. Undersökningarna åren 1916 o. 1917. Fornv.
- Goldschmidt, Ad.: Die Kreuzigung von Vadstena. Konsthistoriska sällskapets publikation.
- Gunnäs, S. P.: En medeltida dopfuntsverkstad. Fornv.
- Jensen, Chr. A.: Lillehedinge, Storehedinge og Karise. Aarb.
- Kjellin, H.: Medeltida gravvårdsformer i Norden. Festskr. utg. av Lunds univ.
- Lindblom, A.: Till kännedomen om Lübecks 1400-talsskulptur. Konsthistoriska sällskapets publikation.
- Lindhagen, Arv: Den hel. Julitta och spår af hennes dyrkan i Sverige. Fatab.
- Lindhagen, Arv.: Kalendarium för birgittinerklostret i Mariager efter Cod. Holm. K 46. Nord. T. f. bok- o. bibl-väs.
- Lindroth, Hj.: Laglösaköping. Fornv.
- Roland, A.: Spånklädda stenväggår å romanska kyrkor. Fornv.
- Roosval, J.: Die Steinmeister Gottlands. 244 S., 66 Taf. Sthlm. 125 kr.
- Roosval, J.: Studier i Danmark. 107 s. Sthlm. 30 kr.
- Roosval, J.: Swedish and english fonts. The Burlington Magazine 1918 (March). Vol. 32. Numb. 180.
- Rydbeck, O.: Två märkliga konstnärer. Adam van Düren och mästaren med signaturen A. S. 141 s. Ill. Sthlm. 50 kr.
- Thordeman, B.: Tegel- och huggstensornamentiken på Alsnö hus. T. f. konstvet.
- Uggla, C. R. af: »Ecclesia lignea infra muros» vid Uppsala domkyrka. Fornv.
- Westman, K. B.: Kyrkan. Sörmlandsb.
- Wrangel, E. o. Rydbeck, O.: Medeltidsmålningarna i Dädesjö och övergången från romansk stil till gotik. 45 s., 14 s. pl. Ill. Sthlm. 30 kr.
- Zetterberg, I.: Några skånska rökelsekar. Fr. Lunds Univ. Hist. mus.
- FORNTIDEN OCH ÄLDRE MEDELTIDEN.
- Benediktsson, E.: Thules Beboere. Brudstykker til belysning af Islands forhistorie. 101 + 32 s. Ill. Kria. Kr. 4,50.
- Bergman, J.: Latinska källskrifter till Sveriges äldsta historia. Några antika o. medeltida texter av svenskt-kulturhist. intresse. M. förklar. av — —. 64 s. Sthlm. Kr. 2,75.
- Björn, A.: Gravfundet fra Ski i Rakkestad. Oldtiden. B. 8.
- Boëthius, A.: Die Pythais. Studien zur Geschichte der Verbindungen zwischen Athen und Delphi. Ak. avh. 172 s. Ups. 3 kr.
- Brate, E.: Åker och Tuna. Fornv.
- Briem, E.: Studier över moder- och fruktbarhetsgudinnorna i den sumerisk-babyloniska religionen. 236 s. Lund.
- Brøndal, V.: Græske Plantenavne. T. f. hist. Bot. B. 1.
- Cederschöld, G.: Gevjons oxar. St. t. E. Tegnér.
- Centerwall, J.: Grekisk och romersk mytologi. Ordbok. 245 s. Sthlm. Kr. 12,50.
- Charpentier, J.: Politiska och kulturella förbindelser mellan Grekland och Indien före Alexander den store. Nord. T.
- Christensen, A.: Recherches sur l'histoire légendaire des Iraniens. I: 1. Archives d'études orientales. V. 14. 1918: 2. 220 s. Upps. Kr. 4,50.
- Clausen, H. V.: Kong Hugleik. Da. St.
- Eitrem, S.: Det gamle Grækenland. Guder og heroer. 188 s. Kria. 12 kr.
- Ekholm, G.: Till frågan om de ovala spännbucklornas uppkomst. Fornv.
- v. Friesen, O.: Herulernas bosättning i Skandinavien. En rättshistorisk synpunkt. St. t. E. Tegnér.
- Gjessing, H.: Gravundersøkelser paa gaarden Skreros, Setesdal. Oldtiden. B. 8.
- Grieg, S.: Datering av et gravfund fra Aker i Vang. Oldtiden. B. 8.
- Hallström, G.: Bohusläns fasta fornlämningar från hednatiden. 7. Tanums härad. Bronsålderns gravar. A. Den beskrivande delen. Göteborg. Bohusl. fornm. för. T. 1917.
- Hallström, G.: Bronsåldersfynd i Norrland. Jämtl. l. fornm. för. T. 1917. (B. 6.)
- Hansen, F.: En offerplats från stenåldern. Fr. Lunds Univ. Hist. mus.

- Heide, Fr.: Alrunen (Mandragora) i det gamle Aegypten. T. f. hist. Bot. 1. B.
- Hjelmqvist, Th.: Till runinskriften på vävplattan från Lund. St. t. E. Tegnér.
- Holme, T. N.: Litt om blæstervirksomheten i Norge. Oldtiden. B. 8.
- Johansson, K. F.: Germ. Alcis (Dioskurer). Ark. f. nord. fil. B. 31.
- Johansson, K. F.: Über die altindische Göttin Dhisána und Verwandtes. Beiträge zum Fruchtbarkeitskultus in Indien. 170 s. Upps. 1917. 9 kr.
- Karlgren, B.: Kristendomens tidigare öden i Kina — en gammal diskussionsfråga. Sv. hum. T.
- Kolmodin, J.: Tigrinische Wochenbetlieder. St. t. E. Tegnér.
- Lindskoug, O.: Några skånska fynd af i lerkrus nedlagda mynt. Fr. Lunds Univ. Hist. mus.
- Lundström, Vilh.: En nyupptäckt underjordisk basilika i Rom. Sv. hum. T.
- Läffler, L. Fr.: Ortnamnsforskningen och några Olof-Skötikonungsmynt. N. o. B.
- Madsen, E.: Petra. Geogr. T.
- Moberg, A.: Babels torn. Festskr. utg. av Lunds Univ.
- Müller, S.: Archæologisk Udbytte af Mosearbeidet i Krigsaaret 1917. Aarb. 3. R. 7. B.
- Nerman, B.: Kungshögarna på Adelsö och Sveriges äldsta konungalängder. Fornv.
- Nilsson, M. P.: Olympen. Del 1. 247 s. Ill. Sthlm. 14 kr.
- Nordman, C. A.: Studier öfver gånggriftkulturen i Danmark. Aarb. 3. R. 7. B.
- Noreen, Ad.: Skandinavien och Skåne. St. t. E. Tegnér.
- Noreen, Ad.: Urkon Audhumla och några hennes språkliga släktingar. N. o. B.
- Olsen, M.: Bygdenavnet Angr i Friðþjófs saga. St. t. E. Tegnér.
- Petersson, H.: Einige Bemerkungen zu den Götternamen Mitra und Varuna. St. t. E. Tegnér.
- v. Post, L.: Skogsträdpollen i sydsvenska torvmosselagerföljder. Forhandlingar ved 16. skandin. naturforskermöte 1916.
- Rosén, H.: Om dödsrike och dödsbruk i fornordisk religion. Ak. avh. 252 s. Lund.
- Rydbeck, O.: Slutna mark- och mossfynd från stenåldern. Fr. Lunds Univ. Hist. mus.
- Rydh, Hanna: Två järnåldersgravfält. M. fr. Gestr. kl. forn. för. 1918.
- Schetelig, H.: Dronning Aasas Kunstnere. K. og. K. aarg. 7.
- Schütte, G.: Offerpladser i Overlevering og Stedminder. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 112.) 80 s. Kbhvn. 2 kr.
- Steensby, H. P.: The Norsemen's route from Greenland to Wineland. 110 s. Kbhvn. 8 kr.
- Sundin, O.: Förhistoriska guld- och silverfynd. Fr. Lunds Univ. Hist. mus.
- Wetter, G. P.: Det romerska världsväldets religioner vid början av vår tideräkning. Hellenism. Senjudendom. Urkristendom. 500 s. Sthlm. 26 kr.
- Wrangel, E.: Studier i gammalkristen ornamentik. Festskr. utg. av Lunds Univ.
- Wrangel, E.: Till den inskrifna palmettens historia. Fr. Lunds Univ. Hist. mus.

EUROPEISK OCH ALLMÅN ETNOLOGI.

- Bobé, L.: Tamalât. Landet bag Hav. Skildringer fra Grønland. 138 s. Kbhvn. Kr. 3,50.
- Christiansen, R. Th.: Finsk mytologi. Ark. f. nord. fil. B. 31.
- Clément, Ad.: Tegn og underlige Gerninger. Da. St.
- Collin, C. S. R.: »Bucca, bucca, quot sunt hic?» Beiträge zur Geschichte eines Kinderspieles. St. t. E. Tegnér.
- Donner, K.: Bland samojeder i Sibirien åren 1911—1913, 1914. 2:a uppl. 217 s., 1 karta. Sthlm (tr. i Hfvs.). 10 kr.
- Feilberg, H. F.: Skoen som retssymbol. St. t. E. Tegnér.
- Freuchen, P.: Om Plantekost hos Smith-Sund Eskimoerne. Geogr. T.
- Hatt, G.: Rensdynamadismens Elementer. Geogr. T.
- Johansson, K. F.: Om etymologien af trädnamnet rönn. St. t. E. Tegnér.
- Landtman, G.: Kulturens ursprungsformer. 214 s. Hfvs. 14 kr.

- Mjöberg, E.: Bland stenåldersmänniskor i Queenslands vildmarker. Ill. 584 s., 2 kartor. Sthlm. 28 kr.
- Munthe, Å. W.: Några anteckningar om uttrycket »bära hundhuvudet». St. t. E. Tegnér.
- Nordenskiöld, E.: Eine geographische und ethnographische Analyse der materiellen Kultur zweier Indianerstämme in El Gran Chaco (Südamerika). 305 s. Göteb. 15 kr. (Vergleichende ethnographische Forschungen 1.)
- Nordenskiöld, E.: Palisades and »Noxious Gases» among the South-American Indians. Ymer.
- Numelin, R.: Ny sociologisk Lapplandsforskning. Finsk T. Tom. 85.
- Numelin, R.: Orsakerna till folkvandringarna på lägre kulturstadier. En sociologisk studie. 176 s. Hfrs. Kr. 7,50.
- Ohrst, F.: Finsk Tro och finsk Galder. Da. St.
- Palmér, J.: Klappa fångelse. St. t. E. Tegnér.
- Schönebeck, Alfr.: Sibirien i Oversigter og Skildringer. 400 s. Ill. Kbhvn. 12 kr.
- Tallqvist, K.: På helig och ohelig mark. Reseskildringar fr. Orienten. 323 s. Hfrs. 25 kr.
- Westermarck, Edv.: Sex år i Marocko. Reseskildringar. 307 s., 1 karta. Sthlm (tr. i Hfrs.) 16 kr.
- Wiklund, K. B.: De lapska Saivofjällen hos Leem-Jessen identifierade, N. o. B.
- Wiklund, K. B.: Om renskötselns uppkomst. Ymer.
- Wrede, H.: I Sibirien för trettio år sedan. Reseminnen. 234 s. Sthlm. Kr. 4,50.
- Bornholm, Danmark. Bornholmske Samlinger. 12. Bind. Udg. af Bornholmsk Samfund. 180 s. Rønne 1918. Kr. 3,50.
- Christianshavn, Danmark. Liisberg, Bering: —. 1.—2. Opl. 16 s., 1 karta. 50 Øre.
- Danmark. Danske Købstæders Historie og deres Erhvervsliv. Red. af O. Hovgaard og A. Wedderkop Hedegaard. Købstæderne i Lolland-Falsters Stift. Del 1. Nykøbing, Falster. Under Medvirkning af Kantor N. J. Nielsen. 70 s. Ill. Odense 1917. — Odense, under Medvirkn. af K. Schmidt. 117 s. Ill. — Købstæderne i Sjællands Stift. Del 1—7. 182 s. Ill. Odense 1918. (Ej i bokh.)
- Clausen, H. N.: Af min Reisedagbog 1818. Udg. i Hundreaaret derefter ved Carl S. Petersen, 110 s. Kbhvn. Kr. 5,50.
- Hedegaard, J. Chr.: Reise fra Kiøbenhavn til Weile Anno 1796. Paany udg. af Julius Clausen. 172 s. Kbhvn. 8 kr.
- Marquard, E.: Kongelige Kammerregnskaber fra Fredrik III:s og Christian V:s Tid. Udg. ved — af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 656 s. Kbhvn. 6 kr.
- Dannemora, Uppland. Dannemora-litteratur. (Förteckning.) Teknisk tidskrift. Kemi och bergsvetenskap. årg. 48.
- Dellwik, A.: Kortfattad beskrifning öfver Dannemora grufvor. Ibidem.
- Leffler, J. A.: Hvarpå beror Dannemora-stålets världsrykte? Ibidem.
- Sahlin, C.: Länshållningen i Dannemora grufvor i äldre tider. Ibidem.
- Sahlin, C.: När började järnmalm att brytas i Dannemora? Ibidem.

TOPOGRAFI.

- Aarhus Amt, Danmark. Heilskov, Chr.: Historisk-topografisk Tidsskrifts-Index for Aarhus Amt. 36 s. 1918. (Ej i bokh.)
- Aker, Norge. Bull, Edv.: —s historie. 503 s. Ill. Kria. 1918. 10 kr.
- Bergen, Norge. Greve, G.: —s gjenreisning efter branden. K. og K. aarg. 7 (1918).
- Bohuslän. Olán, E.: —s krönika, 176 s., 4 pl. Uddevalla 1918 (tr. i Göteb.). Kr. 13,50.
- Dylta, Närke. Flentzberg, A.: Från en försvunnen kyrka och en försvunnen församling. Svafvelbruks kyrka och församling i Närke. Till Hembygden. 1918.
- Gävle. Hedin, E.: Gefle i kristid för 200 år sedan. M. fr. Gestrikl. forn. för. 1918.
- Hallsberg, Närke. Andersson, E. J.: En färd genom —s socken för hundra år sedan. Till Hembygden 1918.
- Helsingland. Broman, Ol. Joh.: Gylisvallur. Utg. af Gestrike-Helsing nation i Uppsala. H. 11. Del 3: 5. S. 321—400. Upps.

- Jakobstad, Finland. Björkman, Hj.: Bidrag till —s historia. I. 132 s. + 10 bilagor. Hfrs. 10 kr.
- Jämtland. Festin, E.: Fornhandlingar rörande Jämtlands län. Jämtl. l. forn. för. T. 1917.
- Johnsson, P.: En antikvarisk beskrivning över Jämtland från 1600-talet. Ibidem.
- Kolding, Danmark. Eliassen, P.: En Koldingborger. Hans Henrik Gran. Vejle Amts Aarbøger.
- Kristiania. — Bidrag av O. Braaten m. fl. 10 kr.
- Bull, Edv.: Oslo — Kristiania. St. Hallvard. B. 4.
- Kristians amt, Norge. Ødegaard, N.: — — 1814—1914. En kort oversigt. 568 s. Ill. Kria. 15 kr.
- Köpenhamn. Christensen, V.: Nogle Efterretninger om Vartov Hospital. Hist. Meddel. om Kbhvn. 7. B.
- Liisberg, Bering: Kongens Gæstegaarde og Stadens Værtshuse. Bidrag til de københavnske Herbergers Historie. Ibidem.
- Marquard, E.: Holmens Kirkegaards Kapel. Ibidem.
- Ljusnarsberg, Dalarne. Hult, K.: —s krönika. 2:a översedda, förbättr. o. tillök. uppl. 634 s., 1 karta. Säter (tr. i Falun). 10 kr.
- Lolland-Falster, Danmark. Petersen, P.: Ourup-gaards Historie indtil Udgangen af det 18. Aarhundrede. Lolland-Falsters hist. Samf. Aarb. 1918.
- Uldall, K. C.: Indberetning om den økonomiske Tilstand paa Lolland-Falster 1738. Ibidem.
- Malung, Dalarne. Från Västerdalsbygder. Malungs folkhögskolas elevförbunds årsbok 1917. 3:e årg. Red. av Karl Hedlund. 111 s. Falun 1917. Kr. 1,50. (Inneh. bl. a.: A. Nygård: Forntida religion — nutida folketro och folksed. Malungs folkhögskolas elevförbunds sagbok III. O. Svensson: Visor och låtar fr. Malung. Bröllop i Malung under 1800-talets mitt. Det forna jordbruket och levnadssättet i Malung.)
- Norge. Bull, Edv. o. Koht, H.: Om oprindelsen til Oslo og de andre gamle norske byene. St. Hallvard. B. 4.
- Sandberg, J. F.: Norges prestegjeld. Samlet og utgit av — — —. Kristiania stift. XV. 431 s. Fredrikshald. 10 kr.
- Norrland. Löfblad, Hildegard: Ur dunklet. Kulturskisser fr. flydda tiders Norrland. 148 s. Malmö. 4 kr.
- Nykøbing, Danmark. Holm, V.: — Kirke og dens Omgivelser. III. Lolland-Falsters hist. Samf. Aarb. 1918.
- Odense Amt, Danmark. Aarboeg for historisk Samfund for Odense og Assens Amter. Aarg. V (1917). 2. Bd. 184 s. Odense 1918. Kr. 2,50.
- Sandehered, Norge. Berg, L.: —. En bygdebok. Hist. skildring av bygdens utvikling fra gammel tid ned til kjendte nutidsforhold. M. særavsnit av A. W. Brøgger, J. Schetelig, O. A. Hoffstad, Th. Klaveness, And. Bugge, C. W. Schnitler, K. Liestøl. 690 s. Ill. Kria. 8 kr.
- Själland, Danmark. Opperun, G.: Optegnelser om Aastrup paa —. 32 s., 1 tav. Holbæk. (Ej i bokh.)
- Skytts härad, Skåne. Christoffersson, O.: —. Kulturhist. beskrivning. 638 s. Ill. 1 karta. Trelleborg. 15 kr. (Utgivarens förl.)
- Småland. Döderhultsgården. Mellersta Kalmar läns hembygdsförenings kulturhistoriska tidskrift. Utg. av John Linder. 49 s. Ill. Oskarshamn 1917. (Inneh. bl. a. J. Linder: Brudehäll. Legender från Kyrkebysskogen. J. W. Geijer: Döderhults sockenkyrka från äldre tider. J. Linder: Altarskåpen i Högsby kyrka. D. N.: De svenska byarna. En kulturvärld inför förintelsen.)
- Sorø Amt, Danmark. Aarboeg for historisk Samfund for — —. VI. (2. Halvbind) 1917. Ringsted 1918. (Ej i bokh.)
- Stockholm. Bååth, L. M.: Helgeandsholmen och Norrström från äldsta tid till våra dagar. Del 2. Tiden från 1719. 327 s. Upps. o. Sthlm. Numr. ex. 60 kr.
- Flodmark, J.: Omkring Köpmantorget — och ett stycke därifrån. S:t Erik.
- Leijonhufvud, K. K:son: Bidrag till Stockholms gators, gränders och torgs historia och livet där tiden 1720—1771. M. bilaga: Förteckn. på de huvudsakligaste förordningarna rör. huvudstadens gator, gränder o. torg o. livet där, 1720—1771. S:t Erik.

- Olsson, M.: Riddarholmskyrkan. Konsthistoriska studier. 159 s. M. 74 fig. o. 67 pl. 160 kr.
- Strängnäs. Fehr, I.: — år 1785. Särtr. ur Strängnäs tidnings julnummer 1918. 16 s. Ill.
- Stubbekøbing, Danmark. Holm, P. og Reddelien, H.: —. Gamle endnu bevarede Bygninger. Tegninger og Tekst. 30 s. Ill. Stubbekøbing. 1917. 3 kr.
- Sunnør, Norge. Tidskrift for — historiske Lag. 1916—17. 8.—9. Aarg. 116 s. 2 kr. (Inneh. bl. a. O. Kvalsund: En troldkjærringssak og litt personalhistorie fra Søndre Søndmøre. O. S. Dyrkoren: Gamle Sagn. Kr. Bugge o. O. Olafsen: Om veter (varder) paa Søndmøre. H. Vartdøl: Joleskikke paa Vartdal for 50 aar sidan. Kr. Bugge: Om navnet »Yksnøy» (Oksenøen). Om navnene Godøy og Valderhaug.)
- Sverige. Nelson, L. P.: En upptäcksresa genom Sverige. Reseberättelser upptecknade av — — —. 418 s. Sthlm. Kr. 7,50.
- Södermanland. Svedelius, Julia.: —. (Hembygdsböckerna.) 242 s. Ill. Upps. Kr. 6,50.
- Telemarken, Norge. Historielaget for Telemark og Grenland. Aarsskrift 1918. 103 s. Skien. 3 kr.
- Thisted Amt, Danmark. Historisk Aarbog for — —. Udg. af Historisk Samfund for Thy og Hanherred. 92 s. Thisted. Kr. 1,50.
- Vestfold, Norge. Augestad, A.: —. Arkæologi og historie. Studier. 132 s. Kria. 12 kr.
- Vreta kloster. Klockhoff, O.: Vreta kyrka och kloster. Julhälsningar — — från präster i Linköpings stift. 1917.
- Värmskog, Värmland. Stake, I.: —s socken i äldre och nyare tider. Historiska anteckningar av — —. 214 s. Arvika. 3 kr.
- Västergötland. Bååth-Holmberg, Cecilia: Orter och människor. 407 s. Ill. Upps. Kr. 9,50.
- Ortnamen i Älvsborgs län. Del 7: 2. Kinds härad. Södra delen. 310 s. Sthlm. 25 kr.
- Östergötland. Ridderstad, A.: —. 3. Fornsägner och kulturbilder från Östergötland. H. 1. 48 s. Sthlm. 3 kr.
- Trolle, Alice: Från —. 232 s. Ill. Sthlm. 12 kr.
- CITERADE PUBLIKATIONER. 3. Jfr 1918 s. 128, 246—248.
- Ark. f. nord. fil. = Arkiv för nordisk filologi. Utg. gm. A. Kock, Lund.
- Festskr. utg. av Lunds Univ. = Festskrift utgiven av Lunds Universitet vid dess tvåhundra-femtioårsjubileum. 1918. Lunds Universitets årsskrift.
- Fr. Lunds Univ. Hist. mus. = Från Lunds Universitets Historiska museum. 243 s. Ill. Lund. 1918. Lunds Universitets årsskrift.
- Göteb. o. Bohusl. fornm. för. T. = Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift. Göteb.
- Hist. Meddel. om Kbhvn. = Historiske Meddelelser om København. Udg. af Københavns Kommunalbestyrelse ved Villads Christensen.
- Julbok för Västerås stift. Utg. på föranstaltande av Västerås stiftsråd. 12:e årg. (1917). Kr. 1,25.
- Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift. 13:e årg. (1917). Linköp. 1 kr.
- Jämtl. l. fornm. för. T. = Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. Red.: Eric Festin, Östersund.
- K. og. K. = Kunst og Kultur. Red.: Harry Fett o. Haakon Schetelig. Bergen.
- Lolland-Falsters hist. Samf. Aarb. = Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog.
- M. fr. Dal. hembygdsförb. = Landtbrukstidskrift för Dalarne jämte Meddelanden från Dalarnes hembygdsförbund. Falun.
- M. fr. Örebro l. mus. = Meddelanden från Örebro läns museum. Örebro.
- Nord. Boktryckarek. = Nordisk Boktryckarekonst. Tidskrift för bokindustri, bokkonst och reklamväsen. Utg. av Hugo o. Carl Lagerström. Sthlm.
- St. t. E. Tegnér = Studier tillegnade Esaias Tegnér den 13 Januari 1918. 586 s. Lund. 1918. 30 kr.

- Svenska folkdansens vänner 1893—1918.
Minnen och hågkomster. Red. av Anders
Roland o. Einar Bergh.
- Sv. hum. T. = Svensk humanistisk tidskrift.
Månadsblad för filologiska, historiska o.
filosofiska vetenskaper. Utg.: Vilh. Lund-
ström, Göteborg.
- Sv. stadsförb. T. = Svenska stadsförbundets
tidskrift. Organ för Sveriges städer, kö-
pingar o. municipalsambällen. Red.: Yngve
Larsson. Sthlm.
- Sv. T. = Svensk tidskrift. Utg. af E. F.
Heckscher o. G. Bagge. Sthlm.
- Sörmlandsb. = Sörmlandsboken. En skrift
om hembygden. 654 s. Ill. M. 1 karta.
Sthlm. 1918.
- Teknisk tidskrift. Kemi och bergsvetenskap.
Utg. af Svenska Teknologföreningen. Red.:
E. Norlin o. Hj. O. Dahl. Sthlm.
- T. f. hist. Bot. = Tidskrift för historisk Bo-
tanik. Red.: Frits Heide, Kbhvn. o. Oscar
Lundberg, Upps.
- Tidskrift för hemmet.
- Vadsbobygden. Tidskrift för Vadsbo hem-
bygds- och fornminnesförening. 1:a häftet.
Mariestad 1918. 50 öre.